

145608

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

GİRİT'TEN ÇANAKKALE'YE GÖÇLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY**

**Hazırlayan
Cengiz Parlak**

Çanakkale - 2004

GİRİT'TEN ÇANAKKALE'YE
GÖÇLER

Cengiz PARLAK
(Yüksek Lisans Tezi)

Çanakkale-2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Cezir PARMAK'a ait *Gırtlak Çandkale'ye Gırtlaklı*
Çalışma, jürimiz tarafından
...*T.A.R.İ.T.T.*..... Anabilim/~~Anasana~~t Dalında
DOKTORA / ~~SANATTA YETERLİK~~ / YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
Başkan *Prof. Dr. Zerrin Günel*
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)
Üye *Yrd. Doç. Dr. Mithat Ataboy*
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)
Üye *Prof. Dr. A. Osman Uysal*
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)
Üye *Yrd. Doç. Dr. Muhammet Erat*
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)
Üye *Yrd. Doç. Dr. İhsan Seif Kaymaz*
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Girit, Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonraki en büyük adası olup, stratejik bir öneme sahiptir. Deniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan, Venediklilerin elinde uzun süre kalan ada, 1645'te başlayıp 1669'a kadar süren bir savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti. Ada halkı Osmanlı Devleti idaresinde sakin bir yaşam sürdürdü. 1829 yılında Büyük devletlerin girişimiyle Mora yarımadasında kurulan Yunan Krallığı sonrasında Girit'i bu krallığa bağlamak isteyen Yunanlı milliyetçilerin girişimleriyle isyanlar çıktı. İlk isyan 1831 yılında patlak verdi. Bu isyanı Mehmet Ali Paşa bastırdı. 1866 yılında çıkan ve tüm adayı kapsayan ikinci isyan sonucunda Osmanlı Devleti adada idari bazı düzenlemeler yapmak zorunda kaldı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı fırsat bilen Girit'teki Yunan milliyetçileri tekrar isyan çıkardılar ve bu isyandan sonra Halepa Sözleşmesi imzalanarak Girit'in yönetimi yeniden düzenlendi. Girit'te 1895'te başlayan karışıklıklar 1897'de Büyük devletlerin araya girmesiyle Girit'e muhtariyet verilmesiyle sonuçlandı ve Girit'ten Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine göçler yaşandı.

II. Meşrutiyet'in ilânını fırsat bilen Girit Meclisi, adanın Yunan Krallığı'na ilhakını onayladı. Osmanlı Devleti bu kararı protesto etmekle yetindi. Balkan Savaşları sonunda imzalanan Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) Antlaşmalarıyla Girit adası resmen Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı.

Girit'ten Türkiye'ye göçler Lozan Görüşmeleri sırasında, 30 Ocak 1923'te imzalanan Mübâdele Protokolüyle düzenli bir şekilde yapıldı. Mübâdele Protokolü çerçevesinde 1923 yılı Kasım ayında nüfus değişimi başladı. Mübâdele çerçevesinde Çanakkale ve çevresinde iskan edilmek üzere Giritli mübâdiller deniz yoluyla bölgeye getirildiler. Girit mübâdilleri daha çok Çanakkale merkez, Ayvacık ve Küçükkuşu bölgelerine yerleştirildiler. Zeytincilik ve el sanatları ile yaşamlarını sürdürmeye başladılar.

ABSTRACT

Crete, being the second largest Island in the East Mediterranean after Cyprus is of a big strategic importance. The Island which has played an important role in sea commerce has been maintained by Venetians for a long time and has passed onto the hands of the Ottoman Empire after the war starting in 1645 and ending in 1669. Island residents have continued a peaceful life under the Ottoman rule. In year 1829, after the foundation of the Greek Kingdom on the Mora Peninsula through the joint efforts of bigger nation states; Greek patriots who would like to incorporate Crete to the Kingdom, revolted. The first revolt came about in 1831. Mehmet Ali Pasha was the one to suppress this revolt. After the revolt of 1866 which has surrounded the whole Island, Ottoman Government was forced to take certain administrative actions on the Island.

Taking advantage of the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Greek patriots revolted again; consequently, the treaty of Halepa was signed and new regulations were implemented in Crete's administration. The civil unrest that began in 1895 on Crete, through the efforts of big nation states, resulted in the autonomy of the Island and migration took place from the Island to different regions of mainland Ottoman Empire.

Seeking their chance in the declaration of the Second Constitutional Monarchy, the Cretan Parliament approved the incorporation of the Island to the Greek Kingdom. The Ottoman Government has not done anything further than disapproving this decision. With the Treaty of London (May the 30th, 1913) and of Bucharest (August the 10th, 1913), signed by the end of the Balkan Wars, Crete officially left the Ottoman rule.

Migration from Crete to Turkey has taken place systematically, regulated by the People's Exchange Protocol, signed on January the 30th, 1923. Within the framework of this Protocol, migration started in the month of November in year 1923. Based on the Protocol, Cretans subject to migration were brought by seaway,

to be settled in Chanakkale and the environs. They were settled mostly in Chanakkale Centre, Ayvacık and Küçükkuyu regions. They started to make their living of raising olives and handicrafts.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
ÖNSÖZ	XII
KAYNAKLAR	XIV
GİRİŞ	1
Girit Tarihine Kısa Bir Bakış	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
MORA İSYANI VE GİRİT ÜZERİNE ETKİLERİ	5
A. Mora İsyanı ve Yunan Devleti'nin Kuruluşu	5
1. Yunanistan'ın Girit'teki Faaliyetleri ve Adada İsyanların Başlaması	7
2. Berlin Antlaşması ve Halepa Sözleşmesi	9
B. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit'e Muhtariyet Verilmesi	12
1. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı	13
2. Girit'in Muhtariyeti	14
3. Girit'in Yunanistan'a Bağlanması ve Adadaki Müslim Teb'anın Durumu	16
İKİNCİ BÖLÜM	
GİRİT'TEN GÖÇLER	20
A. Girit'te Müslim Teb'aya Yapılan Baskılar	20
B. Girit'ten Anadolu'ya ve Diğer Osmanlı Vilâyetlerine Yapılan Göçler	24

C. Giritli Göçmenlerin İskânı	28
D. XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti	30
E. Çanakkale'de İskân	34
1. Gayrimüslimlerin Emvâl-i Metrûkesi	37
2. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Sırasında İskân	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE MÜBÂDELE PROTOKOLÜ VE UYGULANMASI

44

A. Lozan Görüşmeleri Öncesinde Anadolu'da İmar ve İskân Politikası	44
B. Lozan Görüşmeleri ve Türk-Yunan Ahali Değişimi	47
C. Mübâdele İmar ve İskân Vekâleti'nin Kuruluşu Ve İskân Kanunları	50
1. Vekâletin Teşkilat Yapısı	51
2. Mübâdele, İmar ve İskân Kanunu	52
D. Mübâdele Hazırlıkları	54
1. Mübâdillerin Taşınması	54
2. Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardımları	56
3. İskân Mıntıklarının Tespiti ve İmarı	58
E. Mübâdeleye Tâbi Olarak Çanakkale'ye Getirilen Giritli Göçmenlerin İskânı	63
1. Mübâdele Başlamadan Önce Girit'teki Müslümanların Durumu	64
2. Mübâdeleye Tâbi Giritli Göçmenlerin Türkiye'ye Getirilişi	69
3. Mübâdeleye Tâbi Giritli Göçmenlerin Çanakkale'ye Getirilişi	77

4. Çanakkale Bölgesine Getirilen Giritli Mübâdil Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Üretici Duruma Getirilmeleri	80
a. Mal Dağıtımı ve Paylaştırılması İle İlgili Kurullar ve Kurallar	83
b. Giritli Göçmenlere Dağıtılan Arazi, Gayrî Menkûl ve Evler	87
c. Arazi ve Gayrî Menkûl Dağıtımında Karşılaşılan Sorunlar ve İç Göçler	95
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	116
EKLER	128

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası)
A.Ü.H.F.D	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
B.K.K.	: Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928)
Bkz.	: Bakınız
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç.T.T.A.D	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D.E.Ü	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DH. EUM. MTK.	: Dahiliye Muhaberât ve Tensikât Müdüriyeti
DH. HMS.	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH. ŞFR.	: Dahiliye Şifre Kalemi
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.İ.F.M	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
M.G.M.	: Muamelât Genel Müdürlüğü
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SAEMK	: Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi
T.B.M.M.Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TD	: Tarih Dergisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
T.İ.G.M.	: Toprak İskân Genel Müdürlüğü

T.T.K	: Türk Tarih Kurumu
ty	: Tarih Yok
Y. A. RES.	: Sadaret Resmî Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Baş Kitabeti
Y. PRK. TKM.	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahriratı

ÖNSÖZ

Tez çalışmasında, XIX. ve XX. yüzyıllarda, Giritli Müslümanların adadan Anadolu'ya ve Çanakkale'ye gerçekleşen göçlerinin nedenleri, gelişmeleri ve toplumsal sonuçları incelenmektedir.

Tezin giriş bölümünde, Girit'in coğrafi konumu ile, Osmanlı Devleti'nin fethinden önceki tarihi ve fetihden sonra adada gelişen olaylar değerlendirilmektedir. Birinci bölümde ise, XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'da meydana gelen milliyetçilik akımlarının, Osmanlı gayrimüslim teb'ası üzerinde yarattığı etkinin yansımaları ve bu sürece bağlı olarak, XIX. yüzyılda kurulan Yunan Devleti'nin Girit üzerinde sürdürdüğü politikaların, adadaki Müslüman ve Hıristiyan halkı nasıl etkilediği açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, Yunan Devleti'nin Girit'te uyguladığı politikaların tesiriyle, ada gayrimüslim halkının Müslümanlara yaptığı baskılar ve bu baskılar neticesinde XIX. ile XX. yüzyıllarda adadan göç eden Giritli Müslümanların durumları ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde "mübâdele" sürecini ve bu süreçte Girit'te azınlıkta kalan Türklerin Anadolu'ya ve Çanakkale'ye getirilişleri, yerleştirilmeleri, arsa, arazi ve gayri menkûl edinmeleriyle Anadolu şehirlerinde yaşadıkları iç göç sorunları açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde, Girit tarihi özetlendikten sonra, Giritli Türk göçmenlerin geldikleri ilk yıllarda, Anadolu'da ve Çanakkale'de yaşadıkları toplumsal sorunlar ve bu bölgelere ne gibi yeni sosyal ve kültürel birikimler getirdikleri hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmalarında bana her türlü yardımı veren bölüm başkanımız Prof. Dr. Zerrin Günal'a, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mithat Atabay'a ve diğer bütün

bütün hocalarıma saygılarımı ve teşekkürlerimi bildiririm. Ayrıca arşivlerdeki çalışmalarında yardımda bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarıyla, Çanakkale Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü çalışanlarına müteşekkirim.

Cengiz PARLAK

İzmir - 2004

KAYNAKLAR

Araştırmamızın ana kaynakları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki göç ve göçmen meselelerine ait belgeler ve Çanakkale Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivindeki Göçmen Esas Defterleridir. Resmi yayın niteliğindeki ana kaynaklar ise, Düstur, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllıkları, Girit Vilâyet Salnamesi, Çanakkale İl Yıllıkları'dır.

Sürelî yayınlarda çeşitli dergi ve gazeteler, araştırma eserlerde de Girit ve Girit göçmenleri hakkında yazılan makale ve kitaplar, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen "Mübadele" ve Giritli mübadil göçmenlerin Çanakkale ve Türkiye'ye geldikten sonra toplumsal sorunları ile ilgili araştırmalar çalışmada kullanılmıştır.

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemelerde, göç konusunu ve göçe neden olan baskıları ve siyasi olayları incelediğimizden dolayı, Abdülhamid Devrinde (1876-1909) Yıldız Sarayı'nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan ve devletlerarası ilişkiler, Şarkî Rumeli, Ermeni ve Mısır meseleleri, Girit olayı, sınır olayları gibi önemli devlet problemlerinden zaptiye jurnallerinde geçen adı vukuata kadar bu dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan bir fon olan Yıldız Sarayı Arşivi ve tasnifleri kullanıldı.

Yıldız fonu içerisinde kullanılan tasnifler şunlardı: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM.), Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.), Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Baş kitabeti (Y. PRK. BŞK.), Yıldız Perakende Evrak-ı Tahrirâtı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.). Ayrıca Meclis-i Vükelâ (M.V.), Hariciye Nezareti (HR.), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM.) gibi diğer tasniflerden de Giritli göçmenlerin Osmanlı Devleti'nin hangi vilâyetlerinde, ne şekilde ve nerelerinde iskân edildikleri hakkındaki belgeler kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde iç işleri evraklarının toplandığı bölüm olan Dahiliye Nezareti (DH.) tasniflerinde ise, XX. yüzyılın içerisindeki savaşlar neticesinde Anadolu'ya ve Çanakkale'ye gerçekleşen göçler ve Osmanlı Devleti'nin bu olaylara I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında nasıl yaklaştığını gösteren belgeler bulunmaktadır. Dahiliye Nezareti tasnifleri içerisinde üç tasniften en çok Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) belgeleri araştırmada kullanılmıştır. Ayrıca Dahiliye Muhaberât ve Tensikât Müdüriyeti (DH. EUM. MTK) ve Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMS) tasniflerindeki belgelerden de yararlanılmıştır.

Cumhuriyet döneminde "Mübâdele" ile Türkiye'ye ve Çanakkale'ye gelen Giritli göçmenlerin durumlarını incelemek için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden ve Çanakkale Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi'nden faydalanılmıştır. Cumhuriyet Arşivi'nde, genel olarak Toprak İskân Genel Müdürlüğü (T.İ.G.M.) belgeleri kullanıldı. Bu müdürlük bünyesinde genel olarak, kaybedilen Osmanlı toprakları ve Kafkasya, İran, Kırım ve diğer yerlerden gelen mülteci, muhacir, mübâdil ve gayri mübâdillerin, ülkemiz topraklarına yerleştirilmesi, iskân yerleri değiştirilenlerin iâşe, iskân, tedavi ve nakil masraflarının karşılanması ile yurtdışındaki, özellikle Yemen'de kalan memur ve ailelerinin Türkiye'ye getirilmesi, sürgün edilen ya da askere alınanların ailelerine yardım edilmesi vb. ile ilgili konularda belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler arasından Giritli mübâdil göçmenlerin Çanakkale ve bölgesine geldikten sonra yaşadıkları iskân sorunlarına dair belgeler incelendi.

Hükümet tarafından alınan kararları tanıtması bakımından da son derece önemli bir kaynak olan Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928) (B.K.K.) ile, Muamelât Genel Müdürlüğü (M.G.M.) bünyesinde çeşitli konuları içeren belgeler çalışmayı destekledi.

Çanakkale Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan Göçmen Esas Defterlerinde ise Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye gelen göçmenlerin isimleri,

yaşları, nereden geldikleri, Çanakkale’de nerede iskân edildikleri, iskân yerine geldikleri tarih, mesleği, verilen malın cinsi, verilen arazi miktarı, verilen evin oda sayısı gibi başlıklar bulunmaktadır. Ayrıca belirli durumlarda bazı göçmenler hakkında belirli açıklamalar da yapılmaktadır. Bu açıklamalar, “fırar”, “ölüm”, “terk” yada aldıkları “arazi miktarı” ve “evler” hakkında olabilmektedir. Bizim incelediğimiz Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist olup Çanakkale Merkez bölgesine gelen Giritli mübâdil göçmenler sayfa 1 ila 59 arasındadır. Ayvacık-Küçükkuyu bölgesine gelen Giritli mübâdil göçmenler ise, sayfa 70 ila 110 arasında bulunmaktadır.

2. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla birlikte göç ve göçmenler hakkında alınan kararlar ve kanunların Meclis’te görüşülmeleri için “Zabıt Cerideleri”, kararların kesinleşerek kanunlaşmasından sonraki durumu için “Düster”ları; Devlet Yıllıkları ve Çanakkale İl Yıllıkları ise, Cumhuriyet ve öncesi dönemde gelen göçmen, mülteci ve mübâdillerin sayıları ve durumlarını belirtmesi bakımından, resmi yayın niteliğindeki ana kaynaklar olarak değerlendirildi.

1308/1892 Girit Vilâyet Salnamesi ise, XIX. yüzyılın sonlarında Giritli Müslümanlar ile Hıristiyanların sahip oldukları ev, arazi, okul, öğretmen, öğrenci v.b. gibi konuları içermektedir. Yüzyıl sonunda Girit Müslümanları ile Hıristiyanları arasında karşılaştırma yapmak açısından önemli bir defterdir.

3. Süreli Yayınlar ve Araştırma Eserler

Süreli yayınlar kısmında kullanılan gazeteler, 1923-1924 yıllarına aittir. Girit Müslümanlarının mübadeleden önce adada çektikleri sıkıntılar ve maruz kaldıkları haksızlıklar, Türkiye’ye getirilişleri ve yerleştirilişleri, İzmir, İstanbul ve Ankara gazetelerinden yararlanarak incelendi. Gazeteler arasında bazı durumlarda karşılaştırmalar da yapılarak daha sağlıklı bilgilere ulaşıldı. Dergilerle de gazete haberleri desteklendi.

Girit sorunu üzerine yapılmış ve sorunun içeriğini her yönüyle inceleyen kaynaklarla birlikte, göç ve göçmen meselelerini açıklayan bilimsel kitaplar, tezler, makaleler, dayanağı olan anı ve romanlar, çalışmamızın ortaya çıkmasında yararlandığımız diğer eserler oldu¹.

¹ Girit'in XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın ilk yıllarındaki siyasi ve toplumsal sorunlarıyla ilgili çalışma, Ayşe Nükhet Adıyeko'nun, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (T.T.K., Ankara 2000) dir. Kemal Arı'nın *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995), Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra gerçekleşen zorunlu nüfus değişimini, gazete ve dergi haberleriyle arşiv belgelerine dayanarak anlatmaktadır.

Türkiye'ye mübadeleyle Yunanistan'dan ve Girit'ten gelmiş göçmenlerle yapılan söyleşileri aktaran, İskender Özsoy'un "*İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*", (Bağlam Yayınları, İstanbul 2003), adlı anı kitabı bulunmaktadır.

GİRİŞ

GİRİT TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Akdeniz ve Ege adaları, tarih boyunca coğrafi konumları nedeniyle Avrupa ve Asya medeniyetleri için vazgeçilmez topraklar olmuşlardır. Hem ticari, hem de askeri açıdan bakıldığında, bu adalar kilit noktası olarak görülmektedir. Avrupa devletleri cephesinden ise, doğuya ulaşmakta bir üs olarak önem göstermektedirler. Tarih boyunca adalara sahip olan devletler, buraların korunmasını sağlamak için en güçlü silahlarını ve kuvvetlerini kullandılar. Girit dahi, bu adalar içerisinde olup yüzyıllar boyunca, imparatorlukların önemle üzerinde durduğu ve sahip olmak istedikleri kara parçasıydı.

Akdeniz'in beşinci büyük adası ve yüz ölçümü 8.261 km² olan, Yunanlılar tarafından *Krêtê* veya *Kriti*; Araplar tarafından *Ekritiş* veya *İkritis*; İtalyanlar tarafından *Candia* ve Türkler tarafından da *Girit* olarak bilinen ve telaffuz edilen ada, 23°-31' ve 26°-20' doğu enlemleri ile 34°-55' ve 35°- 41' kuzey boylamları arasında konumlanıp doğudan batıya doğru uzunluğu yaklaşık olarak 240 km ve genişliği de 50 km kadardır. Adanın genişliği, coğrafi yapısına bağlı olarak bazı yerlerde 15-20 km'ye kadar düşmektedir.

M.Ö. 3000 yıllarında, Küçük Asyalılar adanın ilk yerleşikleri olarak, Minos kültürünü meydana getirdiler, fakat, M.Ö. 1400-1450 yıllarında Mykenai'den gelen Yunanlıların istilasıyla bu kültür yok oldu ve yerini Yunan kültürüne bıraktı. Gelişen olaylar sonucunda Girit, M.Ö.67-69 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun istila hareketlerine uğradı ve tamamen alındıktan sonra, Roma kanun ve medeniyeti burada hakim oldu. M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda Girit, Doğu Roma Devleti'nin bir eyaleti olup İslâmiyet'in doğup yayılmasına kadar sakin bir yaşam sürdü, fakat daha sonra İslâm fetih hareketleriyle karşı karşıya kaldı. Abbasi Devleti zamanında tamamen Müslümanların kontrolü altına giren ada, 961

yılında tekrar Bizans Devleti'nin egemenliği altına girmesine rağmen, Haçlı Seferleri'nin Bizans üzerinde yarattığı etki neticesinde 1204 yılında Venedik'e 100.000 gümüş mark karşılığında satıldı. Bundan sonra, adadaki gelişmeler yerli halk için olumlu olmadı ve yeni yönetime karşı isyan girişimleri arttı. Venedikliler, adaya kendi halkından insanları getirdiler ve yerli halka karşı hoşgörüsüzlük göstermeye başladılar. Çıkan isyanlar çok şiddetli bir şekilde bastırılıp yerli halk sindirildi. XV. yüzyıldan itibaren ise, Türkler adaya akınlar düzenlemeye başladılar. XVI. yüzyıl içerisinde Avrupa, Asya ve Afrika'da geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlere karşı Akdeniz üzerindeki etkinliğini arttırmak için Girit'e önem veriyordu. 1538 yılında Venedik ile yapılan savaş, adaya büyük zarar verdi ve adanın daha iyi korunması için Venedik, savunma çalışmalarına başladı. Ancak adadaki yerli halkın isyanları Venedik yönetimini tedirgin etti. Buna rağmen Venedikliler, Akdeniz bölgesinde Osmanlı Devleti'ne karşı korsan faaliyetlerini adadan yürütmeye devam ettiler.

XVII. yüzyıl içerisinde Akdeniz'de artan korsan faaliyetleri, Osmanlı Devleti için sorun olmaya başladı. Bu nedenle Girit'in Osmanlı hakimiyetine girmesi ve Akdeniz ticaret yolunun güvence altına alınması gerekli görüldü. Ada bir an evvel kuşatılmalı ve tamamen ele geçirilmeliydi. Böylece ilk kuşatma 27 Haziran 1645 yılında başladı. Hanya kuşatması 54 gün sürdü ve iki taraf arasında sözleşme yapılarak Hanya ele geçirildi. Bu yıldan itibaren adaya yapılan kuşatmalarda, Venedik kuvvetleri önemli savunmalar yaptılar ve ayrıca Avrupa devletlerinden de yardım aldılar. Fakat kuşatmaların oldukça uzayarak maddi kayıplara yol açması ve Akdeniz hakimiyeti bakımından Osmanlı Devleti'nin onurunu sarsması nedeniyle, Girit'in tamamen ele geçirilmesi için çabalara hız verildi. Osmanlı kuvvetlerine dayanamayan Venedikliler barış istediler. 6 Eylül 1669 yılında 18 maddelik bir anlaşma ile, Spinalonga, Suda ve Granbosa kaleleri hariç, Girit adası tamamen Osmanlıların oldu. Bu üç kale 1715 yılında Damad Ali Paşa'nın Mora seferi sırasında, Kandiye ve Hanya muhafızları ile Bosna gazileri tarafından alındı.

1669 yılından itibaren adanın nüfus yapısında küçük değişimler yaşandı. Osmanlı askerleri ada içerisinde yerli halkın kadınlarıyla evlenmeye başladılar ve

bunun neticesinde iki kültür birbiriyle kaynaşıp etkilendi. Osmanlı Devleti, adada din özgürlüğü tanıyarak, yerli halkın da sevgisini kazanmaya başladı. Adada “Şenlendirme” politikası uygulamayarak Hıristiyan halkın İslamiyet’i seçmesine neden olan Osmanlı Devleti, böylece adaya dışarıdan çok büyük bir kitle getirmeden, büyük oranda Müslüman nüfus sahibi oldu.

Girit, 24 yıl süren bir fetih hareketinden sonra Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girdi ve bu andan itibaren devletin ayrıcalıklı vilâyetlerinden biri durumuna geldi. Sosyal hayat da, yönetim yapısına uygun olarak değişmeye başladı. Girit adası, Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç sancağa ayrıldı. Ada merkezi Kandiye oldu. Yerli halktan Osmanlı korumasını kabul edenlerin sayısı kaydedilip ne kadar vergi vermekle yükümlü oldukları belirlendi. Osmanlı Devleti tarafından alındıktan sonra, Girit yönetiminde ve sosyal hayatında, yüzyıllardır beklenen barış dönemi başlamıştı. Adada yaşayan herkese din, dil, kültür ve gelenek özgürlüğü tanındı. Fakat XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren, adadaki barış ortamı, iç ve dış nedenlerle bozulmaya başladı. Osmanlı Devleti de barışı geri getirmek için eski gücüne sahip değildi.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru, eski gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin politik ve askeri saldırılarına da yeterince güçlü ve caydırıcı cevaplar veremiyordu. XVIII. yüzyıldan itibaren, Avrupa devletlerinin yanında Rusya da Osmanlı’ya karşı dostça olmayan politikalar sürdürmeye başladı. Rusya bu yüzyılın ikinci yarısından sonra, Avrupa devletleriyle yarışabilmek, onların ulaştığı sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyi yakalamak için politikalar ve planlar hazırladı. Bunun gerçekleşmesine yönelik olarak kendi tarzında bir sömürge politikası tasarladı. Rusya, Osmanlı Devleti’nin önem verdiği ve kendisi için Akdeniz’e açılmak açısından gerekli gördüğü Osmanlı topraklarından, Karadağ, Mora, Girit ve bazı Ege adalarında Ortodoks ahaliyi ayaklandırmaya başladı. Bu politikaların sonucu Hıristiyanlar, artık Müslümanları istemediklerini onlara uyguladıkları baskı ve şiddet gösterileriyle ortaya koydular. Tüm bu şiddet ve baskılar, Müslümanların kitleler halinde Osmanlı’nın diğer güvenli topraklarına göç

etmesine neden olurken, bu göçler de Osmanlı'nın yavaş yavaş bu topraklardan çekilmesine neden oldu.

XIX. yüzyılda Balkanlar'daki Osmanlı topraklarından ve Girit'ten başlayan bu göç hareketleri, aralıklarla sürdü. Girit'teki Müslüman halk, ayaklanmaların arttığı ve isyanların kontrol edilemediği dönemlerde, ada içerisinde köyden kentlere, fakat dayanılamayacak seviyeye gelen baskılar neticesinde Anadolu'ya ve Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerine göç etti. XX. yüzyıl başlarında da devam eden göçler, Osmanlı Devleti'nin adayı tamamen kaybetmesinde de etken oldu.

LBÖLÖM

MORA İSYANI VE GİRİT ÜZERİNE ETKİLERİ

A. Mora İsyanı ve Yunan Devleti'nin Kuruluşu

1789'daki Fransız İhtilâli, Fransa'da yönetimi değiştirmiş; Avrupa ve Balkanlar'da yeni milliyetçilik fikirlerinin doğmasına neden olmuştu. Fransa, 17 Ekim 1797 yılında Avusturya ile imzaladığı "Campo Formio" Antlaşmasıyla, Adriyatik Denizi'nde Venedik'e ait olan "Yedi Ada"yı (İyon Adaları) ele geçirmiş ve Venedik'in 1100 yıl süren bağımsızlığı bu antlaşma ile son bulmuştu¹. Ayrıca "Campo Formio" Antlaşması ile Fransa, Ege adalarındaki Osmanlı gayrimüslim teb'aya daha da yaklaşarak ihtilâlle birlikte gelişen milliyetçilik akımlarını böylece daha etkili kullanacaktı². Vakit kaybetmeyen Fransa ve diğer Avrupalı devletler, Sırp, Bulgar, Romen ve Yunanlıların milliyetçiliklerini ön plana çıkararak, onları Osmanlı yönetimine karşı isyan etmeye teşvik etmişler ve yaşadıkları topraklarda bağımsız devlet kurma fikri içerisine girmelerine neden olmuşlardı. Fransa ise, bu grupları kendi egemenliğine alıp bağımsız devlet kurmalarını istiyordu. Böylece Akdeniz egemenliği amaçlanmaktaydı³.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren gittikçe artan milliyetçilik akımlarından en fazla etkilenen Osmanlı gayri müslim teb'ası Yunanlılardı. Bu yüzyılın sonunda Yunanlılardaki Osmanlı yönetimine karşı olan öfke, kendini isyanlarla göstermeye başladı. Bu isyanların çıkmasında etkili olanlar ise, genellikle Avrupa'da eğitim görmüş Yunanlı aydın kişilerdi. Fransızlar da, Yedi Ada'ya yerleştikten sonra, özgürlük ve milliyetçilik düşünceleri ile Ege ve Akdeniz adalarında etkili oldular⁴.

¹Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, T.T.K., Ankara 1997, s. 54; *AnaBritannica*, IV, İstanbul 1988, s. 287.

²Esver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 7. Baskı, T.T.K., Ankara 1999, s. 109; Armaoğlu, a.g.e., s. 55.

³Armaoğlu, a.g.e., s. 83.

⁴Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul 1997, s. 43-46; Fahir Armaoğlu (a.g.e., s. 167), Yunanlı bu aydınların Osmanlıya karşı şüri ve eski Yunan dilini bir mücadele unsuru olarak kullandığını belirtmektedir.

Ruslar da XIX. yüzyılın başlarından itibaren Ege adalarında ve Yunanlıların yaşadıkları diğer topraklarda faaliyetlerini arttırdılar. Ruslar, Rumların kendi devletlerini kurmaları ve egemenliklerini kazanmaları için, onları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ettiler⁵. Bütün bu teşvikler ve milliyetçilik akımları, sonunda Yunan Devleti'nin kurulmasına yol açacak Mora yarımadasındaki ayaklanmanın çıkmasına yol açtı (6 Nisan 1821)⁶.

Mora Yarımadası Pasarofça Antlaşması ile 1718'te Osman egemenliğine girmişti. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa'dan gelen milliyetçilik akımları, Mora'daki Rumları çok etkiledi ve Türk hakimiyetine son verip kendi güçlerini kullanarak bir devlet kurma düşüncesiyle isyanlara başlamalarına neden oldu⁷. 1821 yılında başlayan Mora İsyanı, çok hızlı bir şekilde genişledi ve Mora'daki bir çok kale asilerin eline geçti. İsyanda papazların etkisi oldukça büyüktü. Papazlar, isyana millî ve dinî bir mahiyet verdiler. Müslümanlar ise bu isyan karşısında savunmaya çekildiler. Karışıklılar bir türlü engellenemedi. Mora'da bunlar olurken, denizlerde Rum ticaret gemileri, isyanı diğer bütün adalara yaydılar⁸. Osmanlı Devleti isyanla başa çıkamayacağını anlayınca, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmet Ali Paşa 1824 yılının sonunda yardım göndererek isyanın bastırılması sağladı, ancak tamamen huzur sağlanamadı. Avrupalı devletler de Yunanlıların bağımsız devlet kurma düşüncelerine destek verdiklerinden, Mısır Valisinin adalarda güçlenmesini istemediler. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskıları arttırdılar ve sonunda 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasını bir baskınla yaktılar. Ertesi yıl da Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti 14 Eylül 1829 yılında Edirne Antlaşması'nı yaparak Yunan Devleti'nin kurulmasını kabul etti⁹.

⁵ Karal, aynı yer.

⁶ Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu-Belgeler*, c. I, T.T.K, Ankara 1976, s. XIII.

⁷ Nikos A. Bees, "Mora" maddesi, *IA, VIII*, İstanbul 1971, s. 425.

⁸ Karal, a.g.e., s. 112.

⁹ Şimşir, a.g.e., s. XVIII-XIX; Bees, a.g.m., s. 426.

1821 Mora isyanı, Yunanistan'ın kuruluşunu hazırladı. Bu isyan sırasında Mora'nın Müslüman nüfusu azalmaya başladı ve 1829 Edirne Anlaşmasıyla buradaki Müslümanlar mecburi bir göçe tabi tutuldular¹⁰. Bu anlaşmadan bir yıl sonra, Şubat 1830'da yapılan Londra Antlaşması'yla, Yunan Devleti kuruldu. Kurulduğunda 800.000 nüfusu olan Yunanistan, insan sayısını arttırmak amacıyla, arkasına Avrupa devletlerini alarak, Osmanlı topraklarında Osmanlı Devleti aleyhine dernekler kurdu ve oradaki Rumları ayaklandırıp "Enosis" çatısı altında birleştirme faaliyetine girişti. Yunanistan, Mora'da, Osmanlı Müslüman ahaliye baskılar yaparak göç ettirmeye başladı. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupalı devletlerin toleranslarıyla, Girit adasında da birleşme politikası uygulanarak, Girit Yunanistan'a bağlanmaya çalışıldı. 1866 yılından 1897 yılına kadar Girit içerisinde çıkan isyanlarda, Girit'teki müslim teb'a göçe zorlandı¹¹.

Bu gelişmeler, Girit'teki müslim teb'a açısından zor dönemlerin başlangıcı oldu. Arkasında çok büyük bir destek bulan adanın gayrimüslim teb'ası, müslim teb'ayı adadan göç ettirmek için çareler aramaya başladı.

1. Yunanistan'ın Girit'teki Faaliyetleri ve Adada İsyanların Başlaması

Girit gayrimüslim teb'a, müslim teb'ayı adadan uzaklaştırmak için XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, adada isyan çıkartmaya başladı. 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra, 1858 yılında meydana gelen olaylar sonunda, Girit halkından bazı kişiler Osmanlı Devleti'ne, güvenliğin sağlanması ve bir dizi düzenlemeler yapılması için dilekçe verdiler. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi aynı yıl adada bazı reformlara girişti¹².

1815 Viyana Kongresi kararlarıyla "Yedi Ada"yı alan İngiltere, 1864 yılında Yunanistan'a bu adaları bıraktı. Daha önce, 13 Temmuz 1863'te Londra'da,

¹⁰ Ahmet Cevat Eren "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası*, S.1, İstanbul 1966, s. 12.

¹¹ Erçiment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1997, s.237-245.

¹² A. Nühket Adıyke-Nuri Adıyke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK, Ankara 2002, s. 7.

İngiltere, Danimarka, Fransa ve Rusya arasında imzalanan antlaşmayla, “Yedi Ada Birleşik Devletleri Yasama Meclisi” Yunanistan’a katılmayı kabul etmişti. Fakat bu adaların Yunanistan’a verilmesi Viyana Kongresi kararlarının değiştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkardı ve bu devletler 29 Mart 1864’de Londra’da bir antlaşma ile bu değişiklikleri onayladılar. Böylece Yedi Ada tarafsız oldu ve Yunanistan da bu tarafsızlığı sürdürmeyi kabul etti¹³. Bu tarafsızlık sayesinde Yunanistan, İngiltere’ye biraz daha bağımlı hale geldi¹⁴.

Girit gayrimüslim teb’ası, İngiltere’nin toprak vermesinden destek alarak 1866’da tekrardan ayaklanmaya başladılar. Adanın güney batısında yer alan kıyı şehri İsfakya merkezli ayaklanmalarda, Yunanistan’dan gelen 60 kadar ele başı isyancı halkı örgütledi. 1866 yılında başlayan ayaklanmalar neticesinde, gayrimüslim teb’a tarafından şiddetli saldırılara maruz kalan müslim teb’anın bir kısmı, köylerini, servetlerini ve eşyalarını bırakarak sahil kasabalarına doğru kaçtılar. Osmanlı Devleti, adadaki karışıkları bastırmak için Mısır Hidivi İsmail Paşa’dan yardım istedi. Gönderilen kuvvetlerle isyan bastırılmaya çalışıldı. Fakat müslim teb’aya yapılan baskılar devam etti. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’nin Mısır’dan aldığı yardım sayesinde adadaki gayrimüslim teb’anın büyük bir zarar göreceğini ve çıkarlarının bozulacağını düşünerek, ada sularına harp gemileri sevk ettiler. İsyancılar, Avrupalı devletlerin de sorunu haline geldi¹⁵. Bu arada müslim teb’anın bir kısmı, adadan Anadolu’ya ve Osmanlı’nın başka vilâyetlerine göç etmek zorunda kaldı¹⁶.

Avrupalı devletlerin Girit sorununa dahil olmasıyla adada müslim teb’a aleyhinde gelişen olaylara rağmen, Osmanlı yöneticileri, Girit’in Osmanlı Devleti ve toplumu için ne kadar önemli olduğunu biliyorlar ve her defasında bu hususu Avrupalı yöneticilere ifade ediyorlardı.

¹³ Armaoğlu, a.g.e., s.278-279.

¹⁴ M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 2.

¹⁵ Ali Haydar Emir, “1866-1869 Girit İhtilâli”, *Deniz Mecmuası’nın Tarih Kısmı İlâvesi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1931, s. 9; Hüseyin Hıfzı, *Girit Vekâyiî*, Dersaadet Matbaası, 1326, s. 1-2.

¹⁶ Mithat İsmail, *Tarihte Girit ve Türkler*, T.C. Askerî Deniz Matbaası (374 sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi ilavesidir), İstanbul 1945, s. 52-55; Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 76.

1867 yılı içerisinde III. Napolyon'un şeref misafiri olarak "Paris Beynelmilel Sergisi"ne katılan Sultan Abdülaziz, Girit meselesinden söz etmek isteyen Napolyon'a "*Girit ceziresi ecdad-ı izâmının kan bedelidir*" demiş, adanın Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduğunu vurgulamış ve konuyu kapatmıştı. Daha sonra Napolyon, gezide bulunan Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya Girit hakkında şöyle bir soru sormuştu. "*Sayırsız adanız var... Şu Girit adasını satmaz mısınız?*" Fuad Paşa'nın verdiği cevap ise daha ilginçti ve Girit'in Osmanlı için ne kadar değerli olduğunu gösteriyordu. "*Hay hay haşmetmeab. Memnuniyetle satarız!*" Napolyon bu cevap üzerine, "*Kaçı satarınız ?*" deyince Fuad Paşa, "*Aldığımız fiyata satarız haşmetpenâh... Acaba talibi var mı?*" diyerek, Girit fethedilirken dökülen kanların bedelini ödeyebilecek bir devlet olup olamayacağını belirtmek istemişti¹⁷.

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin sorunun içine girmesini ve isyanların daha da büyümemesini dikkate alarak yaptığı düzenleme ile, Girit yönetimine ayrıcalıklar ve muafiyetler veren bir nizamname hazırladı. 1868 yılında Sadrazam Ali Paşa tarafından hazırlanan nizamname ile, ada tam anlamıyla ayrıcalıklı bir vilâyet haline getirildi. Girit'te bir "Meclis-i Umumi" oluştu. Hıristiyan ahali yönetimde önemli görevler aldı. Bir süreliğine Girit gayrimüslim teb'asını tatmin eden bu nizamname sayesinde ada içerisinde asayiş sağlandı¹⁸.

2. Berlin Antlaşması ve Halepa Sözleşmesi

1866-1868 yılları arasında çıkan ayaklanmalarda, istediklerini yeterince almadıklarını düşünen bir kesim Giritli gayrimüslim teb'a, tamamıyla adanın Yunanistan'a bağlanması için büyük devletlerin de desteğiyle ada içerisinde tekrar huzursuzluk yaratmaya başladı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından yenik çıkan Osmanlı Devleti, Anadolu'daki yaralarını sarmaya çalışırken¹⁹, bunu fırsat bilen

¹⁷ Cemal Kutay, "1868'de Girit Üzerinde Rus-Yunan Hazırlığı" *Tarih Konuşuyor*, VII / 37, İstanbul 1967, s. 3056.

¹⁸ Nizamnamenin maddeleri için Bkz. Hıfzı, a.g.e., s. 2-8; Ayşe Nükhet Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, T.T.K, Ankara 2000, s. 22-24; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, T.T.K, Ankara 1983, s. 118.

¹⁹ Tuncer Baykara, "93 Harbi'nden Önce ve Sonra Anadolu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I / 1, Ankara 1983, s. 47-51.

Giritli gayrimüslim teb'a, ada içerisinde yine isyan çıkarmaya çalıştı. Fakat İngiltere'nin Berlin'de bir kongre toplanması isteğiyle isyanın önüne geçildi. 13 Haziran 1878'de ilk kez toplanan Berlin Kongresi'nde, İngiltere, Almanya ve Rusya başbakanları seviyesinde, Fransa, İtalya ve Avusturya-Macaristan ise, Dışişleri Bakanları seviyesinde katıldı. Kendisini oldukça ilgilendiren ve topraklarının geleceği açısından önemli bir toplantıya Osmanlı Devleti, baş delege olarak Bayındırlık Bakanı Aleksandr Kara Todor Paşa'yı, ikinci delege olarak da Mareşal Mehmet Ali Paşa'yı seçti. Üçüncü delegeyi de Berlin'deki Büyükelçisi Sadullah Bey olarak tayin etti²⁰. Bütün devletler üst düzey temsil edilirken Osmanlı Devleti'nin bu kadar alt düzeyde temsil edilmesi kongreye başkanlık yapan Prens Bismark'a, sanki Osmanlı delegelerine kötü muamele etme hakkı vermiş gibiydi. Prens, daha ilk toplantıdan itibaren Osmanlı delegelerini uyarmış ve onlara şöyle demişti:²¹

“ Benden göreceğiniz yakınlık ve içtenliği başkalarında bulamayacaksınız. Bugünkü durumu sizden saklamak istemem. Kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığını sanarak kendinizi aldatmayın. Ayastefanos Muahedesi, Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunur bazı maddeler içermekte olmasaydı olduğu gibi bırakılırdı. Bu çıkarların istendiği gibi düzenlenmesi için devletler bir kongre toplamaya karar verdiler, ben de o kongrenin başkanlığını kabul ettim. Bugünkü güçlüklerin çözümlenmesi Ayastefanos Muahedesi hükümlerinden bazılarının yumuşatılması ya da değiştirilmesiyle mümkündür. Bu değişikliklerden yararlanabilirsiniz; ama daha ileriye gitmek isterseniz hiçbir şeye muvaffak olamazsınız. Berlin Kongresi'nin Osmanlı Devleti için toplanmadığını size tekrar ederim. Kongre Ayastefanos Muahedesi'nde gereği gibi değişiklikler yapacaktır; fakat Avrupa'da yeni bir savaş çıkarsa Osmanlı Devleti'nin sorununun geleceği muhakkaktır.”

Bu şartlar altında başlayan kongrede, bir ay içerisinde 20 toplantı yapıldı ve sonunda 64 maddelik Berlin Antlaşması 13 Temmuz 1878 yılında imzalandı.

²⁰ Bekir Sıtkı Baykal, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, LII, Nisan 1988, Sayı 202'den ayrı basım, T.T.K, Ankara 1988, s. 202.

²¹ Baykal, a.g.m., s. 205-206.

Kongrede, en önemli görülen Bulgaristan sorunu ilk önce çözüldü. Üç bölgeye ayrılan Bulgaristan'ın birinci bölgesinde, Osmanlı egemenliği altında muhtar bir Bulgar prensliği kuruldu. İkinci bölge, Osmanlı Devleti'ne Doğu Rumeli adıyla bırakıldı. Üçüncü bölge olan Makedonya ise, gerekli görülen ıslahat düzenlemelerinden sonra Osmanlı Devleti'ne kaldı. Ayrıca Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet oldular. Bosna-Hersek yönetimi Avusturya'ya bırakıldı. Doğuda ise Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılırken, Doğu Beyazıt Osmanlı Devleti'ne verildi. İngiltere ise Osmanlı Devleti'yle Berlin Kongresi'nden önce imzaladığı anlaşmayla Kıbrıs'a yerleşti. Rusya, Osmanlı Devleti'nden savaş tazminatı almaya hak kazandı²².

Kongrede doğrudan temsil edilmeyen Yunan Devleti'ne ise, kendi davalarıyla ilgili olarak sorunlarını dile getirme izni verilmişti. Yunan delegelerin istekleri, *Megali İdea*'nın ilk defa uluslararası bir kongrede dile gelmiş şekli olan, Rumların yaşadıkları bölgelerin Yunanistan topraklarına katılmasıydı. Fakat zamanın şartlarını düşünen Yunan delegeler isteklerini Epir, Teselya ve Girit ile sınırladılar. Fakat Kıbrıs'ı eline geçiren İngiliz hükümeti, Girit'in Yunan topraklarına katılmasını sakıncalı görüyordu²³. Kendi çıkarları bozulduğu için Ayastefanos Antlaşması'nı yeniden düzenleyerek güçlerini koruyan Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı olduklarını kongrede en açık biçimde gösterdiler. Toplantılar boyunca Osmanlı delegelerinin fikirleri dikkate alınmayarak delegeler dışlandılar. Osmanlı aleyhine verilen kararlar, Balkanlar'da gelecek yüzyıl içerisinde büyük savaşların doğmasına neden olacaktı²⁴.

Berlin Kongresi'nden sonra, Yunanlılar tam anlamıyla Girit'in kendilerine bağlanması gerektiğini bildirerek, 1868 Nizamnamesinin kendi lehlerine genişletilmesini istediler. Adadaki gerilimin daha fazla artmaması ve Avrupa devletlerinin Osmanlı yönetiminin iç işlerine karışmaması için, 25 Ekim 1878'de,

²² Karal, a.g.e., s. 76-77; Baykal, a.g.m., s. 202-204.

²³ Clogg, a.g.e., s. 90.

²⁴ Baykal, a.g.m., s. 206; Ayfer Özçelik, *Osmanlı Devleti'nin Çöküşü'nde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme(1838-1914)*, Ecdâd Yay., Ankara 1993, s. 86.

Hanya civarında Halepa adı verilen yerde, *Halepa Sözleşmesi*²⁵ imzalandı. 1868 Nizamnamesi'nin genişletilmiş şekli olan bu sözleşme ile Girit yönetimi yeni bir idare anayasasına kavuştu. Girit genel valisinin beş yıl süreyle atanıp Hıristiyan veya Müslüman olabilmesi; genel meclisin 80 üyeden oluşup bunlardan 49'nun Hıristiyan, 31'nin ise Müslüman olması, diğer idare birimlerindeki memurların da Hıristiyan olanlardan seçilmesi, yönetimle ilgili olarak sözleşmeye konuldu. Ayrıca Rumca'nın Türkçe gibi resmi dil olarak kabul edilmesi; vergi gelirlerinin ve bütçe fazlasının ada içerisinde kamu hizmetleriyle adanın imar işlerinde kullanılması, en son olarak ta basın hürriyetinin sağlanması, toplumsal konularla ilgili olarak sözleşmede yer aldı²⁶. Böylece, adanın iç yönetimi halka verilmiş ve Hıristiyan halk yönetimde büyük söz sahibi olmuştu²⁷.

B. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit'e Muhtariyet Verilmesi

1878 Halepa Sözleşmesi'nin her iki tarafı da memnun edecek bir şekilde uygulanamaması ve 1885'te Şark-î Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini gören Girit gayrimüslim teb'ası, Yunanistan'ın propagandalarıyla tekrar isyan çıkarmaya başladı. Onlar tek hedef olarak Yunanistan'la birleşmeyi düşünüyorlardı. Osmanlı yönetimi isyanları durdurmak ve adayı elinde tutmak için, 24 Temmuz 1887'de bir fermanla, Girit adası meclisine geniş ayrıcalıklar tanıdı²⁸. Bu nizamname adanın bütçesinin, gümrük gelirlerinin durumu ve ada meclisinde yapılacak layihaların Bâb-ı Âlî tarafından değerlendirilmesi ile ilgiliydi²⁹. Bütün bu yapılan nizamnamelere ve kazandıkları haklara rağmen gayrimüslim teb'a, adada isyan çıkarmaya devam etti. Osmanlı yönetimi bu isyanlara karşılık, Halepa Sözleşmesi'nin aksine adaya Müslüman valiler gönderdi. Bunun üzerine, *Epitropi İhtilal Cemiyeti*, bu valilere ve

²⁵ Halepa Sözleşmesinin maddeleri için Bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, c. III, Yayına Hazırlayan: Bekri S. Baykal, 2. Baskı, T.T.K, Ankara 1987, s. 176-178.

²⁶ Hıfzı, a.g.e., s. 5-8; Karal, a.g.e., s. 119, Türkgeldi, aynı yer.

²⁷ Işın, a.g.e., s. 55-56; A. Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke, a.g.e., s. 11.

²⁸ Mehmet Salâhî, *Girid Meselesi 1866-1869 ve Mehmed Salâhî Bey'in Mecmuası*, Yayına Hazırlayan: Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 22.

²⁹ Hıfzı, a.g.e., s. 9.

müslim teb'aya karşı gayrimüslim teb'ayı kışkırttı. Neticede, 1895 yılından itibaren adada büyük çapta karışıklıklar yaşanmaya başlandı³⁰.

1. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı

Osmanlı Devleti, Girit konusunda neler yapılması gerektiği hususunda çalışmalara başladı ve bu çalışmalarda Avrupa devletlerinin de tepkisini çekmeyecek bir çözüm arayışına girdi. Avrupa devletlerinin düşüncelerini ve politikalarını değerlendirerek ve önceki tutumlarını inceleyerek ada içerisinde bozulan asayiş düzenleme çalışmalarına başladı. Avrupa devletleri, Girit sorununa değişik yaklaşımlarla bakıyorlardı. Yunanistan'ın propagandalarını gördükleri halde bunların çoğuna göz yumdular. Fakat, Yunan Devleti'nin artan gizli kışkırtma olayları son bulmadıkça, ada içerisinde gerçekleşecek düzenlemelerin bir yarar sağlamayacağı görüşüne vardılar. Hem Yunanistan hem de Osmanlı Devleti'yle görüşülerek adaya Avrupa devletlerinin gemileri gönderildi. Yunanlıların kışkırtmalarının önüne geçilerek asayiş kısmen sağlandı³¹. Bundan sonra Avrupa devletleri, Osmanlı ve Yunan devletlerinin de görüşlerini alarak, 25 Ağustos 1896 yılında bir "Tadilat Lâihyası" imzaladılar. 14 maddeden oluşan bu düzenlemenin özünü 1878'deki Halepa Sözleşmesi oluşturuyordu³².

1895 yılında başlayan karışıklılar, Tadilat Lâihyası ile durmuş görünse de Yunan Devleti ve Girit Rum eşkıyalarının taşkınlıkları ve adayı tamamen ele geçirme girişimleri ve bunun neticesi olarak müslim ve gayrimüslim teb'anın birbirlerini öldürmeleri 1897 yılında da devam etti³³. Yunanistan, adanın tamamen ele geçirilmesi hususunda daha da ileri giderek, 16 Şubat 1897'de Yunan Kralı adına Girit'i, Miralay Vassos komutasındaki 3 taburluk bir askeri birlikle işgal etti. Bunun üzerine harekete geçen Avrupalı devletler, 21 Mart 1897'de adayı abluka altına aldılar³⁴. Yunanistan, Girit'i ele geçiremeyeceğini görünce, Teselya hududundan

³⁰ A. Nükhet Adıyeke -Nuri Adıyeke, a.g.e., s. 14-16; Karal, a.g.e., s. 122.

³¹ Adıyeke, a.g.e., s. 150-152.

³² Tadilat Lâihyası maddeleri için Bkz. Adıyeke, a.g.e., s. 155-158

³³ Karal, a.g.e., s.123.

³⁴ Cemal Tukin, "Girit" maddesi, İA, IV, İstanbul 1945, s. 799.

Osmanlı topraklarına saldırıya geçti. Kendi topraklarına yapılan saldırı karşısında 17 Nisan 1897'de Osmanlı Devleti, Yunanistan'a harp ilân etti. Bir gün sonra taarruza geçen Türk ordusu, bir ay içerisinde Yunan askeri gücünü Teselya, Epir ve denizlerde büyük bir bozguna uğrattı³⁵. Yunanistan'ın savaşı kazanacağını düşünen Avrupalı devletler, savaş esnasında Yunanistan'la Osmanlı Devleti'ni kendi başlarına bıraktılar, fakat Osmanlı'nın galip gelmesiyle Yunan hükümeti istifa etti ve yeni hükümet Avrupalı devletlerden barış için yardım istedi. Devreye giren Avrupalı devletler, Yunanistan'ın Osmanlı'ya ödeyeceği savaş tazminatını belirlediler. Fakat Yunanistan, Avrupalı devletlerden barış görüşmelerinde ticari ve siyasi konularda kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alınmasını da istedi³⁶. Haziran 1897'de başlayan barış görüşmeleri, 18 Eylül'deki ön barış görüşmelerinden sonra, 4 Aralık 1897'de Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında, 16 maddelik İstanbul Antlaşması imzalanarak sona erdi. Bu antlaşmaya göre Teselya toprakları Türkler tarafından boşaltıldı. Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ne 100 milyon Frank harp tazminatı ödemesine karar verildi. Yunanistan'ın büyük meblağlara varan borçlarının ödenmesini kontrol etmek amacıyla, Avrupalı devletler tarafından Uluslararası Malî Komisyon kuruldu.³⁷

2. Girit'in Muhtariyeti

Savaştan galip çıkan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin barış masasında kendi çıkarlarına göre antlaşmayı düzenlemesiyle, istediğini alamadı. *"Büyük Devletler tarafından zorla kabul ettirilen barış antlaşmasına göre Yunanistan tazminat ödemek zorunda bırakıldı ve borçlarına sadık kalmasını sağlamak için Büyük Devletler tarafından Yunan maliyesini denetlemek amacıyla bir Uluslararası Maliye Komisyonu kuruldu. Ama Teselya Türkiye'ye geri verilmedi"*³⁸. Avrupalı

³⁵ Işın, a.g.e., s. 57-59; Karal, a.g.e., s. 122-123; *Osmanlı-Yunan Harbi (Osmanlı-Yunan Seferi 1313/1897)*, Yayına Hazırlayanlar: İbrahim Yılmazçelik-Ahmet Aksın, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 96; 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile ilgili çeşitli haberler, telgraflar, savaşın geçtiği yer olan Teselya ve Yenişehir'in coğrafi özellikleri ve Ege adaları hakkında geniş bilgi için Bkz. *1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)*, Yayına Hazırlayan: Bayram Kodaman, T.T.K, Ankara 1993.

³⁶ Sabri Sürgevil "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri*, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1986, s. 312-314.

³⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 562; Işın, a.g.e., s. 59; Karal, a.g.e., s. 112-118; Clogg, a.g.e., s. 93.

³⁸ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Çev. Halim İnal, Ayraç Yay., Ankara 2002, s. 20-21.

devletlerin bu tutumundan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın sadece savaş meydanında kazanması yetmiyordu.

Rusya'nın bizzat devreye girmesi ve Avrupa devletlerinin Yunanistan'a karşı olan korumacı politikaları sonucunda, Yunan kuvvetleri adadan çekildi ve Yunanistan tazminat ödemek zorunda bırakıldı. Fakat Girit muhtariyet kazandı. Fransa'nın teklif ettiği ve İngiltere'nin de destek verdiği, yirmi altı maddelik "*Girit Vilâyeti Muhtariyet İdaresi Teşkilâtına Dair Nizamname*", Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler arasında 18 Aralık 1897 yılında imzalanarak kabul edildi. Bundan sonra Girit Osmanlı hakimiyetinde muhtar bir vilâyet oldu³⁹.

Girit muhtariyet kazandıktan sonra, Avrupalı devletler, Yunanistan'ın düşüncelerini destekleyen bir kararla yeni Girit yönetimine Yunan Kralı'nın ikinci oğlu Prens Georges'u getirdiler⁴⁰. Adanın yeni yöneticisini istemeyen Osmanlı yönetimi, Goltz veya Kara Todori paşaları, adanın yönetimi için aday gösterdi⁴¹. Fakat bütün bunlara rağmen Prens Georges, 1898'da başa geçti ve Girit genel meclisini oluşturdu. Nüfus oranına göre 138 Hıristiyan ve 50 Müslüman mecliste temsil edildi. 1899 Girit Kanun-u Esasisi'ne göre Prens, yürütmenin başıydı⁴².

Kanun-u Esasiye göre hiçbir kimse ayrıma tabi tutulmayacak ve herkesin hakları aynı derecede korunacaktı. Din ve ırk ayrımı, iş ve meslek seçiminde etkili olmayacaktı. Fakat olaylar bu kamuna göre gelişmedi. Prens Georges, köylerinden kente göç etmiş olan müslim teb'anın tekrar köyelerine göç etmeleri için başa geçtikten sonra herhangi bir çalışmada bulunmadı. Hatta parası biten müslim teb'anın adadan ayrılmalarını da engellemedi⁴³. Meclisin de yapısı göz önüne alındığında ve dış dünyadan gelen desteğin Hıristiyanlardan yana olduğu düşünüldüğünde, Müslümanlar için hiçte olumlu gelişmeler gerçekleşmedi. Hıristiyanlar, göçe zorlanan Müslümanların mallarını ve topraklarını ucuza veya

³⁹ A. Nûkhet Adıyke -Nuri Adıyke, a.g.e., s. 22-25.

⁴⁰ Işın, a.g.e., s. 58-60; Smith, a.g.e., s. 20-26.

⁴¹ Tükin, a.g.m., s. 801.

⁴² Adıyke, a.g.e., s. 212.

⁴³ B.O.A., Y.PRK.TKM. No: 41/73, 3 Nisan 1899; ayrıca Bkz. Adıyke, a.g.e., s. 265.

zorla ellerinden aldılar. Bütün bunları adadaki Avrupalı devletlerin konsoloslarına şikâyet eden Müslümanlar, bu makamlardan yeterince tatmin edici cevaplar alamıyorlardı⁴⁴. 1900 yılı nüfus sayımlarına göre Müslümanların sayısı 33.496, Hıristiyanların 269.319 olarak görülüyordu⁴⁵. Fakat baskılar ve göçler Giritli müslim teb'anın sayısını gittikçe azalttı.

3. Girit'in Yunanistan'a Bağlanması ve Adadaki Müslim Teb'anın Durumu

Prens George'un yönetimi sırasında önemli gelişmelerin yaşandığı Yunanistan'da, Venizelos gittikçe güç kazandı. Prens George'a karşı ayaklanmaların gerçekleşmesinde etkili rol alan Venizelos, Yunanistan'ın 1897 yenilgisinden sonra tekrar canlanacağını vurgulayarak bütün Yunanlıları ve Girit'teki gayrimüslim teb'ayı *Enosis* etrafında birleşmeye kışkırttı⁴⁶.

Girit Adasının gerçek hakimiyetini elinde bulunduran Venizelos, adanın Yunanistan'la birleşmesi fikri üzerinde çok fazla duruyordu. Prens George'a karşı olan Venizelos, 1905 yılında adanın Therrisso bölgesinde bir ayaklanma çıkmasına zemin hazırladı. Ayaklanmanın gittikçe büyümesi ve ilhak olayına iyice kapılan milislerin yarattığı ortam içerisinde, Prens, Avrupa devletleriyle temasa geçip onlardan yardım istedi. Avrupalı devletler statükonun korunacağını belirttiler ve adada gerekli askeri tedbirleri alarak, Osmanlı Devleti'nin adaya müdahale etmesini önlemeye çalıştılar. Bu hazırlıkları gören Venizelos, Avrupa devletleriyle bir

⁴⁴ Berlin Sefaretinden 14 Temmuz 1902'de Hariciye Nezareti'ne gönderilen ve Post Gazetesinde, Girit Müslümanları hakkında Hıristiyanlar tarafından reva görülen ahvale dair yayınlanmış makalenin tercümesi, B.O.A., HR. SYS., No: 42/15, 25 Temmuz 1902; Adıyeke, a.g.e., s. 266.

⁴⁵ Johann Strauss, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", Türk Tarih Kongresi(11. Ankara 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler, T.T.K, Ankara 1994, s. 2107; Ayşe N. Adıyeke, Girit'in Yunanistan'a İlhakı Sırasında Girit'teki Türkler, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 90.

⁴⁶ Smith, a.g.e., s. 27; Clogg, a.g.e., s. 99-100.

anlaşma yaparak milislerin silahlarını teslim etmesini sağladı. Müslim teb'a, bütün bu olaylardan etkilendi ve savunmasız kaldı⁴⁷.

Venizelos, Prens George'a karşı olan muhalefetini sürdürdü ve onun 1906 yılı sonlarında istifa etmesini sağladı. Prens George'nin yerine geçen yeni yönetici Zaimis, yeni bir anayasa taslağı hazırlamaya başladı. Avrupalı devletlerde Girit'in kendi milis kuvvetlerini hazırlaması için destek verdiler ve kendi askerlerini 1908 yılından itibaren adadan çekmeye başladılar. Bundan yararlanan Girit Genel Meclisi, adanın 6 Ekim 1908'de Yunanistan'a katıldığını dünyaya bildirip "Yunan Anayasası"nı kabul etti. Türk bayrağı indirildi ve Yunan bayrağı çekildi⁴⁸.

1908 yılındaki ilhak olayı üzerine gayrimüslim teb'anın müslim teb'aya karşı yaptığı baskılar ve saldırılar basında yer buluyordu. Müslim teb'anın mezarlarına, mallarına zarar veriliyor, hatta resmi belgelere el konuluyordu. Okullarda Türk öğretmenlere Yunanca ders vermeleri konusunda zorlamalar yapılıyor; Müslüman okullarına ödenek verilmiyordu. Bütün bunlar içerisinde müslim teb'aya yönelik cinayetler de devam ediyordu⁴⁹. 1910 yılı içerisinde adada 31 cinayet işlendi⁵⁰. Ada, Müslüman halk için güvenli olmaktan çıkmıştı.

1900 yılından sonra 1911'de yapılan nüfus sayımı neticesinde Müslüman nüfus 27.852, Hıristiyan nüfus 307.812 olarak tespit edildi⁵¹. Azalan Müslüman nüfusa rağmen Hıristiyanlar, onların burada hiç bulunmamaları için çaba sarf etmekteydiler. 1912 yılında yine Resmo'da meydana gelen olayda müslim teb'adan 10 kişinin öldürüldüğü ve 4 kişinin de yaralandığı görüldü. Bütün bu olaylara rağmen

⁴⁷ Adıyke, *Girit Bunalımı*, s. 214-221.

⁴⁸ Tugin, a.g.m., s. 801; Enver Z. Karal, adanın Yunanistan'a katılmasını 13 Ekim olarak belirtmiştir. Bkz. Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, T.T.K, Ankara 1999, s. 231-232; Adıyke, a.g.e., s. 224-226.

⁴⁹ Bu cinayetlerden biri de Hanya'da gerçekleşmişti. Annesi ve iki kız kardeşi ile birlikte yaşayan Hüseyin isimli bir Müslüman, 11 Eylül 1910 tarihinde evine giderken jandarma karakolunun çok yakınında 4 Hıristiyan tarafından bıçaklanarak öldürülmüştü. 1911 yılında Resmo'da işlenen cinayette de, Hüseyin, Hasan, Ali ve daha iki Müslüman, üzerlerine açılan ateş sonucu acımasızca öldürülmüşlerdi. Bkz. Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu- İlhan Şahin, Tercüman 1001 Temel Eserler, İstanbul 1977, s. 76-77, s. 93.

⁵⁰ Adıyke, *Girit'teki Türkler*, s. 91-92.

⁵¹ Adıyke, a.g.e, s. 89.

adadaki büyük devletlerin yetkilileri müslim teb'anın haklarını korumadılar⁵². Bütün bu nüfus değişimi Girit müslim teb'asının güvende olmadıklarını hissettikleri için adayı terk ettiklerini göstermektedir. Yerel basın, Girit'teki ölümleri dünyaya duyururken, hükümetin bu konuda neler yapacağını açıklamasını istedi⁵³.

Tüm bunlar yaşanırken, Girit meclisinde bulunan Müslüman üyeler de baskılarla karşılaştı. Adanın ilhakından sonra Yunan Kralı adına yemin etmeye zorlanan Müslüman üyeler ve memurlar krizi, büyük devletlerin araya girmesiyle çözümlendi. Müslüman üyeler yeminsiz olarak görevlerini sürdürdüler⁵⁴.

Büyük Yunanistan hayaliyle yaşayan ve onu kurmak için her türlü yolları deneyen ve de kendilerini yurtsever Yunanlılar olarak adlandıran kişiler ve bunların en önemlisi olan Venizelos, Türkleri Balkanlardan atmak, Girit'i Yunanistan'a tamamen bağlamak amacıyla Osmanlı'ya karşı bir Balkan ittifakı kurarak Balkan Savaşı'na ortam hazırladılar⁵⁵. Bu savaşta büyük bir toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913 yılında Balkan Savaşları sonunda imzalanan "Londra Barışı"nın dördüncü maddesine göre, Girit üzerindeki bütün haklarından Avrupalı büyük devletler lehine vazgeçti. 14 Aralık 1913 yılında Yunan Kralı, Girit'in Yunanistan'la birleştiğini dünyaya bildirdi⁵⁶. Adayı tamamen egemenlikleri altına almalarına rağmen Yunanlılar, Girit'te müslim teb'aya rahat vermiyorlardı. Azınlıkta kalan Türklerin yaşama hakları gittikçe kısıtlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde Giritli Türkler çok büyük sıkıntılar çektiler. Fakat bu sıkıntı, Millî Mücadelemizin kazanılması ve Lozan Antlaşması'na bağlı olarak imzalanan Türk-Rum Mübâdelesi ile son buldu⁵⁷.

⁵² Mâcid, a.g.e., s. 127-128.

⁵³ Adıyeye, a.g.e., s. 94-95.

⁵⁴ Tukin, a.g.m., s. 802; Ayşe N. Adıyeye, a.g.e., s. 90-91.

⁵⁵ Smith, a.g.e., s. 28.

⁵⁶ Bilal N. Şimşir, Ege Sorunu-Belgeler, c. II, T.T.K, Ankara 1982, s. XXII; Karal, a.g.e., s. 337.

⁵⁷ Mehmed Mâcid, Girit Müslüman halkının durumunu yorumlarken. "... Girit'te kalan 30,000'den fazla Müslüman'ı muhakkak bir katliamdan kurtaran tek bir tedbir varsa, oda, mübadele mukavelesini almıştır." diyordu. Bkz. Mâcid, a.g.e., s. 50.

Bütün bu gelişmeler gösteriyor ki, müslim teb'anın adadan göç etmesinde en önemli faktör, büyük Yunanistan hayalini kurmak isteyen ve bunun için hiçbir kötülükten sakınmayan Yunanların ve Giritli gayrimüslim teb'anın, müslim teb'aya karşı giriştikleri baskılar ve cinayetlerdi. Savunmalarını yeterince sağlayamayan müslim teb'a, köylerinden uzaklaştırılarak işlerinden edilmek suretiyle, şehirlerde sefalet içinde hayat sürmeye başladılar. Açlık ve sefaletin verdiği bitkinlik ve öldürülme korkusu, onların adada daha fazla yaşamayacaklarını fark etmelerine yetti. Hiçbir şekilde uluslararası desteği arkalarına alamayan ve zaman zaman Osmanlı'dan da yeterince ilgi göremeyen Giritli müslim teb'a, daha fazla acı ve korkuyu yaşamamak için devletin güvenli diğer vilayetlerine göç etmeyi zorunlu olarak tercih etti.

II. BÖLÜM

GİRİT'TEN GÖÇLER

A. Girit'te Müslim Teb'aya Yapılan Baskılar

Müslim teb'anın adadan göç etmesine neden olan gayrimüslim teb'anın baskıları, en belirgin olarak Halepa Sözleşmesi'nin ada içerisinde uygulanması hususunda çıkmıştı. Giritli Müslim teb'a, gayrimüslim teb'anın geniş haklara sahip olduğunu biliyor ve sözleşmeye göre Hristiyan vali tarafından yönetilmek istemiyordu. Gayrimüslim teb'a da, Osmanlı yönetiminin gönderdiği Müslüman valileri kabul etmiyordu. Bu anlaşmazlıklar neticesinde, adada her iki taraftan da ölüm haberleri yayılmaya başladı. Ada müslim teb'asının öldürülmelerini haber yapan Girit Türk gazeteleri gayrimüslim teb'ann hedefi oldu. 1883 yılında Hanya'da çıkan *Vicdan* gazetesi bu ölüm haberleri üzerinde durunca, gayrimüslim teb'ann aşırı tepkileriyle karşılaştı¹. Gayrimüslim teb'ann gerçekleştirdiği baskılar ve cinayetler, müslim teb'a nüfusunun ada içerisinde köylerden güvenli olan kentlere göç etmelerine sebep oldu. Fakat, Girit gayrimüslim teb'ann tamamı bu baskı ve cinayet olaylarına katılmamıştı. Refah seviyesi yüksek ve eğitilmiş milliyetçi bir kesim olayları planladı ve uygulamasında fakir ve işsiz azınlık olan küçük bir kesim etkili oldu.

1885'te Girit'ten, İstanbul'da Padişahın yakın çevresinden olan Besim Bey'e gönderilen belgede, Girit halkı hakkında geniş ve açıklamalı bilgi veriliyordu. Bu belgeye göre; gayrimüslim teb'a üç kısma ayrılarak bunlar içerisinde, en üst seviyelerde bulunan doktor, öğretmen ve avukat gibi kişilerin bir kısmı adanın Yunanistan'a iltihakı fikrinde olup bir kısmı da, müstakil bir yönetim istiyordu. Üst düzey bu kesim, diğer bir kesim olan ve nüfusları birkaç bini bulan ve başkalarının mallarını çalıp satarak yaşayan kişileri etkiliyor, onları, isyan çıkartıp katliam

¹ Girit basını için Bkz. Orhan Koloğlu, "Girit'te Türkçe Basın", *Tarih ve Toplum*, VIII / 48, İstanbul 1987, s. 9-12.

yapmaları konusunda cesaretlendiriyordu. Ayrıca belgede üst düzey bu kesim hakkında dikkatli davranılması ve ada yönetimine müdahale etmelerine fırsat verilmemesi vurgulanmıştı. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, ada içerisinde her gayrimüslim vatandaş olaylara karışmıyordu. Bunlar genellikle ziraatla uğraşan kesim olup gayrimüslim teb'anın büyük bir kısmını oluşturuyorlardı. Üretici bu kesim, ürünlerinin korunmasını ve asayişin sağlanmasını istiyordu. Önceki ihtilâllerde dahi bu kesim, Osmanlı yönetimine yardım etmiş, 1866-1868 yıllarındaki isyanlarda Sadrazam Ali Paşa'ya yakınlık göstermişti. Bundan dolayı bu kesimin yeterince korunması ve gözetilmesi hususunda bilgi verilmişti².

Girit gayrimüslim teb'asının büyük bir kısmı, asayişin sağlanması konusunda Osmanlı yönetimine yardımcı olmasına rağmen³, dış desteklerle olayları tırmandırıp katliamları artıran diğer iki kesim, adada isyanların çıkmasında etkili oldu. Yanlış bilgilendirme neticesinde Avrupa devletleri de, adadaki isyanları yeterince sağlıklı değerlendiremediler⁴. Bu, müdahalede geç kalınmasına veya işlerine geldiği gibi davranmalarına neden oldu.

Bütün bu olaylara rağmen Girit müslim teb'anın nüfusu, 1885 yılı içerisinde 100.000 civarındaydı. Müslümanlar, Hıristiyanların arazileriyle aynı yerlerde bazı mülklere sahiptiler. Onlar, ada yönetiminin Osmanlı merkez yönetimiyle olan ilişkilerinin zayıflamasını, buradaki düzenin bozulması açısından istemiyor⁵ ve yaşamlarını ve çocuklarının eğitimlerini sürdürüyorlardı.

1308/1892 Girit Vilâyet Salnamesi'ne göre, adada Müslüman okulların sayısı küçümsenmeyecek derecedeydi. Erkekler için 12 Rüştîye ve 161 Sıbyan Mektebi

² B.O.A., Y. PRK. UM., No:7/76, 23 Haziran 1885.

³ Girit vali vekaletinden çekilen şifreli telgraf namede, "geçen gün asakir-i şahane üzerine ateş edenleri dahi Hıristiyanlar kendi elleriyle hükümete teslim etmek gibi suret-i mutâvaat- kari ibraz..." şeklinde açıklama yapılmıştı. B.O.A., Y. PRK. UM., No: 21/4., 26 Şubat 1890.

⁴ Girit Müslümanlarınca Girit konsoloslarına verilen notanın sureti, B.O.A.,Y. PRK. UM., No:27/98.

⁵ B.O.A.,Y .PRK. UM., No :7/76; Kemal Karpat'ın araştırmasına göre, 1872 yılında Osmanlı Devleti'nin Girit içerisinde 90 bin müslim, 120 bin gayrimüslim nüfusu bulunuyordu. 1877-1878 yılları içerisinde Girit'in nüfusu 232.834'ti. Bkz. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 157-159.

bulunmakta olup 6.414 erkek öğrenci bu okullarda ders alıyordu. Kızlar için de, 3 Rüştüye, 43 Sıbyan Mektebi olup 1.357 öğrenci eğitim görüyordu. 664 erkek öğretmene karşılık, 76 kadın öğretmen vardı⁶. Ada içerisinde gayrimüslim teb'a okullarının ve öğrencilerinin sayısı da şöyleydi: Erkekler için 7 Rüştüye ve 609 Sıbyan mektebi bulunmakta olup 11.848 erkek öğrenci burada öğrenim görüyordu. Kızlar için ise, 3 Rüştüye ve 5 Sıbyan mektebi var olup bu okullarda 661 kız öğrenci bulunmaktaydı. Gayrimüslim teb'anın öğretmenleri arasında 427 erkek, 15 kadın öğretmen yer almaktaydı⁷. Bu yıllardaki Hıristiyan okul ve öğrencileriyle karşılaştırıldığında yeterince iyi durumda olan bu sayılar, henüz adanın tam anlamıyla kaybedilmediğini göstermektedir. Ancak daha sonra yaşanan gelişmeler bu rakamların değişeceğini göstergesidir.

1896'da iyice artan baskılar nedeniyle Osmanlı merkez yönetimi adanın nüfusu hakkında ortaya atılan gerçek ve gerçek olmayan haberlerin üzerinde duruyor ve ada yönetiminden müslim teb'a nüfusu hakkında bilgiler istiyordu. 1897 yılında, Osmanlı Devleti, Girit Valiliği'nden müslim teb'a nüfusu hakkında ülke içinde ve Avrupa ülkelerinde yapılan yalan haberler ile ilgili bilgi istedi. Adadan çekilen cevabî telgrafta ise, müslim teb'a nüfusunun gerçek rakamının yarısı olarak 60.000 civarında gösterilmekte olup bunun nedeni, "Fotavarakı Efendi" adında birinin Atina'da basılmış bir risalesinde bulunan yanlış bir nüfus cetvelinin olduğu, belirtilmişti. Fakat, müslim teb'a nüfusu bu bilginin aksine 100.000 ile 120.000 arasındaydı⁸. Buradaki amaç müslim teb'a nüfusunu az göstermekle Ortodoks-Hıristiyan nüfusu fazla göstermek ve Avrupa'da, adada Rumların sayısının çok olduğu fikrini geliştirmekti. Rumlar, Hıristiyanları hem köylerde hem de şehirlerde

⁶ Salname-i Vilâyet-i Girid (1308), Vilâyet Matbaası, 1310, s. 183-184.

⁷ Salname-i Vilâyet-i Girid (1308), s. 181-182.

⁸ B.O.A.,Y. PRK. UM., No:37/48, 15 Mart 1897; B.O.A.,Y. PRK. BŞK., No:50/69, 14 Mart 1897; Sawsan Agha Kassab araştırmasında, 1897'deki Girit Müslüman nüfusunu şehirlere göre şu şekilde vermiştir. Kandiye 47.000, Hanya 27.500, Ritmo(Resmo) 20.800, Sitya, Sbinaloka, Hirbetra 11.500. Bkz. Sawsan Agha Kassab, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilâyetlerine İskân Edilen Giritli Göçmenler", Osmanlı, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 698; Karpat ise araştırmasında, 1894 yılındaki bütün Girit nüfusunun 250 bin olduğunu belirtmektedir. Müslümanlar 74.150, Rumlar ise 175.000'dir. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 193.

sayıyor, diğer yabancıları da Ortodoks olarak gösteriyorlardı. Fakat ticaret için ada dışına çıkmış Müslümanları sayımlarda göstermiyorlardı⁹.

Müslim teb'anın sayısında azalmaların başlamasının sebepleri olarak görülen ve adadan göç etmelerine neden olan gayrimüslim teb'anın baskıları, 1896 yılından itibaren hızla artmaya başladı. Müslim teb'a ada içerisinde güvenli yerlerde yaşamaya çalışıyor, yeri geldikçe savunmaya geçiyordu¹⁰. Fakat gayrimüslim teb'anın arkasındaki Yunan desteği durmuyordu. Aynı yıl içerisinde adanın doğusunda kıyı şehri olan İstiya kazasında, gayrimüslim teb'anın, müslim teb'aya karşı giriştikleri katliamlarda erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 1.146 kişi öldürülmüş ve 25 Müslüman da hapsedilmişti. Ayrıca yakalanıp silahları alınan müslim teb'adan bazı kişiler de kurşunlanmış veya yakılarak öldürülmüştü. Bu asiler tarafından, evlere, eşyalara, hayvanlara ve paralara el konulmuştu. Kandiye kazasında da aynı yıl, 25 İslam katledilip 32 erkek, 4 kadın yaralanmıştı. Selene kazasında yine bu yıl içerisinde erkek, kadın ve çocuk olmak üzere, müslim teb'adan 146 kişi katledilmiş ve 25 kişi de yaralanmıştı. Bütün bu olaylarda toplam olarak 1.305 kişi öldürülüp 79 kişi de yaralanmıştı¹¹. Ayrıca Yunan Devleti'nin adadaki karışıklıkları desteklediğini gösteren bazı gelişmelerde olmuştu. Bir Yunan topçu subayı, yanına aldığı birkaç eşkiya ve bazı Yunan gönüllüleriyle, adanın bazı köylerindeki müslim teb'aya karşı saldırıya geçmek üzere hazırlanmıştı. Fakat, Girit Vali Vekili İsmail Hakkı Bey tarafından bu saldırı engellenmeğe çalışılmış ve o bölgelere hami yabancı devletlerden iki savaş gemisi o tarafa gönderilerek, müslim teb'anın korunması hususunda çalışmalar yapılmıştı¹².

Bu gelişmeler nedeniyle müslim teb'a kendini güvende hissetmiyordu. Adada iç göçe neden olan baskılar ve cinayetler, müslim teb'anın köylerden şehirlere gitmelerine ve tarlalarını terk etmelerine yol açmıştı. 1896 yılından 1898 yılına kadar kıyıdaki büyük şehirlere göç edenler buralarda çok sıkıntılı bir halde yaşamlarını

⁹ A. Nükhet Adıyke -Nuri Adıyke, Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması, SAEMK, Ankara 2002, s. 69-75.

¹⁰ B.O.A.,Y. PRK. UM., No: 36/95, 20 Şubat 1896.

¹¹ B.O.A.,Y. PRK. UM., No: 36/109, 24 Şubat 1896.

¹² B.O.A.,Y. PRK. UM., No: 37/9, 1 Mart 1896.

sürdürdüler. Osmanlı Devleti, adadaki Müslüman göçmenlere yardım amacıyla bir İaşe ve Yardım Komisyonu kurarak gerekli yiyecek ve giyecek dağıtımını yapmaya başladı. Ayrıca bu komisyon, ada içerisinde yeterince zor durumda olan müslim teb'a için, İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde yardım biletleri bastırarak para toplamaya başladı. Elde edilen gelirler, zor durumda olan göçmenlerin hayatî ihtiyaçları için kullanıldı¹³. Ayrıca ahaliye yardım erzakı götürmek üzere adaya vapur gönderildi¹⁴.

B. Girit'ten Anadolu'ya ve Diğer Osmanlı Vilâyetlerine Yapılan Göçler

Girit'ten başlayan müslim teb'a göçlerinin, Anadolu'da ve diğer Osmanlı vilâyetlerinde etkisini gösterdiği yıllar özellikle XIX. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 1895 yılında başlayan isyan ve eşkiya hareketleriyle birlikte, müslim teb'anın ada içerisinde köylerden şehirlere göç etmesi ve büyük kıyı şehirlerinde başlayan zorlu ve korku dolu yaşantılar, onların büyük bir kısmının Anadolu ve diğer vilâyetlere göçmelerine neden oldu.

Bu şekilde başlayan göç hareketleri adadaki baskı ve zulümlerden dolayı gittikçe arttı. Göçlerin giderek artması Osmanlı Devleti'ni de tedirgin ediyordu. Bu tür büyük göç dalgası, adanın elden çıkması anlamına geliyordu. Yunan Devleti'nin arkasında yer alan Avrupalı devletler, adayı tamamen Yunanistan'a bırakmak konusunda fikir birliği yapmışlardı. Bu durumda olaylardan en çok etkilenen taraf yeterince savunması olmayan Girit müslim teb'asıydı. Bir yandan Osmanlı'nın adayı terk etmemeleri için kurdukları yardım cemiyetlerinin destekleri ve bir yandan da gayrimüslim teb'anın yaptıkları baskıların üst seviyeye ulaşması arasında kalan müslim teb'a, çareyi genellikle göç etmekte buluyordu. Bu göç hareketleri de Anadolu'ya ve diğer Osmanlı eyaletlerine değişik şekillerde gerçekleşiyordu.

¹³ B.O.A.,Y. PRK. UM., No: 35/92, 16 Eylül 1896; B.O.A.,Y. PRK. BŞK., No:50/69, 14 Mart 1897.

¹⁴ B.O.A.,Y. PRK. UM., No: 36/114, 26 Şubat 1896.

1897 Osmanlı-Yunan savaşının ardından, 1898 yılında, Osmanlı askerî birliklerinin adadan çekilmesiyle birlikte müslim teb'a için tehlike arttı. Kıyı şehirlerinde perişan halde yaşayan müslim teb'anın adadan ayrıldıktan sonraki en önemli yerleşim yerleri, Ege denizi kıyıları olmuştu¹⁵. Aydın vilâyeti, Giritli göçmenlerin tercih ettikleri yerlerin başında geliyordu. Fakat buradaki artış bölgede yeni huzursuzlukların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu gelişme, göçmenlerin yeni yerlere yönlendirilmelerini gerektirdi. 1899 yılında Girit'ten hicret etmekte olanların sayısının 30 bini geçeceği ve gelecek bu nüfusun İzmir şehrinde işsizliğe yol açması sonucu, aç ve işsiz olan bu muhacirlerin, şehirdeki Hıristiyan bakkal ve fırınlara saldırarak büyük bir kargaşa yaratmaları riski ortaya çıktı. Bundan dolayı İstanbul'dan para istenerek muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanarak bunların *Marmaris sahili, Adana vilâyeti ve Beyrut vilâyeti* gibi yerlere sevk edilmeleri istendi¹⁶.

Aydın vilâyetinde gittikçe artan Giritli muhacir nüfusu bölge için tehlikeli olmaya başladı. Bu insanların gerekli ihtiyaçlarının karşılanması ve daha sonra gelecek olanlar için yeni yerleşim yerleri arama çalışmalarına girişildi. Ayrıca, Girit'te yaşadıkları ortamlarda göz önüne alındı. Bütün bunlar dikkate alınmaz ise yerleştirme işlemleri olumlu sonuçlar vermezdi.

1899 yılında Aydın vilâyetinden gelen şifreli bir telgrafta, İngiliz ve Yunan vapurlarıyla şimdilik gelen 458 kişi ile Girit muhacirlerinin sayısının 10.158'e yükseldiği bildirilmişti¹⁷. 1900 yılı içerisinde Girit'in Resmo sancağından Konya'ya gelen 8 muhacir, dilekçe vererek Antalya'da iskân edilmek istemişlerdi¹⁸.

1899 yılına ait bir belgede ise, yukarıda söz ettiğimiz gibi muhacirlerin önceden yaşadıkları iklim ve hayat şartlarına göre yerleştirilmeleri gibi hususların dikkate alınması gerekliliği göz önüne çıkmaktaydı. Aydın'da bulunan yaklaşık

¹⁵ Johann Strauss, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", *Türk Tarih Kongresi*(11. Ankara 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler, T.T.K., Ankara 1994, s. 2105-2107.

¹⁶ B.O.A., MV., No: 97/62, 18 Mayıs 1899.

¹⁷ B.O.A., Y. PRK. UM. No: 44/110, 7 Şubat 1899.

¹⁸ B.O.A., MV., No: 96/13, 4 Kasım 1900.

5.000 kadar Girit muhacirinin masraflarının karşılanması için vilâyet, merkezden para istemiş ve ayrıca bu nüfusun iskâna elverişli olan Konya vilâyetine yerleştirilmeleri gerekliliği üzerinde durmuştu. Fakat Giritli muhacirler, Konya'nın iklimini beğenmediklerinden oraya gitmek istemedikleri gibi, henüz Girit ile ilişkilerini kesmedikleri ve eğer adada asayiş sağlanıp uygun ortam olursa geri dönebilecekleri için, Konya'da bulunmalarının ada ile haberleşmelerinde sorun yaratacağını düşünmüşlerdi. Bu arada Girit'ten Aydın vilâyetine gelen muhacir sayısının 13.160'a ulaştığı, bunların bir kısmının Aydın ve İzmir çevresindeki köy ve kasabaların bazılarında kendi çabalarıyla yerleştikleri de belirtilmişti. Osmanlı Devleti, Aydın vilâyetinde bulunan 5.000 kadar Girit muhacirinin Konya vilâyetine yerleştirilmelerini uygun bulmuştu(22 Mart 1899)¹⁹. Aydın Vilâyeti ayrıca, kıyıda ki Derne ve Bingazi'de uygun iskân toprakları ve zeytinlikler olduğunu, iklimin de muhacirler için elverişli olmasına rağmen, Giritli muhacirlerden bazılarının, önceden burada üreticilik yapmaları ve yerli halkın saldırılarına uğradıkları için buralara da gitmek istemediklerini bildirmişti²⁰. İzmir'de bulunan Giritli muhacirlerden Derne ve Bingazi'ye gitmek isteyen olmadığı gibi, Konya vilâyetine de gitmek isteyen olmadığı İzmir merkezden haber verilmişti(31 Mart 1899)²¹. Osmanlı Devleti ise, bu muhacirlerin, Aydın vilâyetinde nüfuslarının artması nedeniyle boş olan Derne, Bingazi ve Konya'da iskânlarını uygun görmüştü²².

Görülüyor ki Aydın vilâyeti ve çevresi Giritli göçmenler için oldukça uygun bir yerleşim alanıydı. Muhacirler Girit'teki zeytinciliği ve bağcılığı bu topraklarda daha iyi yapabileceklerini düşünüyorlardı. Bundan dolayı Aydın ve çevresini ikinci vatan olarak gördüler. Öyle ki, Rodos sancağından çekilen bir telgrafta, İstanköy'de bulunan 459 Giritli muhacirinin Derne ve Bingazi'ye gitme arzusunda bulunmadıkları ve bunların Aydın vilâyeti Mentеше Sancağı'nda kiralık zeytinlikler bulunduğu için oraya gitmek istedikleri haber veriliyordu²³. Osmanlı Devleti,

¹⁹ B.O.A., Y. A. RES., No: 99/6, 22 Mart 1899.

²⁰ Aynı belge, Aydın vilâyetinden arz, 29 Mart 1899.

²¹ Aynı belge, İzmir'den gelen telgraf, 31 Mart 1899.

²² Aynı belge, Meclis-i Mahsusâ kararı, 12 Nisan 1899.

²³ Aynı belge, Rodos'tan gelen telgraf, 30 Mart 1899.

muhacirlerin başboş bir şekilde hareket etmelerini istememiş, muhacirleri Mentеше Sancağı'na yerleştirmişti²⁴.

Fakat, Giritli muhacirler sadece iklim açısından olumsuzluklar yaşamıyor, iskân edildikleri yeni yerlerin halkı tarafından da zor durumda bırakılıyorlardı. 1899 yılı içerisinde Hama Sancağı'na gelen 1.000 kadar Giritli muhacirin buradaki Bedeviler ve Kadı tarafından zor durumda bırakılabileceği ve bunun önlenmesi içinde tedbirler alınması gerekliliği Hama Mutasarrıflığı'ndan bildirilmişti²⁵.

Osmanlı Devleti sadece İstanbul dışına yerleştirilen Giritli muhacirler ile ilgilenmemiş, İstanbul'a gelen muhacirlerin sorunlarıyla da ilgilenmişti. İstanbul'dakilere hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan para ve her türlü malzeme verilmişti.²⁶ Böylece merkezde büyük kargaşaların çıkmasının önüne geçilmeye başlandı. Fakat, İstanbul'da gittikçe artan muhacir sayısı ve şehrin huzuru bozulacağı düşüncesiyle, Giritli muhacirlerin buraya gelişleri engellenmeye çalışıldı.

Girit'ten İstanbul'a doğru, silah, mühimmat ve 52 kişilik Giritli muhacirle dolu olarak yola çıkan Bâbil vapuru, Çanakkale'de tamir için durdu. Bu sırada 52 muhacir karaya çıkmış ve vapurun tamiri süresince burada kalmıştı²⁷. Fakat İstanbul, bu muhacirlerin merkeze gönderilmemeleri konusunda Biga Mutasarrıflığı'nın gerekli tedbirleri alıp bu kişileri gelecek olan ilk vapurla İzmir'e geri göndermelerini istemişti²⁸. Biga Mutasarrıflığı ise, bu muhacirlerin geri gönderilmesi için gelecek olan "idare-i mahsusaya mensup vapurun" gelmemesinden dolayı muhacirlerin sayılarının artarak 85 kişiye ulaştığını ve işlerinin belediye tarafından belli bir dereceye kadar karşılandığını bildirmiş, fakat bu muhacirlerin yabancı vapurlar ile İzmir'e gönderilmelerinin mümkün olmadığı ve ayrıca bundan sonra işlerinin nasıl devam ettirileceği gibi konularda da bilgi istemişti²⁹. Ayrıca Aydın vilâyeti de, Giritli

²⁴ Aynı belge, Meclis-i Mahsusası kararı, 12 Nisan 1899.

²⁵ B.O.A., Y. PRK. UM., No: 47/59, 4 Ağustos 1899.

²⁶ B.O.A., MV., No: 94/99, 12 Ekim 1899.

²⁷ B.O.A., Y. PRK. ASK., No: 146/89, 10 Aralık 1898.

²⁸ B.O.A., A. MKT. MHM., No: 504/6, Biga'ya gönderilen telgraf name, 13 Aralık 1898.

²⁹ Aynı belge, Biga'dan gelen telgrafın sureti, 15 Aralık 1898.

muhacirlerin İstanbul'a gönderilmemesi konusunda uyarılmıştı³⁰. Bâbil vapuru silah ve mühimmat yüklü olduğu için, Harbiye Nezareti konuyla ilgilenmiş ve muhacirlerin İzmir'e nakledilmesi için, idare-i mahsusaya mensup Tarsus vapurunun gönderilmesini kararlaştırmıştı³¹.

Belgelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Giritli muhacirleri ve diğer muhacirleri yerleştirirken onların isteklerine önem verdiği kadar kendi imkânlarını da göz önünde bulundurmuydu. İskâna elverişli arazilere muhacirleri yerleştirmişti. Rakamlar dikkate alındığında gelen muhacirlerin sayısı gittikçe artmaya başlamıştı. Bir istatistiğe göre, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası dönemde başlayan yoğun göç dalgasından itibaren XX. yüzyılın başlarına kadar, Girit'ten Osmanlı vilâyetlerine yaklaşık olarak 175.900 kişi göç etmişti³². Yaklaşık 25-30 yıllık bir dönem içerisinde böyle bir sayı ortaya çıktığı düşünüldüğünde ve adanın müslim teb'a nüfusunun verilen istatistiklerde gittikçe düştüğü göz önüne alınırsa, belgelere bakıldığında da Osmanlı vilâyetlerine gelen Giritli muhacirlerin bu rakama yaklaştığı görülmektedir.

Bu sayıdaki muhaciri yerleştirmekte bir o kadar zordu. Osmanlı Devleti, Giritlilerin bir kısmını da, muhacir sayısı artan İzmir ve Aydın taraflarına değil de, Anadolu ve diğer vilâyetlere gönderdi. Bu yerler, Konya, Adana, Hama, Bingazi, Derne, Karahisar (Afyon)³³, Suriye, Halep, Ankara oldu³⁴.

C. Giritli Göçmenlerin İskânı

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarından itibaren aldığı göçler nedeniyle, muhacirleri nereye ve nasıl yerleştireceğini hesaplamaya başladı. 1831 yılında kurulan Şehremaneti kurumu, göç ve göçmen meseleleriyle ilgileniyordu; fakat XIX.

³⁰ Aynı belge, Aydın Vilâyetine gönderilen telgraf name, 13 Aralık 1898.

³¹ Aynı belge, Harbiye Nezareti'nin kararı, 24 Ocak 1899.

³² Kassab, a.g.m., s. 968

³³ Ali Servet Öncü, *Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000, s.156.

³⁴ Süleyman Beyoğlu, "Girit Göçmenleri(1821-1924)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.2, İstanbul 2000, s. 131.

yüzyılın ikinci yarısından sonra artan göç dalgaları neticesinde bu kurum yetersiz kaldı. Bunun üzerine, muhacirlerin tüm işleriyle uğraşan bir Muhacir Komisyonu kurulması kararlaştırıldı ve 5 Ocak 1860 yılında “Muhacir Komisyonu” kuruldu³⁵. Bu komisyon sayesinde her ilde bir göçmen müdürlüğü oluşturuldu ve bu müdürlükler, göçmenlere boş araziler buluyor, onların buraya iskân edilmeleriyle ilgileniyordu³⁶.

Giritli muhacirler için de, bu müdürlükler bünyesinde onlarla ilgilecek encümenler vardı. Encümenin görevi, muhacirleri geldikleri ilk günden itibaren, geçici barınmalarını sağlayacakları cami ve okul gibi yerlere yerleştirdikten sonra, evlerine yerleştirilip üretime katılncaya kadar geçen zaman içinde ihtiyaçlarını karşılayıp güvenli bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktı³⁷. Giritli muhacirler, Anadolu’ya ve diğer vilâyetlere bu encümenler aracılığıyla yerleşmeye başladılar. Bu komisyonlar muhacirlerin iskân edilmeleri için, Osmanlı merkez yönetiminden destek istiyordu.

Aydın vilâyetinde bulunan bir kısım Giritli muhacirin, iskân edilecekleri araziler bulununcaya kadar geçen süre içerisinde aileleriyle birlikte yaşadıkları için, zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği ve bundan dolayı da 20.000 kuruşluk para yardımının merkezden bir an evvel yapılması, Vilâyet Komisyon Müdürlüğü’nce istenmişti³⁸. Ayrıca buraya gelecek olan dul ve yetim Giritli muhacirlerin korunması için de, 1899 yılında bir talimatname yayınlanarak, bu kişiler topluma kazandırılmaya çalışıldı³⁹. İzmir’de, Müslüman muhacirler için, bir İane Komisyonu ve 1910 yılında da fakir Müslüman muhacir çocukların öğrenimi için “Giritliler Maarif Perver Cemiyeti” kuruldu⁴⁰.

³⁵ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 61.

³⁶ Faruk Kocacık, “XIX .yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları”, *Tarih Dergisi*, XXXII, İstanbul 1979, s. 419.

³⁷ Kassab, a.g.m., s. 699.

³⁸ B.O.A., Y. A. RES., No: 99/6, 22 Mart 1899.

³⁹ Beyoğlu, a.g.m., s. 130.

⁴⁰ Ayşe N. Adıyeke, *Girit’in Yunanistan’a İlhakı Sırasında Girit’teki Türkler*, D.E.Ü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 95.

1899 yılında İzmir'de bulunan Girit muhacirlerinin boş iskân arazileri bulununcaya kadar ihtiyaçlarının giderilmesi için, 8-10 bin lira tedarik edilmesi, geçici olarak ise, seksen bin kuruşluk bir miktarın yeterli olacağı ve bu paranın bir an evvel İzmir'deki muhacir komisyonuna gönderilip şehir içinde muhacirlerin kargaşa çıkarmamaları için ihtiyaçlarının karşılanması istendi⁴¹. Bütün bu çalışmaların yanında, muhacirlerin kendi düzenlerini kurmayı ve üretime katılmalarını sağlamak amacıyla belli vergi muafiyetleri getirildi⁴².

D. XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti

XX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni etkileyen bir çok gelişme oldu. Balkan Savaşları'nın açtığı ekonomik, siyasal, toplumsal sorunlar ve en önemlisi de toprak kayıpları, Osmanlı yönetimi ve halkı üzerinde olumsuz yönde etkili olmuştu. Balkanlarda kaybedilen topraklardan göçen Müslüman nüfus ve birlikte getirdikleri sorunlar gittikçe içinden çıkılmaz bir durum aldı. XIX. yüzyılda dengeleri göç ve savaşlarla bozulmuş olan Osmanlı Devleti, yeni yüzyılda da bu sorunları aşamamıştı. Bütün bu gelişmelerle ilgilenen devletin bir de I. Dünya Savaşı'na girmesi, sorunların içinden çıkılmaz hâl almasına neden oldu. Savaşın içinden kaybedenler tarafından çıkmak ise, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının en büyük nedeni oldu.

Devletin, I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da 264.400 km², Anadolu'da da 789.005 km² toprak, kontrolü altında bulunuyordu. 5.569.472 nüfus Avrupa'da, 13.353.000 nüfus ta Anadolu'da mevcuttu. Anadolu'daki nüfusun büyük kısmı Türklerden oluşuyordu. 2.290.507 kişi ise Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer yabancı uyruklulardı⁴³. Oldukça geniş gayrimüslim teb'a nüfusu, Osmanlı toprakları

⁴¹ B.O.A., MV., No: 97/62, 18 Mayıs 1899.

⁴² Kassab, a.g.m., s. 700; Beyoğlu, a.g.m., s. 133.

⁴³ İbrahim Meral, *Mütareke'den Cumhuriyet'e (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 103-104; Kemal Karpat araştırmasında, 1906 yılında Osmanlı Anadolu nüfusunu 14.557.149, Anadolu dışında kalan Balkanlar, Cezayir-i Bahri Sefid ve Ortadoğu'daki yerleşim birimlerinin nüfusunu da 6.327.481 olarak vermiştir. Ayrıca, 1914 Osmanlı Nüfus sayımlarında, Osmanlı'nın elinde kalan bütün

içerisinde bulunuyordu. Bu kadar fazla gayrimüslim I.Dünya Savaşı içerisinde sınır bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü için tehlike arz ediyordu. Savaş içerisinde Almanya'nın yanında yer alan Osmanlı Devleti'nde Alman komutanlarının hareket ve sosyal konularda söz sahibi olduğu görülüyordu. Bunlardan Türk ordusunda görev alan Alman General "Limon Von Sanders", Rum ve Ermeni grupların savaş içerisinde sınır bölgelerinde İtilaf Devletleri'ne yardım edecekleri düşüncesinde olup bunların Anadolu'nun iç bölgelerine yerleştirilmelerini tavsiye etmişti⁴⁴.

Balkan Savaşları sonrasında, başlayan her toplumun kendi vatandaşlarını topraklarına çekme isteği, büyük göçlere ve nüfus değişimine yol açtı. İktidar da bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti, I. Dünya Savaşı içerisinde, önemli iskân merkezlerinde tehlikeli gördüğü gayrimüslim teb'a yerine, Balkanlardan ve doğu topraklarından gelen Türk muhacirleri yerleştirme politikası sürdürmeye başlamıştı⁴⁵. Dahiliye Vekâleti Muhacir Umumiyesi'nden 4 Ağustos 1916 yılında Edirne vilâyetine çekilen bir telgrafta, vilâyete gelen muhacirlerden ancak Türk olanlarının kabul edilmesi ve diğerlerinin katiyen kabul edilmemesi isteniyordu⁴⁶. Görüldüğü gibi, Dünya Savaşı devam ederken, Türk olmayan muhacirlerin, stratejik önemi olan Osmanlı topraklarına alınmaması üzerinde özellikle durulmuştu. İttihat ve Terakki Hükümeti, Türklerin, devletin kurtarılmasında en güvenilir topluluk olduğuna kanaat getirmesiyle, gayrimüslim teb'a ve diğer etnik gruplar bir tarafa bırakılarak Türk milliyetçiliği ön plana çıkarıldı⁴⁷. Osmanlı Devleti, içerideki Rum, Ermeni ve diğer etnik unsurların savaş sırasında kendilerini arkadan vurmayacakları konusunda bu gruplara güvenmiyordu⁴⁸. Bundan dolayı tedbirler alındı ve düzenlemeler getirildi.

topraklarında, 15.044.846 Müslüman, 1.729.738 Rum, 1.161.169 Ermeni, 187.073 Yahudi ve 397.190 diğer yabancı uyruklu vatandaş bulunmaktadır. Bkz. Karpas, a.g.e., s. 206-207; 226-227.

⁴⁴ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 104.

⁴⁵ Gülten Kazgan, "Millî Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler" İ.Ü.İ.F.M, c. 30, No: 1-4, İstanbul 1970-1971, s. 320; İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S.50, İstanbul 1990, s.59; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası(1908-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 71-72.

⁴⁶ B.O.A., DH. ŞFR. No: 66/157, 4 Ağustos 1916.

⁴⁷ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yayınları, İstanbul 1993, s. 87.

⁴⁸ Dündar, a.g.e., s. 67.

Bu tedbirler sadece bir etnik grup için değil, savaşta Osmanlı Devleti aleyhine çalışabilecek azınlıklar ve bazı Müslüman gruplar için de geçerliydi. Bu gruplardan Arnavut, Çingene, Arap ve Kürtler için, iskânlarının nasıl ve nerelerde yapılacağı hakkında ayrı ayrı talimatnameler hazırlandı⁴⁹. Ermeni ve Rum gruplar için de emvâl-i metrûkelerinin nasıl korunacağı ile ilgili 26 Eylül 1915'te bir kararname yayınlandı. Bu kararname göz önüne alınarak, bu grupların göç ve iskân ettirilmeleri sağlanmıştı⁵⁰.

Fakat Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin durumu için talimatname ve kararname çıkardıysa, Türk muhacirler için de bu tür hazırlıklar yaptı. Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı topraklarına gelen Türk muhacirlerin yarattığı önemli sorunların aşılması ve istenilen iskân politikasının hayata geçirilmesi için, 13 Mayıs 1913'te, muhacir ve mültecilerin yerleşik yaşama geçmelerinde gerekli ihtiyaçları karşılayacak olan 45 maddelik bir "İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi" çıkarıldı⁵¹. Nizamname bir bütün olarak iskânın nasıl yapılması gerekliliği üzerinde duruyordu.

Muhacirlerin düzenli hayata başlamaları, nüfusa kaydedilmeleri, gelen her aile ve bireyin, vergi, askerlik ve dağıtılacak malların hesaplanmasında dikkate alınması, en önemli maddelerdendi. Muhacirin Nizamnamesi'nin 28. maddesinde, geliş tarihlerinden itibaren altı yıl askerlik vergisinden ve iki yıl maliye vergilerinden muaf tutulmalarına yer verilmişti. Ayrıca, 23 ve 24. maddelerde, iskân yerlerinde verilecek yevmiye, ev ve arazinin, ailenin durumuna göre dağıtılması yer almıştı⁵².

Muhacir ve mülteci⁵³ olarak gelenlerden arazi ve iskân yeri talep etmeyenler hükümetin gösterecekleri yerlerde iskâna mecbur değildiler. Muhacirin

⁴⁹ Talimatnameler hakkında geniş bilgi için Bkz. Dündar, a.g.e., s. 262-273.

⁵⁰ İbrahim Ethem Atnur, *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991, s. 178.

⁵¹ *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*, Selanik Matbaası, İstanbul 1329 (1913), s. 2-12; Fuat Dündar, a.g.e., s. 60.

⁵² *İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*, s. 6-8; ayrıca Bkz. Dündar, a.g.e., s. 216-217.

⁵³ "*Muhacirin gibi mülteci muhacirinin dahi zevcelerinin ve evlad-ı sagirinde şariat-ı muharrere dairesinde tescil ve tabiyet-i Osmaniye ye idhalleri lazım geleceğinin ve kabul edilen muhacirin meyanında hükümetçe gösterilen mahale gitmeyubde kendi paralarıyla arazi mübâyaa ederek diğer*

nizamnamesinin 6. maddesinde bu belirtilmişti⁵⁴. Kendi para ve istekleri doğrultusunda iskân olunan bu muhacir ve mülteciler, 28. maddedeki askerlik ve maliye vergilerinden de muaf tutulmuşlardı⁵⁵. Ayrıca Osmanlı vatandaşlığına geçmiş olan muhacir ve mültecilerin ailece, bir önceki devletin vatandaşlığına geçmeyecekleri konusunda taahhütname imzalamaları ile ilgili karar, nizamnamenin 5. maddesinde belirtilmişti.⁵⁶

Muhacirler ile ilgili bütün bu işleri yapacak olan muhacir komisyonlarının da çalışmaları nizamnamenin ikinci bölümünde, 9 ve 20. maddeler arasında belirlenmişti. Hatta her iskân bölgesindeki yönetim birimlerinde çalışan vali, defterdar, muhasebeci, ziraat ve sıhhiye müdürleri, hükümet doktoru veya belediye doktoru bu komisyonlarda görev alacaklar ve devletin diğer kurumları (Jandarma, Polis), bu bölgelerde gerekli durumlarda muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayacaklardı⁵⁷. Muhacirin Müdüriyeti ayrıca komisyonlarda çalışanların bu işleri yaparken düzenli ve dikkatli çalışmalarını, muhacirlerin sefalet içinde kalmamaları için başka işlerle meşgul olmamaları konusunda onları uyardı⁵⁸:

Dahiliye Nezareti

Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti

İhsâiyet ve Memurin Şubesi

Muhacir ve mülteciler umurunun bi'l-hâssa şu sırada kesb etdiği ehemmiyet i'tibârıyla gerek rü'usa-yı memurinden olan muhacirin müdür ve memurlarının gerek derece-i tâliyede bulunan maiyyet memurlarının vezâif-i müdded-i asliyelerinden mâ-adâ muâmil ile iştigallerle umur-u mevdûalarının (?) (?) vakt ve zamâneyle ifâsına mâni' olunacağı der-kâr bulunacağından 7 Kânûn-ı evvel sene

mahalde tavattun etmek isteyenlerden is'af-ı istid'alarında hükümetce mahzur olunmadığı takdirde bir güne muavenet-i iskâniye talebinde bulunmayacaklarına dair ayrıca sened-i ahzından sonra arzu ettikleri mahalle azimetlerine müsaide olunacağı." B.O.A., DH. EUM. MTK., No: 47/24, 4 Temmuz 1914.

⁵⁴ İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, s. 3.

⁵⁵ "Muhacirine zikr olunan nizamnamenin yirmi sekizinci maddesinde bahş olunan mafıvviyat-ı askeriye ve maliyeden hükümetden muavenet-i iskâniye talep ve istihsal etmemiş olan gerek ale-l-âde gerek mülteci muhacirinde istifade etmeleri tabii bulunduğü." Aynı belge; Ayrıca Bkz. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, s. 8.

⁵⁶ İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, s. 3.

⁵⁷ İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, s. 4-6.

⁵⁸ B.O.A., DH. HMS., No: 27/73, 16 Kasım 1916.

[1]331 tarihli ve 2181 numrolu tahrîrât-ı umumiye ile de iş'âr kılındığı vehc ile muhacirin müdür ve memurlarıyla memurin ve müstahdimin sâirenin vazife-i asliyelerinden başka muâmil-i resmiye ve gayri resmiye ile işgallerine meydan verilmemesi te'kîden temenni olunur. 3 Teşrîn-i sâni sene [1]332.

Ayrıca bazı bölgelerde muhacirlerin bir kaçının bakımsızlıktan ölmeleri üzerine, Muhacir Müdüriyeti, bu durumun devam etmemesi ve muhacirlerin yollarda ve mahallerinde ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği üzerinde durmuştu⁵⁹.

E. Çanakkale'de İskân

XX. yüzyıl başlarında etnik olarak geniş bir nüfus yapısına sahip olan Çanakkale bölgesinde, gayrimüslim halkın oldukça güçlü ekonomik ve kültürel gücü vardı. Osmanlı Devleti'nin gücünü yüzyılın başlarında iyice kaybetmesiyle birlikte, Çanakkale'nin merkezine Yunanistan'dan gelen Rum aileler yerleşmişti⁶⁰. 1894 yılı sonlarında, Biga Mutasarrıflığı'na bağlı olarak Çanakkale merkezinde toplam nüfus içerisinde; 9.059 Müslüman, 5.501 Rum Ortodoks, 956 Ermeni, 1.805 Yahudi ve yabancı uyruklu olarak ta 2.173 kişi bulunuyordu. Biga'da ise, 40.683 Müslüman, 3.745 Rum Ortodoks, 244 Ermeni; Lapseki'de, 10.758 Müslüman, 941 Rum Ortodoks, 494 Bulgar, 28 Ermeni, 17 Yahudi, 25 yabancı uyruklu vatandaş; Ezine'de 29.210 Müslüman, 4.458 Rum Ortodoks, 460 Ermeni, 240 Yahudi; Ayvacık'ta da, 16.762 Müslüman, 1.768 Rum Ortodoks bulunuyordu. İlçelerle birlikte Çanakkale'nin toplam nüfusu 129.393 idi⁶¹. 1906 yılı içerisinde yapılan nüfus sayımında Biga Mutasarrıflığı'nın nüfusu, 186.455'ti. Bu nüfus içerisinde Biga'da 12.098 Müslüman, 7.711 Rum, 1.260 Ermeni, 6 Bulgar, 2.829 Yahudi; Ezine'de 15.434 Müslüman, 5.390 Rum, 621 Ermeni, 726 Bulgar ve 165 Yahudi yer alıyordu. Ayvacık'ta 19.438 Müslüman, 18.106 Rum, 8 Ermeni ve 1 Yahudi; Bayramiç'te

⁵⁹ B.O.A., DH. HMS, No: 27/45, 14 Temmuz 1914.

⁶⁰ Hüsamettin Öztürk, Millî Mücadele'de Çanakkale, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 24.

⁶¹ Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl Dünyü Bugünü Yarını, III, Anadolu Yayınları, İstanbul 1982. 1838-1839; Kemal Karpat, 1894 Osmanlı Nüfus sayımında Biga Sancağı'nın tümünde Müslümanları 99.468, Rumları 15.101, Ermenileri 1.731 ve Bulgarları 402 olarak göstermiştir. Bkz. Karpat, a.g.e., s.191.

20.436 Müslüman, 970 Rum, 25 Ermeni, 1 Bulgar ve 251 Yahudi bulunmaktaydı. Ayrıca Biga ve Lapseki şeklinde verilen gruptaki nüfus ise, 73.365 Müslüman, 6.114 Rum, 422 Ermeni ve 139 Yahudi'den oluşmaktaydı. 1906 yılında Edirne Vilâyeti'ne bağlı olan Gelibolu'da ise, 25.955 Müslüman, 64.604 Rum, 1.133 Ermeni, 1.674 Bulgar, 2.336 Yahudi bulunuyordu⁶².

1914 yılı içerisinde Kalâ-i Sultaniye Mutasarrıflığı'nın toplam nüfusu 165.815'ti. Çanakkale'de 13.596 Müslüman, 4.358 Rum, 1.269 Ermeni, 2.961 Yahudi; Ezine'de 15.801 Müslüman, 486 Rum, 700 Ermeni, 256 Yahudi yer almaktaydı. Ayvacık'ta 17.089 Müslüman, 5 Ermeni ve 1 Yahudi; Bayramiç'te 20.164 Müslüman, 290 Rum, 48 Ermeni ve 269 Yahudi mevcuttu. Biga'da 65.242 Müslüman, 2.243 Rum, 409 Ermeni ve 103 Yahudi; Lapseki'de 17.561 Müslüman, 1.164 Rum, 43 Ermeni ve 52 Yahudi bulunuyordu⁶³. 1914 yılında Edirne'ye bağlı olan Gelibolu'da 8.220 Müslüman, 16.137 Rum, 1.190 Ermeni ve 2.576 Yahudi; Eceabat'ta da 7.391 Müslüman, 10.292 Rum, 5 Ermeni ve 3 Yahudi görünüyordu⁶⁴.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu gayrimüslim teb'a gruplarının İstanbul ve Marmara bölgesinin güvenliğini tehlikeye sokacağı nedeniyle Anadolu içlerine ve diğer bölgelere yerleştirilmesi fikri, Osmanlı devlet adamları arasında hakim olmaya başladı. Çanakkale'nin korunması, Osmanlı başkentinin iyi savunulması olduğu gibi, savaşında kazanılması açısından da önemliydi. Çanakkale Boğazı'nın düşman devletlerine karşı ancak Osmanlı'nın esas tebaası olarak gördüğü Türkler tarafından korunacağı düşünülmüş ve buralara Türk muhacirlerin yerleştirilerek herhangi bir tehlikeye ve kargaşaya meydan verilmemesi istenmişti.

Fakat yine de Müslüman muhacirler Çanakkale'de bazı kargaşa olayları çıkarmışlardı. 18 Haziran 1914 yılında Emniyet-i Umum Müdürlüğü'nden çekilen bir telgrafta, Çanakkale halkından olup aslen Fransız olan birinin evine saldıran Müslüman muhacirler, bu kişinin karısını ve iki kızını taciz ettikten sonra sürüsünü

⁶² Karpat, a.g.e., s. 204-205.

⁶³ Karpat, a.g.e., s. 224-225.

⁶⁴ Karpat, a.g.e., s. 208-209.

çalıp bu ailenin bir süreliğine evlerinden uzaklaşmasına neden olmuşlardı. Müdürlük bu gibi olayların çıkmaması için gereken tedbirin alınmasını istemişti⁶⁵. Osmanlı Devleti kaybettiği topraklarından gelen Müslüman muhacirlerini en iyi şekilde iskân etmeyi ve onları yerleştirdiği bu stratejik bölgelerde, hem üretici hem de asker olarak genel savaş ve cephe çarpışmalarına karşı hazırlamayı amaçlamıştı. Balkan Savaşları'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, yeni bir savaş karşısında daha derli toplu olmayı hedeflemişti. Bunu ancak güvendiği teb'asıyla gerçekleştirilebilirdi.

İ. Dünya Savaşı'nın daha başlarında 1915 yılının ilk aylarında, İngiliz ve Fransız donanmalarının top atışlarıyla büyük bir yıkıma uğrayan Çanakkale şehir merkezi, 1916 yılında Lapseki'ye nakledilmişti. Halk büyük bir acıyla karşı karşıya kalmıştı. Çanakkale muharebelerinin bitmesinden ve düşman güçlerinin buradan çekilmesinden sonra yerli Müslüman halk, evlerine geri döndü. Savaş diğer cephelerde sürdüğü için gayrimüslim halk ancak savaş bitiminden sonra geri gelebilmişti. Gelen bu gayrimüslim muhacirler için İngiliz hükümeti Osmanlı Devleti'nden ev yapımı için izin istedi. Evlerin yapıldığı mahallelere, Müslüman halk, "Venizelos Mahallesi" gibi yeni isimler verdi⁶⁶.

Savaş başladığında İstanbul'a yakınlığı ve boğazın konumu sebebiyle Çanakkale bölgesine Osmanlı iskân politikasına uygun olarak Türk muhacirlerin yerleştirilmesi tercih edilmişti. Önemli yerleşim alanlarında bulunan gayrimüslim halkın durumu, nüfusu ve yaşadıkları köy, kasaba ve şehir merkezlerinin tespiti, buralara gelecek olan Türk muhacirlerin sağlıklı bir şekilde yerleştirilmesi için gerekiyordu. Bundan dolayı Dahiliye Nezareti'ne bağlı olan İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti, Aydın, Karesi ve Kalâ-i Sultaniye vilâyetlerine telgraflar çekip göç etmiş Rumların nüfusları, işleri, arazi miktarlarıyla, köy ve kasabaları hakkında bilgi istedi⁶⁷. Ermeniler hakkında da bu çeşit bilgiler isteniyordu⁶⁸. Ayrıca Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü de bu tür verileri talep etti. Kalâ-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na 7 Haziran 1915 tarihinde çekilen telgrafta, Ezine'de bulunan ve 500

⁶⁵ B.O.A., DH. ŞFR, No: 42/65, 18 Haziran 1914.

⁶⁶ Özkan, a.g.e., s. 25-27.

⁶⁷ B.O.A., DH. ŞFR, No: 42/158, 30 Haziran 1914.

⁶⁸ B.O.A., DH. ŞFR, No: 54/412, 12 Temmuz 1915.

nüfusa sahip olan Ermeni topluluğunun, kumandanlıkça burada bulunmalarının uygun olmadığı belirtilerek, bunlardan bazılarının Ermeni komitelerine karıştıkları gerekçesiyle bu kişilerin tutuklanması ve diğer kalanların ise bir an evvel liva dahilinde uygun bir yere sevk edilmeleri, eğer yer bulunamazsa “Karesi” bölgesine gönderilmeleri de istendi⁶⁹. 1916 yılı içerisinde yine Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’nden Çanakkale’ye çekilen telgraflarda, vilâyette bulunan ve “lüzum-u ihraçları bildirilen” Ermeni ve Rumların ayrı ayrı sayıları ve mesleklerinin bildirilmesi ve “ne şekilde ihraç” edilecekleri hususunda bilgi istendi⁷⁰.

Fakat topraklarında kalmak isteyen Ermeni halkın bir kısmı, ihtida (İslâm dinine geçme) suretiyle yaşadıkları bölgeden ayrılmamaya karar verdiler. Toplu halde din değiştirmeler olduğu gibi, bir Müslümanla evlenme şeklinde kişisel olarak da çareler üretildi. Ancak Osmanlı Devleti, toplu halde olan ihtida olaylarının çıkar amaçlı olduğu görüşüne vararak bundan sonra gerçekleşecek olan her türlü ihtidaya karşı dikkatli davranmaya başladı. Bir çok vilâyet ve mutasarrıflıklara bu konu hakkında dikkatli olmaları bildirildi. Kalâ-i Sultaniye Mutasarrıflığı’na da toplu ve kişisel olan ihtida arzlarının hepsinin kabul edilmemesi konusunda uyarı yazısı gönderildi⁷¹.

1. Gayrimüslimlerin Emvâl-i Metrûkesi

Rum ve gayrimüslimlere ait terk edilmiş arazi ve malların Türk muhacirlere dağıtımının düzenli yapılabilmesi için, 21 Şubat 1916 yılında Rum emval-i metrukesi hakkında, bu malların ne tür olduğu ve nasıl kullanılacağına dair bir talimatname hazırlandı⁷². Fakat bu talimatnameden öncede gayrimüslimlerin emvâl-i metrükeleri hakkında gerekli tedbirler ve düzenlemeler yetkili makamlar tarafından alınmıştı. Bunun için, 1914 yılında Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi’nden Çanakkale’ye çekilen telgrafta, göç etmiş olan Rumlardan kalan ticarî mallar ve

⁶⁹ B.O.A., DH. ŞFR, No: 53/289, 7 Haziran 1915.

⁷⁰ B.O.A., DH. ŞFR, No: 59/188, 2 Ocak 1916; B.O.A., DH. ŞFR, No: 59/280, 12 Ocak 1916; B.O.A., DH. ŞFR, No: 60/293, 10 Şubat 1916.

⁷¹ Dündar, a.g.e., s. 161-162.

⁷² Dündar, a.g.e., s. 215.

mahsulattan korunması zor olanlarının güvenli bir şekilde satılarak kazancın Mal Sandığına (Devlet Gelir Sandığı) teslim edilmesi ve bundan başka Ayvacık'taki zeytin yağlarının muhafazası güç olduğundan uygun bir şekilde satılıp paraya çevrilmesinin gerekliliği üzerinde duruldu⁷³.

Bu tedbir ve düzenlemeler, hem devlet, hem de gelecek olan Müslüman muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için düşünülmüştü. Müslüman muhacirler genellikle bu emvâl-i metrükeleri kullanacaklardı. Dahiliye Nezareti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, 26 Ekim 1915 yılında yayınladığı bir tahriratla, Emvâl-i Metrûke Komisyonlarındaki müdür ve azalarının emval-i metrûkenin muhacirine dağıtımında çok dikkatli davranmalarını istedi. Ayrıca muhacirlere "tohumluk, yemeklik ve zaire" dağıtılması ve muhacirlerin iskânlarının vakit geçirilmeden yapılması için gerekli olan "memur istihdamının", "günlük otuz kuruş yevmiye" verilerek gerçekleştirilebileceği bildirildi. Bu hususlardan başka komisyonlardan, her ön beş günde bir, muhacir hakkında bilgi gönderilmesi istenmişti⁷⁴. Bu konular üzerinde duran İskân Müdürlüğü, muhacirleri en iyi şekilde yerleştirmek üzere bu bilgileri istemekteydi. Çünkü bölge halkı bazı durumlarda gayrimüslim teb'anın bıraktığı mallara sahip çıkmış ve buralara yerleşmişti. Gelecek olan muhacir bu durumda açıkta kalmaya başlamıştı.

6 Ağustos 1916 yılında Muhacirin Müdüriyeti'nden Çanakkale Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafta, "Kale ahalişi sıfat-ı muhâcerete haiz olmadıklardan" Rumlardan kalan taşınabilir ve taşınamaz malların kendilerine verilmesinin doğru bir uygulama olmadığı, bu mal ve evlerin, Marmara ve Paşa Limanı'ndan gelecek olan Müslüman muhacirlere dağıtılmasının uygun olacağı belirtildi⁷⁵. Ayrıca muhacirlerin iskân edilmesinden sonra boş kalan evlere (Lapseki'de) geçici olarak yerli ahalinin yerleşmesinde bir sakınca görülmediği de bildirilmişti⁷⁶.

⁷³ B.O.A., DH. ŞFR, No: 46/72, 25 Ekim 1914.

⁷⁴ B.O.A., DH. HŞŞ., No: 12/28, 26 Ekim 1915.

⁷⁵ B.O.A., DH. ŞFR, No: 66/158, 4 Ağustos 1916; B.O.A., DH. ŞFR, No: 66/161, 5 Ağustos 1916.

⁷⁶ B.O.A., DH. ŞFR, No: 67/30, 19 Ağustos 1916.

Rumların malları için çıkarılan talimatnameden sonra Osmanlı Devleti yetkililerinin bu emvâl hakkında daha ayrıntılı bilgi istedikleri görülmektedir. Biga Mutasarrıflığı'na 30 Aralık 1916 yılında Muhacirin Müdüriyeti'nden çekilen telgrafta da, bölgeden göç etmiş olan Rumların bıraktıkları malları arasında değerli olan eşyanın nereye teslim edildiğinin ve değerinin ne kadar tuttuğunun bildirilmesi istendi. Ayrıca aynı telgrafta bölgedeki kilise eşyasının durumu hakkında da bilgi talep edildi⁷⁷.

Ermenilerin emvâl-i metrükelerinin muhacirlere verilmesi için ise, 30 Mayıs 1915 yılında karar alındı⁷⁸. 12 Temmuz 1915'te vilâyet ve mutasarrıflıklara çekilen telgraflarla, Ermenilerden kalan emvâl-i metrûke ve boşalttıkları köylerin durumu hakkında bilgi istendi. Böylece buralara ne kadar muhacir gönderilip gönderilemeyeceği hesaplandı⁷⁹. Yine Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü'nden vilâyet ve mutasarrıflıklara çekilen telgraflarda, Ermenilerin malları hakkında yapılacak işlemler üzerinde durulmuş; "istedikleri eşyayı götürebilmelerine müsaade edilmesi", "götüremeyecekleri eşyadan durmakla bozulabileceklerin müzayede ile satılması" ve ayrıca, "nakledilmemiş olanlardan durmakla bozulmayacakların sahibi namına korunması" istenmişti⁸⁰.

11 Kasım 1916 tarihli Muhacirin Müdüriyeti'nden çekilen telgrafta, şimdiye kadar Çanakkale'den ayrılan Ermenilerin malları için herhangi bir muamele yapılmadığı ve bu mallar arasında "eşyâ-yı hasîseden" (değersiz, ufak tefek eşya) olanların Müslüman muhacirlere verilmesinin uygun olduğu haber verilmişti⁸¹.

Görüldüğü gibi bütün iskân işlemlerinde gelmiş ve gelecek olan muhacirlere öncelik verilmektedir. Böylece Osmanlı Devleti, muhacirlerin bir an evvel düzenli hayata geçmelerini ve yeni iskân bölgelerinde sosyal ve ekonomik hayata adapte olmalarını sağlamayı amaçlamıştı.

⁷⁷ B.O.A., DH. ŞFR, No: 71/11, 30 Aralık 1916.

⁷⁸ Dündar, a.g.e., s. 213.

⁷⁹ B.O.A., DH. ŞFR, No: 54/412, 12 Temmuz 1915.

⁸⁰ B.O.A., DH. ŞFR, No: 54/381, 11 Ağustos 1915.

⁸¹ B.O.A., DH. ŞFR, No: 69/252, 11 Kasım 1916.

2. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Sırasında İskân

I. Dünya Savaşı devam ederken İttihat ve Terakki iktidarı tarafından sürdürülen iskân politikası, savaş sonunda değişik şekil almaya başladı. I. Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti, galip gelen İtilaf devletleriyle 1918 yılında Mondros mütarekesini yapmak zorunda kaldı. Ardından İtilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını parçalama istekleri doğrultusunda Anadolu'nun her yerinde işgaller başladı.

İtilaf kuvvetleri tarafında savaşan Yunan ordusu da, Ege ve Marmara bölgesini 1919 yılından itibaren işgal altına aldı⁸². Bu gelişmenin neticesinde Dünya Savaşı sırasında göç ettirilen Rumlar, Batı Anadolu'ya dönmeye başladılar. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin yayınladığı "Göç" adlı kitapta, Çanakkale'nin Ezine ve Biga ilçelerinde bu iki göç olayını da yaşamış olan kişilerin tanıklıklarına yer verilmektedir⁸³.

Muhacirin Müdüriyeti de gelen Rumlara evlerinin geri verilmesi için Kalâ-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na telgraf çekerek gayrimüslim muhacirlere ait olan evlerin ve meskenlerin hemen teslim edilmesini istedi. Fakat devlet memurlarından olanların ise yeni evler temin edilene kadar şimdilik buralarda kalmaları uygun görülmüştü. Ancak sahibi olduğu halde gelmemiş olan Rum muhacir evlerinin de boşaltılıp kiliseye teslim edilmesi bildirilmişti⁸⁴. Emniyeti Umumiye Müdüriyeti de, Rumların evlerine ve köylerine yerleşmeleri konusunda dikkatli davranıyordu. Biga'nın bazı köylerinden daha önceleri ayrılan Rumların, evlerine tekrar yerleşmelerine buralarda

⁸² Kazgan, a.g.m., s.320.

⁸³ Bu kişilerden Ezine'de yaşayan Konstantin adlı Rum muhacir, 1915 yılında Rumların Yunanistan'a gitmelerinin emredildiğini ve gemilere bindirilip Yunan topraklarına gittiklerini, 1920 yılında da ateşkesten sonra Ezine'ye geri döndüklerini ve Türkler tarafından iyi karşılandıklarını, Yunanistan'da iyi iş bulanların ise, geri dönmediklerini anlatmaktadır. Bigalı muhacir Çakalis ise, 1914 yılında Yunanistan'a gitme emri aldıklarını, gemiyle Selânik'e gittiklerini ve ateşkesten sonra yetmiş hançlik köylerinin ancak kırk hanesinin geri döndüğünü ve evlerine yerleşmiş olan Türk muhacirlerin evlerini kendilerine iade ettiklerini belirtmektedir. *Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Çev. Damla Demirözi, İletişim yay., İstanbul 2002, s. 92-96.

⁸⁴ B.O.A., DH. ŞFR, No: 99/93, 7 Mayıs 1919.

bulunan Müslüman muhacirler tarafından izin verilmemesi üzerine, Emniyet Müdürlüğü, Rumların derhal köylerine ve evlerine yerleştirilmeleri konusunda Kalâ-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na bir telgraf çekti⁸⁵. Yine Muhacirin Müdüriyeti'nden Çanakkale Mutasarrıflığı'na çekilen bir telgrafta, Rum ve Ermeni muhacirlere ait uygulamaların denetlenmesi amacıyla, İngiliz üst düzey bir subaydan ve Mülkiye Müfettişi Nedim Bey'den oluşan bir heyetin, Çanakkale bölgesine gelip araştırma yapacakları ve bu heyete her türlü yardımın yapılması istendi⁸⁶. 1919 yılının Nisan ayı sonuna kadar, yaklaşık dört buçuk ay içerisinde Anadolu genelinde, 270.165 Ermeni ve Rum muhacir evlerine yerleştirildi⁸⁷.

Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı sırasında Limni ve Bozcaada'ya hicret etmiş olan Rumların, mütarekeden sonra Çanakkale bölgesine çıkmak istemeleri üzerine, bunların önceden mübâdele edildikleri için tekrar gelmelerinin mümkün olmadığı bildirilmişti. Bu hususta bir talimatname çıkarılarak gerekli önlemler alınmıştı⁸⁸. Bütün bunlara rağmen Rumları koruyan Avrupa devletleri vardı ve bunlardan biri de İngiltere'ydі. Her durumda Rum muhacirlerin Batı Anadolu'da iskân edilmeleri için, onlara destek veriyordu. Çanakkale Rum Metropolidi, İngiliz Büyükelçiliği'ne giderek Rumların Çanakkale ve yöresine tekrar yerleştirmeleri konusunda buradaki üst düzey yetkililerle görüşmeler yaptı⁸⁹. Yunanistan ve İstanbul'daki Rumlar da, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki hakimiyetinin tamamen bitmesi ve ortadan kalkması için oldukça teşkilâtlı bir yapı içerisinde çalışıyorlardı. Bu teşkilatlardan biri olan "Mavri-Mira Cemiyeti" de, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da silahlanıp güçlenmesi ve siyasi otoritesini arttırması için çalışmalar yapıyordu. Ayrıca Rum göçmenlerin, Trakya ve Batı Anadolu'ya yerleştirilmelerinde merkez görevini yürütüyordu. Hangi bölgede Rum nüfusun artması gerektiğine karar veriyor ve Rum göçmenleri oraya gönderiyordu⁹⁰. Celâl Bayar bu bölgelerde sayısı arttırılan Rum nüfusun rakamlarını belirtmekte, fakat tam olarak doğrulayamadığını da ifade etmektedir. Ona göre, Çanakkale bölgesine 90.000 Rum muhacir

⁸⁵ B.O.A., DH. ŞFR, No: 96/7, 1 Şubat 1919.

⁸⁶ B.O.A., DH. ŞFR, No: 99/336, Mayıs 1919.

⁸⁷ Atnur, a.g.e., s. 96.

⁸⁸ Atnur, a.g.e., s. 66.

⁸⁹ Atnur, a.g.e., s. 138.

⁹⁰ Celâl Bayar, Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, V, İstanbul 1967, s. 1455.

yerleştirilmişti. Ayrıca, Ayvalık, İzmir, Urla, Çeşme, Aydın bölgesi, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Uşak ve civarına yaklaşık olarak 670.000 Rum getirilmişti. Bunların arasında, kaçak olarak gelen papazlar ve öğretmenler de vardı⁹¹. Yunan Devleti, Batı Trakya'ya da çeşitli taşıma araçlarıyla planlı bir şekilde Rum nüfus gönderiyor ve yerleştiriyordu. Bunların arasına, Batı Anadolu'da olduğu gibi papaz ve öğretmenler göndererek bölgedeki yönetimde üstünlük kurmaya çalışıyordu⁹².

Geri dönen Rum ve diğer gayrimüslim halkın evlerinin ve mallarının teslim edilmesiyle birlikte, Müslüman muhacirlerin nerelerde ve ne şekilde iskân edilecekleri sorunu ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, Müslüman muhacirlerin evsiz kalmaması için çareler aramaya başladı. Savaş sırasında yapılan binaların sağlam veya harap olmasına bakılmadan muhacirlere dağıtılması kararlaştırıldı. Bunun için Dahiliye Nezareti'nden Çanakkale Mutasarrıflığı'na telgraflar çekildi. Nezaret, Çanakkale ve Lapseki'de bulunan ve savaş sırasında inşa edilmiş olan yapıların harap olanlarının hemen yıkılmaması, eğer yıkıma başlanmışsa derhal durdurulması yönünde talimat verdi⁹³. Daha sonra bu askerî baraka ve yapılara, muhacirlerin yerleştirilmesini istedi ve dağıtılan binaların miktarı, durumu ve bundan sonra yapılacak bina yardımlarının yeterli olup olamayacağı hakkında bilgi talep etti⁹⁴.

Osmanlı Devleti Rum ve Ermenilerin iskânı ve mallarıyla ilgilenirken Müslüman muhacirlerin de sorunlarını çözmeye çalıştı. Onlar için yeterince hane, köy ve çiftlik kurmak için gerekli malzemeleri de temin etmeyi amaçladı⁹⁵.

1919 yılından itibaren Batı Anadolu'da başlayan Yunan işgali sırasında, bölge halkı ve buraya gelen Müslüman muhacirler daha zor şartlarda yaşamaya başlamışlardı. Çanakkale bölgesi de 1920 yılı başlarından itibaren Yunan işgaline maruz kaldı. Yunanlılar Çanakkale köylerini, kasabalarını ve şehir merkezlerini ele geçirmeye başladılar. Gittikleri her yerleşim merkezinde Müslümanlara baskı

⁹¹ Bayar, a.g.e., s. 1576.

⁹² Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", *Bellekten*, XXXVII / 148, Ankara 1973, s. 487.

⁹³ B.O.A., DH. ŞFR, No: 100/111, 15 Haziran 1919.

⁹⁴ B.O.A., DH. ŞFR, No: 104/124, 1 Kasım 1919.

⁹⁵ Atmur, a.g.e., s. 107.

yapıyorlardı. Hükümet merkezini ve postaneleri işgal edip şehre giriş çıkışları kontrol ediyorlardı⁹⁶.

Bu işgallerden sonra, kaçan yerli Müslüman halk yerine Yunanistan'dan adalardan ve Kafkasya'dan Rumlar bu bölgelere getirildi ve Batı Anadolu'nun Rum nüfusunun arttırılması hedeflendi⁹⁷.

I.Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkan ya da sınırlar içerisinde başka bölgelere tehcir edilen gayrimüslim teb'a, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi üzerine eski topraklarına yerleştirilmeye başlandı. Türklerin "Ulusal Kurtuluş Savaşını" kazanmasıyla birlikte Rumlar, Ekim 1922'den itibaren Yunanistan'a kaçarak, Yunan Devleti'ne toprakları üzerinde oldukça büyük göçmen sorunları yaşatmaya başladılar⁹⁸.

⁹⁶ Özkan, a.g.e., s.229-255

⁹⁷ Atnur, a.g.e., s 53.

⁹⁸ Kazgan, a.g.m., s.320; Pallis, a.g.e., s. 104.

III. BÖLÜM

LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE MÜBÂDELE PROTOKOLÜ VE UYGULANMASI

A. Lozan Görüşmeleri Öncesinde Anadolu'da İmar ve İskân Politikası

Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını müteakip, Anadolu halkı için yeniden yapılanma her alanda kendini göstermeye başladı. Toprakları işgal edilen halkın içerisindeki bağımsızlık ve yaşamlarına sahip çıkma duygusu, vatanlarını kurtarma gücünü kendilerinde bulmalarına yol açmıştı. Türk milletini temsil eden bu Meclis yine halkın arasında yetişip büyümüş kişilerin oluşturduğu bir birliktelikti. Meclis içerisinde yer alan her vekil, Anadolu'nun Türk toprakları olduğunu ve bütünüyle Türklerin kontrolü altında olması gerekliliğine inanmaktaydı.

1919 yılında Samsun'da başlayan Kurtuluş Savaşı, kaybedilen canlar, mallar ve umutlarla 1922 yılı Eylül ayında kazanıldı. Yunan ordusu Batı Anadolu'yu 1919 yılından itibaren işgal altına aldı ve her fırsatta bu bölgeye, Yunanistan topraklarından getirdiği Rum halkı yerleştirmeye başladı. Böylece Müslüman halk, Yunan ordusu ve Rumlar tarafından eziliyor ve öldürülüyordu. Bu bölgelerdeki Müslümanlar, Anadolu'nun iç bölgelerine kaçıp sığınmacı olarak yaşamaya başladılar¹. Cengiz Orhonlu araştırmasında, Anadolu'nun iç taraflarına göç eden bu Müslümanların ilk başta 80.000 kadar olduğunu ve daha sonra hızla sayının arttığını belirtmektedir. Ayrıca Yunanlılar, kurdukları çeteler aracılığıyla, Müslüman köylüleri şehir merkezlerine göç etmeye zorunlu hale getirmişlerdi².

¹ Nedim İpek, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum*, S.150, İstanbul 1996, s. 16.

² Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", *Bellekten*, XXXVII / 148, Ankara 1973, s. 488-491.

1922’de Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra Yunan ordusu kaçarken geçtiği bütün yerleşim merkezlerini yakıp yıkmıştı³. Bütün bu yerler, Anadolu’nun iç bölgelerine kaçan Müslümanların evlerinin ve mallarının olduğu topraklar olup Yunanlıların bu tahribatı, bu kişilerin daha sonra “felâketzede, harikzede” olarak adlandırılmalarına yol açacaktı⁴. Bu kişiler tekrar eski topraklarına döndüklerinde karşılarında yarı yıkılmış kasabalar ve köyler buldular. Buraları tekrar imar ve iskân etmek için yapılması gereken masraf ve işler çoktu⁵.

“Yunan yerlerde süratle haritalar alınıp inşaatı müsaade edilmediği için halk mecburen bil’ahire yıkılmak kaydıyla gelişi güzel baraka ve kulübe inşasına müsaade almaktadır. Hiçbir ihtimal süratle bu barakaların bir gün yıkılarak yerlerine yeni ebniyenin yapılacağını bize temin edemez. Bu suretle köyler lağimsız yine dar sokaklarla gayri sıhhi koşullardan(kovuk) ibaret bir halde peyderpey inşa edilmek mecburiyetinde kalıyor”.

Bu durumun Ankara’da yetkili makamlar tarafından iyice değerlendirilmediği ve bu bölgelere yeterince önem verilmediği görülmekteydi⁶.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde de yangınlardan etkilenmiş olan kişiler hakkında İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, bunları iskân etmek zorunda olduklarını, ancak onlara şimdilik sadece iskân yeri gösterebileceklerini ve vekâletin yetersiz olan bütçesiyle refahlarını sağlayamayacaklarını söylemişti⁷. Anadolu’da halkın ve muhacirlerin durumu bu şekilde iken Yunanistan’da da Türklerin durumu pek iç açıcı değildi. Yunan ordusu ve Rumlar 1922 yılının Ağustosuna doğru savaşı kaybettiklerini anlamaya başladıklarından itibaren, Yunan topraklarına kaçmaya başladılar ve oralarda bulunan Türklerin yaşamlarını olumsuz yönde etkilediler.

³ Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 25.

⁴ Yunanlıların mezalimi hakkında geniş bilgi için Bkz. Mustafa Turan, *Yunanlıların Mezalimi* (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

⁵ Ahmed Hamdi, “Yunan Yıkılan Anadolu’nun İmarı”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, II / 16, 14 Haziran 1923, s. 50.

⁶ Hamdi, aynı yer.

⁷ T.B.M.M.Z.C., Devre II, İçtima I, c.III, Ankara 1968, s. 174.

Önceden Batı Anadolu'ya getirilen Rumların büyük bir çoğunluğu, 1923 yılının başlarına kadar Anadolu topraklarını terk ederek Yunanistan'a kaçtılar⁸. Yunanistan nüfusu üzerine yapılan bir araştırmada, Anadolu mağlubiyeti üzerine Yunanistan'a gelen muhacir sayısı 1.069.957 olarak verilmektedir⁹.

Oldukça fazla sayıda olan Rumların, Yunanistan topraklarında yarattıkları toplumsal gerginlik, sonunda, o topraklarda yaşayan Türklere karşı bir şekil alarak onların evlerinin büyük kısmının gelen Rum muhacirlere verilmesi ya da tamamıyla alınmasıyla, Türklerin hiçbir hazırlık yapmadan, Yunanistan'dan Anadolu'ya göç etmelerine yol açtı¹⁰. Hazırlıksız, aç ve perişan bir şekilde, doğup büyüdüğü memleketleri terk edip savaştan yeni çıkmış Türkiye'ye gelen bu muhacirlerin sayısı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığında şu şekilde belirtilmiştir. 1922 yılında iskân edilmiş olan muhacir, mülteci, harikzede, aşair, göçebe ve saire nüfusu 10.093, 1923 yılı içerisinde ise 50.689'du¹¹.

Türk Hükümeti iç göçlerle uğraştığı gibi dışarıdan gelen göçlerle de ilgileniyordu. Hükümet iç göçlerde, toprakları işlenmez hale gelen ve evleri yapı yıkılanlara nasıl bir imar ve iskân yapacağını düşünürken, Yunanistan'dan başlayan göçlerin Anadolu'daki durumu daha da ağırlaştıracağı görülmüştü. Meclis'teki tartışmalarda mübâdeleden önce gelecek ve gelmiş olan muhacirlerin durumları hakkında Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nden bilgi istendi. Gelmiş olan muhacirlerin henüz bir çoğunun iskân edilmediği ve geleceklerin durumunun ne olacağı, Yunanistan'da bıraktıkları malların karşılığının verilip verilemeyeceği, nakillerinin ve işlerinin nasıl sağlanacağı konularında vekiller tarafından sorular sorulmuş ve öneriler verilmişti. İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey'de bütün bu sorulara ve önerilere cevap vererek, gelmiş ve gelecek olan bütün muhacirlerle bu

⁸ Ömer L. Barkan Anadolu'yu terk eden Rumların sayısını 1.221. 849 olarak vermiştir. Bkz. Ömer L. Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri", Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I, İstanbul 1980, s. 58; Çağlar Keyder kaçan Rumların sayısını yaklaşık bir milyon olarak vermektedir. Bkz. Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim yayımları, İstanbul 1993, s. 99.

⁹ N. J. Svoronos, Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları, Çev. M. Galip, Ankara 1935, s. 32.

¹⁰ Mehmet Çankı "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I", Tarih ve Toplum, S. 129, İstanbul 1994, s. 55

¹¹ T.C. Devlet Yılığın Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul Devlet Matbaası 1929, s. 69.

vekâletin ilgileneceğini, fakat bütçe yetersizliği nedeniyle bunların tam anlamıyla refahlarının sağlanamayacağını belirtmişti¹².

Türk Hükümeti, bağımsızlığını kazandığı Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Anadolu topraklarında büyük bir yapılanmaya ve Türk toplumunu yeniden üretici duruma getirmeye çalışıyordu. Savaşta kaybedilen Türk nüfusun yanında, Anadolu'dan kaçan Rumların yarattığı üretim yoksunluğu, iç ve dış göçlerin etkisi ve Lozan Barış Görüşmeleri'ndeki anlaşmazlıklar, imar ve iskân işlerinin yoluna girmeden yeni devletin, ekonomisini düzeltmeyeceğinin bir belirtisiydi.

B. Lozan Görüşmeleri ve Türk-Yunan Ahali Değişimi

I. Dünya Savaşı ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan Türk toplumu, kendini dünya devletlerine resmi olarak kabul ettirmek için, Lozan Barış Görüşmeleri'ne giderek bu toplantılarda, kendi hakkı olan toprakları ve sınırları, dünya kamuoyuna ilan etti. Bu konuların dışında bir de toplumsal yönden önem taşıyan göç ve göçmen sorunu vardı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra her iki ülkede de başlayan göç olayları, Lozan Barış Görüşmeleri'nde ele alındı.

Cemiyet-i Akvam, 1922 yılının sonlarına doğru, Türk ve Yunan göçmenleri konusunda, Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirerek, bu sorunun nasıl çözüleceği konusunda temaslarda bulunmasını istedi. Her iki ülke temsilcileri ile yapılan görüşmelerden sonra, Nansen, Cemiyet-i Akvam namına¹³ Türkiye'ye üç öneri sundu. İstanbul'daki Rumlar mübâdele dışı tutularak, Yunanistan'daki Müslümanların Anadolu'daki Rumlar ile değiştirilmesi ve değişimin zorunlu olmayıp isteğe göre olmastıydı. Türk Hükümeti bu önerileri kabul etmedi. Anadolu'daki ve İstanbul'daki Rumların tamamının gönderilmesini, ayrıca Batı Trakya'daki Türklerin değişim dışında tutulmasını ve mübâdelenin Yunanistan'ın

¹² T.B.M.M.Z.C., Devre II, İçtima I, c.III, s. 167-171.

¹³ 6 Ağustos 1923 tarihli Vatan Gazetesinde "Ahali Mübâdelesini ve Rum Mültecileri" başlıklı yazı için bkz. Yücel Demirel, "Mübâdele Dosyası", Tarih ve Toplum, S. 125, İstanbul 1994, s. 49.

isteğinin aksine “zorunlu” yapılmasını istedi¹⁴. Lord Curzon da değişimin zorunlu yapılmasını uygun gördü. Bütün bu görüş alışverişlerinden sonra Türk Heyeti, 1918 yılından önce İstanbul’a yerleşmiş Rumların (etablis) değişim dışında tutulmalarını kabul etti¹⁵. Böylece, 30 Ocak 1923’te Lozan Antlaşması içerisinde, Yunan ve Türk Halklarının Mübâdelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, E.K. Venizelos, M. İsmet, D. Caclamanos, Dr. Rıza Nur ve Hasan imzalarıyla kabul edildi¹⁶.

Sözleşmenin ilk maddesinde, değişimin hangi topluluklar üzerinde yapılacağı belirtilmişti. Buna göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk ayruklularıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan ayruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübâdelesine (exchange obligatoire) girilecekti. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümeti’nin izni olmadıkça Türkiye’ye; ya da Yunan Hükümeti’nin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. İkinci maddede ise mübâdeleye tabi olmayan İstanbul Rum Ahalisi ile Batı Trakya Müslüman Ahalisi’nin durumu belirlenmişti. 1912 Kanunu’yla sınırlandığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis)¹⁷ bulunan bütün Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar (İstanbul Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Andlaşması’nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etablis) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya’da oturan Müslümanlar (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır. Üçüncü madde ise, hangi tarihten itibaren gelecek olanların mübâdele kapsamına gireceğine dairdir. Karşılıklı olarak, Rum ve Türk nüfusu mübâdele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1. maddede öngörülen mübâdelenin kapsamına girer sayılacaklardır. Diğer maddelerde de, karşılıklı olarak yapılacak değişimde, göçmenlerin bıraktıkları malların mülkiyet hakları korunacak, göçmelerine hiçbir engel

¹⁴ Seçil Akgün “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübâdelesini Sorunu”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1986, s. 248-249.

¹⁵ Akgün, a.g.m., s. 250-253.

¹⁶ Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, c. II, Takım: 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1973, s. 95; İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları C.I (1920-1945), T.T.K, Ankara 1983, s. 183.

¹⁷ Etabli Mesclesinin hukuki bir değerlendirmesi için Bkz. Nihat Erim, “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Mesclesi”, A.Ü.H.F.D, II / 1, Ankara 1944, s. 62-73.

çıkarılmayacak, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmelerine izin verilecek ve bu mallardan vergi alınmayacak, ayrıca göçmenler terk ettikleri ülkenin uyruğundan çıkıp ayak bastıkları ülkenin uyruğuna geçecek, sözleşmenin imzalanmasından sonra bir ay içerisinde, bir karma komisyon kurulacak denilmektedir. Bu komisyon, bağıtlı yüksek tarafların her birinden dört ve 1914-1918 savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'ne seçilecek üç üyeden oluşacaktır. Komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır. Komisyon Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacaktır. Karma komisyon bu sözleşmede öngörülen göçü denetlemek ve kolaylaştırmakla birlikte tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme işlemine girişmek için tam yetkili olacaktır. Böylece göçmen ayrıldığı ülkede bırakmış olacağı mallarla aynı değer ve aynı nitelikte mal alacaktır. Karma komisyon çalışmaları ve işlerin yürütülmesi için gerekli giderler, komisyonca saptanacak oranlar içinde, ilgili hükümetlerce karşılanacaktır¹⁸. Selânik'te kurulacak bu komisyona tayin olunan Türk azalar, 20 Eylül 1923'te Selânik'e hareket etmişlerdi¹⁹.

Lozan'da yapılan bu sözleşme sonucunda her iki topluluk da istemleri dışında bir göçe tabi tutulmuşlardı. Fakat her iki toplum da göç olaylarını tarihleri boyunca yaşamışlar ve XX. yüzyılın başlarından itibaren savaşların ve siyasal gelişmelerin etkileriyle şekillenip ortaya çıkan bu nüfus değişimine tabi tutulmuşlardı. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan Yunan bağımsızlık hareketinin Yunanistan'da yarattığı milliyetçilik duygusu, bağımsız Yunan Devleti'nin kurulmasından sonra, Yunan topraklarında ve Ege Adalarında Müslümanların zulme uğrayıp öldürülmesine ve sonra da onların Osmanlı Devleti'nin güvenli vilâyetlerine göç etmelerine neden olmuştu. Bütün bu olumsuz gelişmeler uzun zamandır birlikte yaşayan her iki toplumun birbirine düşman olmasına yol açmış ve XX. yüzyıldaki uzun ve büyük savaşlar sonunda Türk ve Yunanlıların birlikte yaşayamayacağı görülmüştü.

¹⁸ Lozan Barış Konferansı, c. II, s. 89-95; Soysal, a.g.e., s. 177-183.

¹⁹ Ayın Tarihi, I / 1, Eylül 1923, s. 13.

Kabul edilen sözleşmeden sonra belirlenen tarihte mübâdeleye başlanamadı. Her iki ülkede diğer iç ve dış sorunlarıyla ilgileniyordu. Türk Hükümeti, sınırları dahilinde yeni bir yönetim şekli tesis etmek için çalışıyor ve iç tehditlere karşı tedbirler alıyordu. Ayrıca Türk milletinin en hızlı şekilde savaşın verdiği zararları telafi edip üretici duruma geçmesi gerekiyordu. Yunan Hükümeti de sınırları dahilinde, Türklere karşı kaybedilen savaşın sorumlularını yargılıyordu. Ayrıca Anadolu'dan kaçıp gelen Rum muhacirlerin yarattığı toplumsal sorunlarla da ilgileniyordu²⁰.

Türk hükümeti, ülkenin içinde bulunduğu bu sorunların yanında, gelecek olan mübâdillerin sorunlarını çözmek için yapılacak en iyi uygulamanın, bir vekâlet kurarak muhacir ve mübâdil işlerinin bu makam tarafından yürütülmesini uygun görmüştü. Bu vekâletin adı, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti olacaktır.

C. Mübâdele İmar ve İskân Vekâleti'nin Kuruluşu ve İskân Kanunları

XIX ve XX. yüzyıllarda Anadolu'ya yapılan göçleri denetlemek amacıyla Osmanlı Devleti içerisinde kurulan Muhacirin Müdürlükleri, yapıları, işlevleri ve çalışma şekilleriyle, yeni vekâletin kurulup çalışmasında nasıl bir bilgi sağlayacaktı. Çünkü önceki muhacir müdürlükleri zorunlu bir göçün içerisinde değildiler. Fakat, Mübâdele İmar ve İskân Vekâleti farklı olarak zorunlu bir göçün tüm güçlüklerini üstlenmekte ve çözümler aramaktaydı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 5 Eylül 1923'te mübâdele imar ve iskân işlerinin daha sağlıklı yapılabilmesi için ayrı bir kuruma duyulan ihtiyaç, Fethi Okyar başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti'nin programı içerisinde dile getirildi. Buna göre mübâdele, imar ve iskân işleri, bir genel müdürlüğe bağlı olacak, mübâdele ve imar şubelerinden meydana gelecekti. Ayrıca mübâdillerin malları ve gayri mülkleri dikkate alınarak mübâdelenin dikkatlice yapılması, yanan yerlerin ve harap olan binaların yapımına dair özel sermayenin bu işler için teşvik edilip bir süre bu

²⁰ M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 7-45.

şirketlerin emlak vergisi ve gümrük rüsumatından muaf tutulmaları ve hükümetin bu şirketlere kefil olması önerildi²¹.

Müdürlüğün yerine mübâdil göçmenlerin sorunlarıyla daha iyi ilgilenebilecek bir vekâletin kurulmasını isteyen vekillerde vardı. Bu teklifi en fazla savunan Kütahya mebusu Tunalı Hilmi Bey'di. O daha önceki tecrübeleri de düşünerek göç, göçmen ve imar konularında ülkenin içinde olduğu sorunu aşması bakımından, kurulacak bir vekâletin geniş yetkilere sahip olup komuya daha fazla hakim olacağını düşünüyordu. 23 Ağustos 1923'te, Tunalı Hilmi Bey, "İmar Vekâleti Teşkili Hakkında Kanun Teklifi" Meclise sundu. Hükümetin müdürlük teklifi ve Tunalı Hilmi Bey'in vekâlet teklifi, 13 Ekim 1923'te Meclis'te görüşüldü ve aynı gün Tunalı Hilmi Bey ve 132 arkadaşının verdiği önerge kabul edilerek, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu²². Bu vekâletin ilk bakamı olarak, 20 Ekim 1923'te TBMM'de yapılan seçimlerde İzmir mebusu Mustafa Necati Bey göreve getirildi²³. Kendisi bu görevde 6 Mart 1924 yılına kadar kaldı²⁴.

1. Vekâletin Teşkilat Yapısı

Kurulduktan kısa bir süre sonra vekâletin teşkilat yapısı ve bütçesi de 1 Kasım 1923'te, Meclis'te 1 ret oyuna karşılık 145 kabul oyuyla belirlendi²⁵. Buna göre merkez teşkilatı, "Mübâdele ve İskân Müdüriyeti Umumiyesi" ve "İmar Müdüriyeti Umumiyesi" olarak ikiye ayrıldı. Mübâdele ve İskân Müdüriyeti; Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi Müdürlüğü, Muhacirin Şubesi Müdürlüğü, İaşe Şubesi Müdürlüğü ve İskân ve Emakin Şubesi Müdürlüğü olarak dörde ayrılmıştı. Her birinde, bir müdür ve değişik sayılarda mümeyyiz ve katip görevlendirildi. İmar

²¹ İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul 1968, s. 34-35.

²² Mübâdele İmar ve İskân Vekâletinin İhdasına dair kanun için Bkz. *Düstur*, c.V, 3. tertip, İstanbul 1931, s. 380; Kemal An, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 25-28.

²³ T.B.M.M.Z.C., Devre: II, İçtima: I, c. II, s. 826.

²⁴ Arar, aynı yer, ayrıca Mustafa Necati Hakkında geniş bilgi için Bkz. *Mustafa Necati Sempozyumu*, (Kastamonu 9-11 Mayıs 1991), Ankara 1991; Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Ankara 1990; M. Rauf İnan, *Mustafa Necati- Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1980.

²⁵ T.B.M.M.Z.C., Devre: II, İçtima: I, c. III, s. 158.

Müdürlüğü ise, üç şubeye ayrılmıştı. Muamelât Şubesi, İnşaat ve Tamirat Şubesi, Heyeti Fenniye Şubesi. Bu şubelerde de, müdür, mümeyyiz , katip gibi görevlilerin yanında mühendislerde çalışıyordu. Ayrıca bu müdürlükler ve şubelerin dışında, Hukuk Müşavirliği, Heyeti Teftişiyeye, Muhasebe Şubesi, İhsaiyat ve Memurîn Şubesi, Evrak ve Muhaberat Şubesi ve Hıfzısıhha Mütchassışığı gibi farklı görevleri olan birimler bulunmaktaydı. Taşra teşkilatı da ayrıca belirlenmiş olup içerik itibariyle merkezden biraz daha farklıydı. Taşrada, muntıka müfettişleri, iâşe memurları, sevkıyat ve nakliyat memurları, iskân memurları, muhasebeciler, katipler ve seyyar memurlar vardı²⁶.

Vekâletin bütçesi de teşkilât yapısıyla birlikte ele alınıp 1923 yılı dört buçuk aylık bütçe, 6.125.000 lira olarak belirlenmiş; bunun 6.095.183 lirası tahsis edilmişti. Vekâlete bunun içinden 3.221.431 lirası verilmiş ve 52.700 lirası odun kömür gibi yakacağa, 327.630 lirası binaların yapımına ve tahrip olmuş evlerin tamiratına, 120.800 lirası nakliyata, 332.397 lirası hayvan, tohumluk ve ziraat aletlerine, geriye kalan 2.302.808 lira da vekâletin zorunlu masraflarına harcanmıştı²⁷.

2. Mübâdele, İmar ve İskân Kanunu

Vekâletin teşkilâtını ve bütçesini belirleyip kabul eden Meclisin bundan sonra yapması gereken en önemli iş, mübâdillerin haklarını koruyup onların sağlıklı bir şekilde Anadolu topraklarına ulaşmasını sağlamak ve yaşayacakları yerleşim yerlerinde kendilerine belirli süre içerisinde yardım edip ihtiyaçlarını temin etmeye yarayacak kanun çıkarmaktı. Önceden çıkarılmış olan kanunlarda vardı. Fakat mübâdele öncekilerden farklı olarak zorunlu bir göçtü. Bu yüzden çıkarılacak olan kanun daha kapsamlı olmalı ve Balkan Savaşları'ndan itibaren gelen bütün muhacir ve mültecilerin sorunlarıyla da ilgilenmeliydi.

Mübâdele, İmar ve İskân Bakanı Mustafa Necati Bey, eski nizamname hakkında Meclis'te şu şekilde konuştu: "*Eski İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*

²⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:I, c.III, s. 140-144.

²⁷ a.g.c, Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s. 1061.

muhacirinin bugün için arzu ettiğimiz refahını temin etmeyecektir. Her halde muhacirinin sureti iskân ve terfihleri hakkında ayrı bir kanun yapmak mecburiyeti vardır"²⁸. Ayrıca, 5 Haziran 1921'de, Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti'ne bağlı Muhacirin Müdüriyeti'nin şekli, teşkilâtı, muhacirine sağlayacağı iâşe miktarı, tedavi ve memurların durumu gibi konuları belirten bir kanun TBMM'de çıkarılmıştı²⁹. Fakat bu kanun da mübâdelenin yürütülmesi için yeterli değildi.

Milletvekilleri içerisinde göç ve göçmen konularına oldukça duyarlı kimseler vardı. Çıkarılacak yasanın her konuda yeterli olması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunun için 23 Ekim 1923'te Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nce verilen kanun lâyihasıyla, Mübâdele, İmar ve İskân Kanunu'nun Meclis'te tartışılmasına başlandı. İlk olarak 17 maddelik verilen kanun lâyihasının, kanunlaştırılması için gösterilen gerekçeleri arasında, emvali metrukelerin hangi statüde olduğunun tespit edilememesi bulunuyordu. Statünün belirlenmemesi, malların üzerinde tahribat yapılmasına veya yerli halk tarafından mallara el konulmasına neden oluyordu. Ayrıca önceden gelmiş olan muhacirlerin yarattığı toplumsal ve ekonomik sorunların en kısa zamanda çözülmesi gerekliliği ve iskân mıntıklarının henüz belli olmamasının getirdiği karmaşa, bu nedenler ve gerekçeler arasındaydı³⁰.

Meclis'te yapılan tartışmalar ve görüşmelerden sonra 8 Kasım 1923 günü, yirmi maddelik Mübâdele, İmar ve İskân Kanunu kabul edildi. Kanunun ilk maddesinde, mübâdillerin nakil ve iskânlarının, yardım ve iâşelerinin, 1912 yılından itibaren gelmiş olup ta iskânları yapılmamış olan muhacir ve mültecilerle, yanmış ve yıkılmış olan bölgelerin imar ve iskânının, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından üstlenileceği belirtilmişti. Vekâletin gerekli durumlarda askeri ve mülki araçları kullanması için yetkili olduğu ikinci maddede yazılmıştı. Üçüncü maddede ise, vekâletin gerekli gördüğü yerleşim yerlerinde, oranın yönetiminde görev alan kişilerden oluşan, tali heyetler kurma yetkisi vardır denilmişti. Önceden kurulmuş

²⁸ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:I, c. III, s. 172.

²⁹ İskân Meczuatı, Ankara 1936, s. 58-61.

³⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:I, c. III, s. 158-163.

olan ve Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekâleti'ne bağlı olarak çalışan İskân Müdüriyeti kaldırılmış, Dahiliye Nezaretine bağlı olan İskânı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin tüm hizmetleri, vesikaları ve levazımı, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâletine devredildiği, dördüncü maddede ifade edilmişti. Ayrıca sekizinci maddede de en önemli konulardan biri olan emvali metruke hakkında şöyle karar verilmişti: Emvali metrukenin bütün hepsi vekâletin emrinde olup tamiratından, mübâdil, muhacirin ve muhtaç kimselere dağıtımından, vekâlet sorumludur. On birinci maddede, tahrip edilen yerlerin bir an evvel onarılıp yerleşim yeri haline getirilmesi için devlet desteğiyle bir İmar Bankası kurulması vekâlet sorumluluğundadır denilmiştir³¹.

Diğer maddelerde incelendiğinde, kanunun üzerinde Mecliste çok tartışıldığı ve o günün şartlarına ve maddi imkanlarına göre çıkarılabilecek en iyi yasa olduğu görülmektedir.

D. Mübâdele Hazırlıkları

Türkiye Büyük Millet Meclisi çıkardığı bu önemli kanunla mübâdillerin nasıl taşınacağını, korunacağını ve iskân edileceğini belirledi. Fakat asıl iş bundan sonra pratikte görülecekti. Türk Hükümeti ve vekâlet mübâdilleri taşıma, iskân ve toplumsal hayata adapte edecek organizasyonlarını yapmak için gerekli devlet kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, özel şirketlerle anlaşmalar yapmalıydı.

1. Mübâdillerin Taşınması

Mübâdilleri buldukları mahallerden Türkiye'ye getirme işi mübâdelenin en zor kısmıydı. En ucuz ve sağlıklı yapılması gereken nakliyat tercih edilmeliydi. Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk üyesi Haydar Bey ile bir gazetede yapılan görüşmede, kendisi, taşınmanın deniz ve kara yoluyla yapılacağını söylemişti³².

³¹ Düstur, c.V, 3. tertip, İstanbul 1931, s. 407-410.

³² 30 Eylül 1923 tarihli Vatan Gazetesinde "Mübadeleye Pek Yakında Başlanacaktır" başlıklı yazı için bkz. Demirel, a.g.m., S.125, s. 52

Yunanistan topraklarında bulunan Türkler daha mübâdele başlamadan Yunan zulmüne uğradılar. Mallarına karşı başlatılan uygulamalar onların bir an evvel buradan ayrılmalarına neden olmuş³³ ve kendilerine en uygun gördükleri kaçma yolu olan deniz yolu için limanlara yığılmışlardı. Bunun farkına varan Türk Hükümeti de deniz yolunu uygun bir seçenek olarak gördü ve taşıma işleri için bir ihale açtı. İhaleye Yunan, Ermeni, İtalyan ve Türk vapur birlikleri iştirak etti. İtalyanlar ihaleyi kazandılar, fakat ülkede başlayan milliyetçilik duyguları ve Türk vapurcularının bu işi İtalyanlardan daha ucuza yapabileceklerini belirtmeleri üzerine, ilk ihale iptal edildi ve yeni ihale, Seyr-i Sefain İdaresi ile Türk Vapurcuları Birliği'ne bırakıldı. Bu şirketlerin vapurlarının sayısı ve kapasitesini belirleme hakkı İstanbul Liman İdaresi Riyaseti'ne verildi³⁴.

Taşıma işlerini üstlenen vapur şirketlerinden, vapurlarının nakliyat için uygun olduğuna dair İstanbul Liman İdaresi'nden rapor almaları istendi. Bu şartlar, vapurda hasta, hamile, çocuk ve yaşlılar için kamaraların ayrılması, mübâdiller için temiz su depolarının sağlanması şeklindeydi³⁵. Taşıma ücretleri göçmenler tarafından ödenecekti. Fakat fakir olanlardan para alınmaması ve hükümetin bu masrafı üstleneceği belirtildi³⁶.

³³Yunanistan'da zor şartlar altında yaşayan ve Anadolu'ya gitmek için bekleyen Müslümanların mallarını satamamaları için Yunan Üçüncü Kolordu Kumandanı Otencos'un imzasıyla yayınlanan emirnamenin tam metni 22 Eylül 1923 tarihli Vatan Gazetesinde "İslamlar Eşyalarına da Tasarruf Edemeyecekler" başlıklı yazı için Bkz. Demirel, a.g.m., S. 125, s. 50-51; Ömer Dürü Tesal Yunanistan'daki Müslümanların mallarına karşı yapılan hukuk dışı davranışları yorumlarken: "...Yunan istilasının başından beri Türk halkının gayri menkul mallarını serbestçe satmalarını engellemek üzere konan ve Atina Antlaşmasına rağmen devam ettirilen yasaklar, bir ara yumuşatılır gibi olmuş, fakat büyük yüzölçümlü arazi için saklı tutularak ve bir çok kayıtlara bağlanarak etkinliğini yinede korumuştur. İşin dikkat çeken tarafı, Lozan Antlaşmasından hemen önce çıkarılan bir irade ile kısıtlamalara yeni bir hız verilmiş olmasıdır. Bu iradeye göre, satış yasağı büyük ölçüde genişletiliyor, Türklere ait tüm gayri menkullerin, hatta taşınır malların ferahı, intikali, hatta bir yıldan fazla süre ile kiraya verilmesi kesin olarak yasaklanıyordu. Ayrıca, 15 gün içinde emlak tahrir komisyonlarına kaydettirilmeyen önceki tasarruf işlemleri de geçersiz sayılıyordu. Bu acele alınmış yasaklama kararının barış masasına oturulduğu sırada Yunanistan'ın daha da güçlü olmasını, elinde bir takım yeni kozlar bulundurmasını amaçlayan, sinsi bir manevradan başka ne anlamı olabilir di?" diyor. Bkz. Ömer Dürü Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi", Tarih ve Toplum, IX / 53, İstanbul, 1988, s. 46-52.

³⁴Arı, a.g.e., s. 37-40; Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri(1923-1924)", Ç.T.T.A.D., I / 1, İzmir 1991, s. 23.

³⁵Arı, a.g.e., s. 42-43.

³⁶Arı, a.g.e., s. 38; Mehmet Çanlı araştırmasında taşımanın ücretsiz yapıldığını belirtmektedir. Bkz. Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", Tarih ve Toplum, S. 130, İstanbul 1994, s. 53.

2. Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardımları

Mübâdillerin Türkiye'ye taşınması için gerekli adımlar atıldıktan sonra, irkab ve ihraç iskelelerinde, onların sağlık, iâşe ve ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirlerde alınmalıydı. Çünkü vekâletin irkab ve ihraç iskeleleri için görevlendirdiği memurlar, her mübâdile ulaşamayabilirler, onların kontrollerini tam anlamıyla yapamaya bilirlerdi³⁷.

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında aldığı göçlerde, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Muhacir Komisyonlarının göçmenlerin ihtiyaçlarına cevap veremediği durumlarda, muhacirlere yemek, ekmek ve çorap çamaşır gibi yardım malzemeleri vermiş, ayrıca da parasal yardımda da bulunmuştu³⁸. Bu cemiyetin daha önce yaptığı çalışmaları göz önüne alarak, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti, yeni adı Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti olan kuruluşla bir anlaşma yapmak için çalışmalara başladı.

Mübâdele, İmar ve İskân Bakanı Mustafa Necati Bey, 24 Kasım 1923'te Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine bir telgraf çekerek, mübâdillerin vapurlara bindirilmesinden itibaren başlayıp vapur yolculuğu sırasında ve iskân muntıklarında her türlü iâşe, sağlık ve ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetlerin verilmesi amacıyla kendilerine destek olunması için, cemiyetten yardım istedi. Yapılan diğer görüşmelerden sonra 6 Mart 1924'te Kızılay Genel Merkezi ile Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti arasında bir itilâfnaâme yapıldı. Buna göre, mübâdillerin nakil, sağlık ve iâşe işlemlerinin daha iyi yapılabilmesi için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit muntıklarında birer Hilâl-i Ahmer temsilcisi bulundurulacaktı.

³⁷ "Bu müşkil işte Hilâl-i Ahmer teşkilatından ve onun vastasıyla Salib-i Ahmer'den azami derecede istifade etmezsek çok aldanırız. Hükümet memurlarından mürekkep bir komisyonun nüfuz edemeyeceği yerlere Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer bayrakları sokulabilir. Bu teşkilatın haiz olduğu hususi kuvvet ve salahiyetler mübâdelede çok işimize yarar..." ; "... Nakliye vasıtalarının tedariki, yollarda iâşenin ve sıhhatin temini gibi hususlarda da kısmen beynelmilel teşkilatın, kısmen Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerine mutlak surette muhtacdır...." 2 Ağustos 1923 tarihli Vatan Gazetesinde yayınlanan Ahmet Emin (Yalman)'in "Mübadele Hazırlıktan" başlıklı yazısı için Bkz. Demirel, a.g.m., S. 124, s. 54.

³⁸ Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-193), T.T.K., Ankara 1994, s. 81-84.

Ayrıca 1 Mart 1924 tarihinden 30 Haziran 1924'e kadar geçen dört ay zarfında, 37 vilâyetten toplanacak olan 40.000 liralık yardım Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin emrine verilecekti. Eğer eksik tahsisat olursa vekâlet bu açığı kapatacaktı³⁹.

Mübâdele başlamadan önce İcra Vekilleri Heyeti ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında 5 Eylül 1923'te, mübâdelede Hilâl-i Ahmer'in yapacağı yardımlar konusunda bir karara varıldı. Bu karara göre, Yunanistan'daki ihraç iskelelerinin her birinde her türlü araç ve gereçleri olan birer heyet-i sıhhiye bulundurulacaktı. Gemilere nakliye yapıldığı sırada meydana gelecek hastalıklar ve hastalar için, tedavi ve beslenme işlemleri, gemilerdeki Hilâl-i Ahmer Heyet-i Sıhhiyeleri tarafından yapılacaktı. İskân mıntıkası iskelelerinin her birinde, memuru ile birlikte, on yataklı ve içerisinde araç ve gereci tam olan birer dispanser bulunacaktı. Gelecek olan mübâdiller için beslenme, tedavi hizmetleri sağlanıp fakir ve muhtaç olanlarına çamaşır, çorap ve ayakkabı verilecekti. İskeleye gelip her türlü işlemleri yapıldıktan sonra iskân bölgesine gidecek olan kadın, çocuk, ihtiyar ve malul gibi kişiler için her bir iskeleye, 2 ile 5 adet arasında, masrafı ve araç gereci Hilâl-i Ahmer'e ait olmak üzere İngilizlerden satın alınmış kamyonlar verilecekti. Yine İngilizlerden alınan baraka ve çadırlar, gerekli görülen mıntıklalarda geçici iskân için kullanılacaktı. Ayrıca, Çanakkale'de İngilizlerden satın alınan ve adedi bilinmeyen barakalar, daha sonra yararlanılır düşüncesiyle hükümetin emrine verilmişti⁴⁰.

Görülüyor ki, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmadan önce, Türk Hükümeti mübâdillerin zor durumda kalmaması için önlemler almaya başlamıştı. Vekâletin kurulmasıyla birlikte mübâdele işleri daha düzenli ve planlı hale getirilmeye başlandı. Gerekli adımlar daha hızlı atılıyor, kararlar alınıp uygulamaya geçiriliyordu. Gelmiş ve gelecek olan mübâdillerin sağlıklı bir şekilde yerleşmeleri için bütün devlet kurum ve kuruluşlarıyla, halktan destek isteniyordu.

³⁹ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", Atatürk Yolu, Yıl:1 Sayı:2, Ankara 1988, s. 243-244.

⁴⁰ Çapa, a.g.m., s. 252-253.

3. İskân Mıntıklarının Tespiti ve İmarı

I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'yla harap olan Anadolu'nun yerleşim merkezleri, kasabaları ve köyleri, mübâdilleri barındırabilmek, üretici duruma geçirebilmek için yeterli miydi? Ayrıca bütün bu yerlerin yeterli olması sorunu çözmüyordu. Mübâdillerin meslekleri, kabiliyetleri ve yaşadıkları iklimler de göz önüne alınmalı ve daha sonra yaşanacak "iskân mıntikasını terk etme" olaylarının önüne geçilmeliydi. Eğer bu tür terk etme olayları başlarsa ve bunun önü alınamazsa ülke içerisinde bir iç göç kargaşası başlar ve mübâdillerin sefalete sürüklenmelerine yol açabilirdi.

Meclis'te Mübâdele, İmar ve İskân Kanununun çıkarılması sırasında yapılan görüşmelerde iskân mıntıklarının nasıl belirleneceği konusunda bakan Mustafa Necati Bey vekillere açıklamalarda bulunuyordu. *"Binaenaleyh gelecek halkın sanatına ve kabiliyetine göre memleketimizin o kabiliyette bulunan mahallerine göre yerleştireceğiz. Mesela: Drama ahalisi tütünçüdür. Memleketimizin tütün mıntıkları neresidir, bunu aramışızdır. Samsun vardır; Balıkesir'in bazı mıntıkları vardır, Bafra vardır. Bu suretle memleketimizde tütün zircaatı ile meşgul olan yerler neresi ise soruyoruz. Cevap alıyoruz. Bunlara göre tayin edeceğiz. Elimizde taksimatı müşir iskân mıntıkları vardır. Fakat bunları muvafık bulmadım. Noksan olmuştur. Bunu ikmal etmek lüzumu hasıl olmuştur. Heyetimizden sorduk. Ne kadar ahali gelecektir? Hangi kazalardan ve daha ne miktarda gelecektir, vaziyetleri nedir? Yakına doğru bir tarzda tahmini bile olsa bize bildiriniz demiştik. Cevabı alınmamıştır. Bütün vilâyetlere sormuştuk. Ne miktar emvali metruke vardır? Kaç hane boştur? Ve ne kadar boşalabilir? Arazinin miktarı nedir? Bunların cevapları gelmiştir. Cetvelleri hazırlamışızdır. Şimdi heyetten gelecek cevap üzerine gelecek olan halkı sanatlama ve kabiliyetlerine göre tevzi edeceğiz"*⁴¹.

Vekâlet mübâdillerin nerelerde yerleştirileceği konusunda gerekli bilgileri topluyordu. Meclis'te bu görüşmeler yapılırken ve mübâdele hazırlıkları vekâlet

⁴¹ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:I, c. III, s. 184.

tarafından sürdürülürken, gazetelerde, mübâdele hakkında halkı bilgilendirmeye çalışıyorlardı. Bir gazetede çıkan yazıda, iskân edilecek insanların, sanatlarının, mesleklerinin ve kabiliyetlerinin dikkate alınması gerekliliği üzerinde duruluyor ve ancak bu şekilde Anadolu topraklarında en uygun yerlere bu insanların yerleştirilebileceği belirtiliyordu. Drama ve Kavala'dan gelecek tütüncülerin Samsun bölgesine, "bağcıların, bahçıvanların ve ipekçilerin İzmir ve Bursa" taraflarındaki "metruk kasaba ve köylere", zeytincilikten anlayanların da Ayvalık civarına ve diğer üretici kesiminde Anadolu'nun başka bölgelerine yerleştirilmesi tavsiye ediliyordu. Eğer bilinçsizce iskân yapılırsa, bu insanların yaşamak istemedikleri bölgelere büyük zararlar verecekleri üzerinde de durulmuştu⁴².

Mustafa Necati Bey de basın aracılığıyla Türk halkını bilgilendiriyordu. Bir gazeteye verdiği beyanatta, ilk iş olarak iskân mıntıklarının tespit etmek için bu işlerden anlayan kişilerden oluşan bir komisyon kurduklarını ve ilk etapta gelecek olan 150 bin kişinin iskân mıntıklarının tespit ettiklerini söylüyordu. Bu tespite göre, Selânik'ten içerisinde çiftçi, ipekçi, bahçıvan, ve tüccar bulunan 20 bin kişi gelecek ve bunlar Bursa, Tekirdağ, İstanbul ve Rumeli'ye yerleştirilecekti. Girit ve adalardan gelecek olan 30 bin kişi zeytin mıntıklarına, Drama, Kavala ve civarından gelecek olan 100 bin kişi de memlekette tütün yetiştirilen Samsun, İzmir ve Karesi mıntıklarına yerleştirilecekti⁴³.

Halkın bu konularda bilgilendirilmesi, Mecliste yapılan görüşmeler ve vekâletin çalışmaları sonucunda Türkiye on iskan mıntikasına ayrılarak bu mıntıkların sınırları belirlendi⁴⁴. Buna göre ;

- Birinci Bölge** : Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane,
Amasya, Tokat Çorum
- İkinci Bölge** : Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.
- Üçüncü Bölge** : Balıkesir vilâyeti.

⁴² 2 Ağustos 1923 tarihli Vatan Gazetesinde (Ahmet Emin (Yalman)'in " Mübadele Hazırlıkları" başlıklı yazısı için Bkz. Demirel, a.g.m., S. 124, s. 55.

⁴³ Ahenk, 6 Kamunnevel 1923.

⁴⁴ Tanin, 13 Kasım 1923.

- Dördüncü Bölge : İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon.
 Beşinci Bölge : Bursa
 Altıncı Bölge : İstanbul, Çatalca, Zonguldak.
 Yedinci Bölge : İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.
 Sekizinci Bölge : Antalya, Isparta, Burdur.
 Dokuzuncu Bölge : Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.
 Onuncu Bölge : Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş.

Yerleşim alanları belirlendikten sonra gelecek olan mübâdillerin sayıları ve geldikleri yerlere göre iskân mıntıkları vekâlet tarafından belirlenerek bir tablo haline getirildi.

Encümeni Âli Vekâletçe Ta'dilen Tanzim ve Tesbit Buyurulan İskan Noktaları.

Mübâdeleye Tabi Olarak Bu Kere Rumilinden Gelecek Müslümanların Mikdarı

1. Bir kısım Drama ve ekseri Kavala ahalisinden 30.000 tütüncünün Samsun ve havalisine; 2. Serez livası ahalisinden 20.000 tütüncü, 15.000 çiftçi ve bağcı, 5.000 zeytinci olmak üzere 40.000 kişinin Adana ve havalisine; 3. Kozana, Grebene, Naslıç ve Kesriye ahalisinden 2.500 tütüncü, 15.000 çiftçi ve bağcı, 5.000 zeytinci olmak üzere 22.500 kişinin Malatya ve havalisine; 4. Kayalar, Kareferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar ve Gevgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri, Yenicevardar ve Karacaabat yöresi halkının 3.000'i tütüncü, 25.000'i çiftçi ve bağcı, 15.000'i zeytinci olmak üzere, toplam 43.000 kişinin Amasya, Tokat ve Sivas'a; 5. Zeytüncü, drama, Kavala ve Selânik ahalisinden 4.000'i tütüncü, 20.000'i çiftçi ve bağcı, 40.000'i zeytinci olmak üzere 64.000 kişinin Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisine; 6. Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ahalisinden 20.000'i tütüncü, 55.000'i çiftçi ve bağcı, 15.000'i zeytinci olmak üzere, 90.000 kişinin Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve havalisine; 7. Preveze ve Yanya ahalisinden 15.000'i çiftçi ve bağcı, 40.000'i Zeytinci olmak üzere, 55.000 kişinin Antalya ve Silifke havalisine; 8. Midilli, Girit ve sair adalardan 30.000 çiftçi ve bağcı, 20.000 zeytinci olmak üzere 50.000 kişinin Ayvalık, Edremit ve Mersin yöresine yerleştirilmesiyle toplam 395.000 kişi gelmesi umuluyordu. Bunların içinde

95.000 kişi tütüncü, 200.000 kişi çiftçi ve bağcı, 100.000 kişi de zeytinci olarak tahmin ediliyordu⁴⁵.

Hazırlanmış olan bu tabloya göre, mübâdiller emvali metrukeye bağlı olarak belirlenen bölgelerde yerleştirileceklerdi. Fakat iskân işleri istenildiği gibi gitmedi. Bu tablo vekâlet tarafından merkezlerin yönetiminden istenen emvali metruk sayısı ve durumuna göre yapılmıştı. Fakat bu mallar, yerli ahaliden bazı kuvvetli kişilerin eline geçmiş yada gereksizce işgal edilmişti. Bu durumda tabloya göre yapılacak iskân, ne kadar doğru ve sağlıklı olabilirdi.

Vekâlet mübâdillerin Türkiye topraklarına getirilmesinden sonra, yerleştirilip üretici hayat geçmelerine kadar sorumluluk üstlendiğinden ve Türkiye'nin harap bölgelerini imar planı dahilinde düzenlemekle yetkili olduğundan tedbirler almaya başladı. İlk önce vekâlet, belirlenen on iskân bölgesindeki merkezlerde görev ve yetkilerine göre teşkilatlandı. Her yerleşim bölgesinde teşkilat içerisindeki yetkililer ve görevliler şunlardı: 1 mıntika müdürü, 1 mıntika müdür muavini, 1 sevkiyat ve nakliyat memuru, 1 iaşe memuru, 1 iskân memuru, 1 sevkiyat, nakliyat, iaşe ve iskân memur refikleri, 1 imar mühendisi, 1 kondüktör, 1 ziraat memuru, 1 tabip, 3 seyyar sevk, iaşe, iskân memuru, 6 katip. Ayrıca kırk vilâyet merkezinde de teşkilatlanma şöyleydi: Bir Mübâdele, İskân ve İmar Müdüriyeti, 2 iskân, sevk ve iaşe memuru, 1 katip⁴⁶. Vekâlet bu teşkilatlanmanın haricinde bir de vilâyet ve kazalarda yerel yönetimden yardım almak ve ayrıca yapılacak iskân sırasında onlarında bilgisine başvurmak amacıyla, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nin görevlerine bağlı olarak yayınlanacak talimatnamelerdeki işlerin ve uygulamaların hayata geçirilmesinde görev alacak birer iskân ve imar komisyonu kurulmasını 29 Teşrinisani 1339 tarih ve 53 numaralı kararname ile kabul etti⁴⁷.

Teşkilatlanma işleri tamamlandıktan sonra asıl önemli olan konu, savaşlar neticesinde harabe haline gelen yerleşim merkezleri ve en son olarak ta Rumların

⁴⁵ B.C.A., T.İ.G.M., 272. 11/23.121.10, 2 Kamnucevvel 1927.

⁴⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s. 1062.

⁴⁷ İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 20.

yakıp yıktıkları ev ve malların tamiratıydı⁴⁸. Tahrip edilen yerlerin ve iskân noktalarının imarı için yapılması gereken işlerin başında devlet desteğinde ve Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nin denetiminde bir İmar bankasının kurulmasıydı. Böylece ahali uzun vadeli borç alabilecek ve emlâk vergisinden muaf tutularak rahatça bu borçlarını ödeyebilecekti⁴⁹.

Meclis'te 1924 yılı Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti bütçesi hazırlanırken, 1923 yılının dört buçuk aylık bütçesinin hesapları da verilmişti. Buna göre, inşaat ve tamirata 327.630 lira harcanmış olup Antalya, Konya ve İstanbul bölgeleri hariç 4.412 ev tamir edilmişti⁵⁰. Oldukça az bir paranın bu iş için kullanıldığı görülmektedir. Para sıkıntısının yanında bir de onarım işlerinde çalıştırılacak işçi ve ustaların ülke genelindeki sayısının yetersizliği sorun olmuştu. Bir dergide vekâletçe halka duyurulmak üzere yayınlanan, aylık faaliyet ve mesai raporunda usta ve işçiler için şöyle deniliyordu⁵¹: *“Usta ve amele meselesi memleketin en muhtaç bulunduğu bir keyfiyet olmakla usta yetiştirilmesine ve amele tedarikine ehemmiyet verilmiş İzmir, İstanbul, Ankara’da usta yetiştirmek üzere “kurs” tertibatı alınmış, ve bu hususta lazım gelen talimat verilmiştir. Aynı zamanda Rumilinden usta ve amelelikle geçinen kardeşlerimizin sırat-i nakilleri hususu içinde Selânik sevkıyatımıza emir ita olunmuştur.”*

Meclis'te 1924 yılı içerisinde vekâletin bütçe görüşmeleri sırasında, vekillerin Necati Bey'e sordukları sorular arasında, harap olmuş evlerin tamirâtı ve emvali metrukenin durumu vardı. Necati Bey bütün bunlara cevap vermeye çalışmıştı. Yaptığı açıklamalarda, 1924 yılının Mart ayına kadar, emvali metrukeden harap olmuş beş binden fazla evin tamir edildiğini ve Pontus Rumları tarafından oldukça fazla yakılıp yıkılan Samsun bölgesinde, gelecek olan tütüncüleri yerleştirmek için, 15 köy kurulacağını belirtmiş; bu köylerden ayrıca Antalya ve Adana'da da birer tane yapacaklarını ve bu sayının 27'ye çıkacağını da söylemişti. Vekâletçe yapılan ve onarılan yerler haricinde bir de, yerli halkın onarıma destek verdiği bölgelerde vardı.

⁴⁸ *Ayn Tarihi*, I/1, Eylül 1923, s. 13.

⁴⁹ *T.B.M.M.Z.C.*, Devre:II, İçtima:I, c. III, s. 160-162.

⁵⁰ *a.g.e.*, Devre:II, İçtima:II, c. VII/I, s. 1061.

⁵¹ *Ayn Tarihi*, II/4, Kanunuevvel 1923, s. 21

Ertuğrul vilâyetinde halk yapıp yıkılan kısmın %60'ını kendi eliyle yapmıştı⁵². Bilecik ve havalisinde de, halk inşaat ve tamirat yaparak bölgenin %60'ını imar etmişti⁵³.

Merkezlerde ve yerleşim yerlerinde yapılacak olan imar uygulaması ile ilgili talimatı ve haritaları bu bölgelerdeki belediyelere gönderdiklerini söyleyen bakan Necati Bey, belediyelerin bu işleri yapmamasından dolayı onların görevlerine müdahale edemeyeceklerini de belirtmişti⁵⁴.

Milâl-i Ahmer Cemiyeti de mübâdillere ev yapımı ve onarımı için yardımda bulunmuştu. Cemiyetten gönderilen demir ve çinko gibi malzemeler ihtiyaç sahiplerine verilmişti. Tamirat ve inşaat için en çok gereken malzemenin başında kereste geliyordu. Kereste ihtiyacı konusunda fiyatların yüksekliği ve yabancı şirketlerle rekabet gündeme geldi⁵⁵. Vekâlet imar işlerinin yürütülmesini hızlandırmak üzere yabancı şirketlerin verdiği teklifleri de inceliyor ve cevaplandırıyordu⁵⁶.

*İskân Tarihçesi'*nde, tamirat ve inşaatın son noktası olarak verilen bilgiler şu şekilde idi: 19.279 tamir edilen metruk hane, 4.567 yeniden yaptırılan iktisadi hane ve 69 adet Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, Mersin, Ankara ve Manisa'da yapılan mumune köy. Bütün bu yapılanlar için harcanan para, 1.786.684 fira idi⁵⁷.

E. Mübâdeleye Tabi Olarak Çanakkale'ye Getirilen Giritli Göçmenlerin İskânı

Yunanistan'la yapılan mukaveleye göre zorunlu mübâdele 1 Mayıs 1923'te başlayacaktı. Fakat her iki ülkenin de siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunları nedeniyle mübâdele belirlenen tarihte başlayamadı. Bu gecikme, Yunanistan ana

⁵² T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s.1042.

⁵³ *Aynı Tarihçe*, II / 4, Kanunievvel 1923, s. 22.

⁵⁴ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s.1044.

⁵⁵ *Aynı Tarihçe*, aynı yer.

⁵⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s.1042; *Aynı Tarihçe*, aynı yer.

⁵⁷ *İskân Tarihçesi*, s. 140.

toprakları ve adalarında mübâdeleyi bekleyen Müslümanlar açısından iyi bir gelişme değildi. Fakat, Türk Hükümeti Yunanistan'daki Müslüman Türkleri Anadolu'ya getirmek ve yerleştirmek için çalışmalarını sürdürüyordu.

1. Mübâdele Başlamadan Önce Girit'teki Müslümanların Durumu

1922 yılının sonundan itibaren Anadolu'dan Yunanistan'ın ana topraklarına ve çeşitli adalarına kaçan Rum muhacirler, oralara ulaştıkları andan itibaren, Türklerin hayatları üzerinde baskılar gittikçe artmaya başladı. Bu baskılar Girit adasında oldukça fazlaydı. 1928 yılında yapılan Yunanistan nüfus sayımında Girit'e, Anadolu mağlubiyeti üzerine gelen muhacirlerin sayısı 32.671, adanın diğer nüfusu da 353.756 olarak verilmişti⁵⁸. Yaklaşık %10'luk Rum muhacir artışı, ada içerisinde Türklerle karşı tepkinin iyice artmasına neden oldu. Gelen bu Rum nüfus nasıl ve nereferde iskân ettirilecekti? Türklerin evlerinin ve mallarının bir kısmı bu muhacirlere dağıtılarak yada verilerek sorun çözülmeye çalışılmış, fakat Müslümanların yersiz yurtsuz kalması Yunan makamları ve Rumlar tarafından pek dikkate alınmamıştı⁵⁹.

Türk Hükümeti de, Türklerle yapılan bu haksızlıkların ve mezalimlerin farkına varmıştı. 8 Eylül 1923'te, Atina'da bulunan Muhtelif Mübâdele Heyeti Türk Vekilleri Reisi Doktor Tevfik Rüştü Bey'e gönderilen tahriratta, Girit Müslüman ahalisine Yunan hükümeti tarafından tatbik olunan mezalimden sonra, Eftalya mebusu Ahmed Saki Bey ve iki arkadaşı tarafından Yunan Hükümetine bir muhtıra verildiği belirtilmişti. Türk Hükümeti tarafından 30 Ağustos 1923'te, Hariciye Vekâletine gönderilen tahriratta ise, yine Ahmed Saki Bey ve arkadaşlarının belirttiği üzere, Müslümanların acilen nakilleri ve gerekli tedbirlerin alınmasının zorunluluğu üzerinde durulmuştu⁶⁰.

⁵⁸ Svoronos, a.g.e., s. 32.

⁵⁹ Tanin, 28 Ağustos 1923.

⁶⁰ B.C.A., M.G.M., 30.10/123.873.16, 8 Ekim 1923, 30 Eylül 1923.

16 Ağustos 1923'te Atina'da Felemenk sefaretine memur olan Cevat Bey'in, Girit Müslümanlarının baskılara maruz kalarak hicrete mecbur edilmeleri hakkında gönderdiği rapor, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine ulaştırılmış ve daha sonra bu vekâletin vekili Rıza Nur'dan bu konu hakkında bir cevap gelmişti. Bu raporda yapılanlar hakkında şöyle deniliyordu: *"Mübâdele mukavelenamesine tevfikân mübâdelenin tedricen ve muhtelif komisyonca tespit olunacak şekil ve surette icrası lazım geldiği halde Yunanlıların mukavelename hilafına olarak Müslümanları mübâdeleden evvela uzaklaştırmaya mallarını ellerinden almağa natıf tedabir ve mukarrerat ve bilhassa Müslümanları tedhiş kastıyla makamat-ı resmîye tarafından gazetelere vaki olan beyanat ile on beş gün zarfında memleketi terk etmedikleri takdirde gelecek gayrimüslim muhacirlerin hanelerine vâz'-ı yed edeceği ve böyle bir hal karşısında bir şey yapmaya muktedir olunamayacağını imâ eden Yunan Hükümeti memurinin ifadeti şayana nazır bulunmuştur"*. Ayrıca raporda halen Türkiye'de mübâdeleyi bekleyen çok sayıda Rum olduğu, Yunanistan'da Müslüman halka yapılanların Türkiye'de Rum halka yapılmaması için gereken tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde duruluyor ve şöyle deniliyordu: *"İstanbul hariç olduğu halde mübâdeleye tabi olarak dahil memleket de mevcut yüz, yüz elli bin kârib Rum nüfusu halen mallarına tasarruf ve (?) ettikleri ve her vecihle huzur ve istirahatlarının temini için hükümetimizce müsaîd ve ir'şad edildiği ve kalındığı halde Yunanlıların daha evvel ahvali harbiye dolayısıyla ve Yunan askerlerinin ric'at ve vâz'ları esnasında birlikte Yunanistan'a mecbur vâz olunmuş Rumların vaziyetlerine bakarak ahdname hilafına Müslümanların tazyik ile vâz ve hicrete icbarı tefekkür ve tatbikatında tevessül eylemesi Muhtelit Komisyonunda teşkili hengâmında hükümetçe hüsn-i telâkki edilemeyeceği derkar bulunmuş olduğundan iş bu mübâdele keyfiyet-i tarifince istihdaf olunan menâfi'ilenin ahlafl-ı bi-l-netice halen memleketimiz dahilinde vefreten yaşamakta bulunan üç dört yüz bin nüfus hakkında mukabele-bi-l-misl davetini alanlarında beyhude yere ıtırâbatına mahal ve imkân bırakmayacak tedabirin ittihazı hususunda bu babda Yunan Hükümetince ittihaz ve tatbik edilmekte bulunmuş olan mukarrerattan da tafsil bahs olunarak*

*hükümet-i mezkurenin celb-i nazar-ı dikkati hususuna mâ-adâ buyurulmasına rica ederim*⁶¹.

Yunanistan'da Müslümanlar aleyhinde başlayan ve gittikçe artan baskılar ve mallarına el koyma olayları üzerine, Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk üyesi Tevfik Rüştü Bey, Yunan delegasyon reisine bir mektup yazarak, Müslümanların el koyulan mallarının iadesi hakkında tedbirler alınmasını bildirdi. Hatta Muhtelit Komisyon Riyaseti'ne de müracaat etti. Yunan heyeti ile yaptığı görüşmede, üyeler bu konu hakkında gerçekten üzüntülü olduklarını söylemişlerdi. Tevfik Rüştü Bey, Yunan üyelerle konuşarak onlara, eğer buradaki Müslümanların durumu Türkiye'de duyulursa, Yunanistan'da Müslümanlara karşı olan hareketlerin, Türkiye'de mübâdeleyi bekleyen Rumlara karşı olabileceği ve her iki durumun önüne geçmek için lüzum görülen tedbirlerin alınması gerekliliğini söyledi. Daha sonra Yunan heyetinden Tevfik Rüştü Bey'e gelen bir tezkerede, Yunan Hükümeti'nin, mübâdeleyi bekleyen Müslümanların şiddete uğratılmamaları için valileri ve jandarma kumandanlıklarını bilgilendirdiği, şiddete başvuranların Yunan makamları tarafından cezalandırılacağı belirtilmişti. Tevfik Rüştü Bey bütün bu gelişmelerden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni haberdar etti⁶².

Atina'daki ve Girit'teki Türk resmi makamları, Müslümanların haklarını korumak ve onlara yapılan kötü muamelelerin önüne geçmek için çeşitli girişimlerde bulundular. Türkiye'deki gazeteler de Yunanistan'da ve Girit'te Müslümanlara karşı yapılan baskı ve zulüm olaylarını yayınlarak Türk halkını bilgilendiriyorlardı. İzmir gazetelerinden biri, Girit'te Müslümanlara yapılan haberlerden sıkça söz ediyordu. Kandiye'den verdiği bir habere göre, Müslümanların evlerinde silah olup olmadığına bakmak bahanesiyle yapılan aramalarda, Müslüman halkın eşyaları çalınıyor ve ev sahiplerinden direnen olursa dayak atılıp hapse mahkum ediliyordu. Girit'i terk edecek Müslümanlara, Yunanlılar tarafından evlerinin anahtarlarını kendilerine teslim etmeleri tebliğ ediliyor ve mallarının tasarruf hakkı ellerinden alınıyordu. Gazete aynı haberde şöyle devam ediyordu: *"Yunanlıların zalimâne*

⁶¹ B.C.A., M.G.M., 30.10/123.874.13, 11Ekim 1923, 16 Ekim 1923.

⁶² B.C.A., M.G.M., 30.10/123.874.30, 22 Ekim 1923.

hareketlerine dayanamayarak köylerini terk edip büyük şehirlere iltica etmiş bulunan binlerce Müslüman kardeşlerimiz ilk fırsatta anavatanına kavuşmak üzere tedarükatda bulunmaktadır”⁶³.

İstanbul gazetelerinden *Tanin*, Yunan Hükümetinin Teselya, Selânik ve Girit’te, Müslümanların mallarına el koyduğunu ve bu Müslüman muhacirleri Türkiye’ye soyulmuş bir vaziyette gönderdiğini şu ifadelerle belirtiyordu: “...Yunan Hükümeti, Haziranın on beşinden itibaren mer’i-add ettiği mezkur itilafnameye istinâd ederek mübâdele muamelesini yaptığı ahaliyi İslamiye ye bildirmekte beraber mübâdeleye tabi’ Türkleri emval-i gayri menkûlesinden mâ-adâ bilcümle menkûl-u emvaliye mukâdından dahi mahrum etmekte ve Türkiye’ye gönderilen dindaşlarımız feci’ bir soygundan sonra gelmektedirler. Yalnız malı, mülkü bilumum eşyasına varıncaya kadar servet ve nukuğu Yunan Hükümetine bırakıldıktan sonra anavatanına kavuşan bu kesim dindaşlarımızın İzmir’deki vaziyetlerinin pek şayan-ı esef derecede olduğu haber verilmektedir”⁶⁴.

Cemaat-i İslâmiye Heyeti bu baskı, zulüm ve hukuk dışı uygulamaları Yunan Hükümeti nezdinde protesto etmiş ve Müslümanlara yapılan bu haksızlığın önüne geçilmesini istemişti. Fakat Yunan Hükümeti bu isteklere cevap dahi vermiyordu⁶⁵.

Hatta Yunan nezaret müsteşarlarından birinin İzmir Muhacirin Yurduna gönderdiği bir telgraf, resmi Yunan makamlarının Girit’teki Müslümanlara ne derece farklı ve adaletsizce baktığının bir göstergesiydi. Telgrafta müsteşar, Girit’te bulunan Müslümanların en kısa sürede adayı terk etmelerini istemişti. Müslümanlar Türkiye’den vapur gelinceye kadar beklemek zorunda olduklarını belirtmişler, fakat müsteşar, hemen bir şekilde gitmezlerse İstanbul’dan adaya gelecek olan üç bin Pontus Rum muhacirinin, onların evlerine yerleştirileceği ve gelen bu muhacirlerin, Müslümanların eşyalarına el koyup yağmalayacaklarını belirterek, gelececek

⁶³ Ahenk, 22 Temmuz 1923.

⁶⁴ Tanin, 11 Temmuz 1923.

⁶⁵ Ahenk, aynı sayı.

olaylardan sorumlu olmadıklarını ve Müslümanları koruyamayacaklarını bildirmişti⁶⁶.

Gazeteler Türk halkını Yunanistan ve Girit'te olan olaylar hakkında bilgilendirmeye devam ederken, onlara yardım edilmesi çağrısında da bulunuyordu. Mısırlı Müslümanların gönderdikleri yardım paraları ve İzmir'de Ahmet Zeki Bey adında birinin gönderdiği 250 liralık para yardımı örnek gösterilerek halk yardımı çağırılıyordu⁶⁷.

Girit'te bulunan Müslümanların yaşamak için gerekli olan evleri ellerinden alınırken bir de karınlarını doyuracak gelirlerinden mahrum bırakılıyorlardı. Kiraladıkları ev, mağaza ve toprak gibi yerlerin kira gelirlerine el konuluyor ve Müslümanlar aç kalmaya terk ediliyorlardı⁶⁸. *Ahenk* gazetesinde, Girit'ten İzmir'e kaçıp gelmeyi başaran birinin verdiği beyanatta, Girit'te açlık çeken Müslümanların, Türk Hükümetinden istekleri şu sözlerle belirtilmişti: "*Bizim mübâdeleye tabi emvalimiz yoktur. Cümleten fakiriz zulüm-dideyiz. Bizi neye mal olursa olsun bir an evvel kurtarsınlar*"⁶⁹. Adada gerçekleşen bu olaylar Giritli Müslüman halkın Türk Hükümetine feryadı şekline dönüştü. Hanya'da yaşayan ve mübâdeleyi bekleyen bir Müslüman, Yunanlıları Anadolu'da yendiğimiz halde mağlup olmuş gibi kendilerinin Girit'te acı çektiklerini söyleyerek Türk Hükümetine şu sözlerle seslenmişti: "*Hükümetimizin bunlardan haberi var mıdır? Yoksa kamilen mahvolunduktan sonra mı mübâdele başlayacak veyahut mezalim duracaktır. Allah rızası için biraz merhamet*"⁷⁰. Yunan Hükümeti Müslümanlara yapılan adaletsizliklerin ve mezalimlerin düzeltileceğini, onların haklarının korunacağını belirtiyor fakat yeterince uygulamaya koymuyordu⁷¹.

⁶⁶ Tanin, 29 Ağustos 1923.

⁶⁷ Ahenk, 31 Temmuz 1923.

⁶⁸ Ahenk, 2 Ağustos 1923; 14 Ekim 1923.

⁶⁹ Ahenk, 24 Eylül 1923.

⁷⁰ Tanin, 19 Ekim 1923.

⁷¹ Tanin, 30 Ağustos 1923 - 4 Ekim 1923,

Yunanistan'da ve Girit'te mübâdeleyi bekleyen Müslüman halk, en zor şartlar altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışıyor ve mübâdelenin bir an evvel başlamasını bekliyordu.

2. Mübâdeleye Tabi Giritli Göçmenlerin Türkiye'ye Getirilişi

Türk Hükümeti, Yunanistan'da bulunan mübâdilleri Türkiye'ye getirmek için çalışmalarını sürdürüyordu. Lozan'da alınan kararlar, Muhtelit Mübâdele Komisyonu kuruldu ve Türk üyeleri de belli oldu. Dahiliye Vekâleti'nden Tevfik Rüştü Bey, Sıhhiye Vekâleti'nden Hamdi Bey, Evkaf Vekâleti'nden Şemseddin Bey ve Maliye Vekâleti'nden İhsan Bey komisyon üyeliğine tayin edildiler⁷². Türkiye'de, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından, Yunanistan'ın ana topraklarında ve adalarındaki Müslüman mübâdilleri anavatana taşımak için gerekli tedbirler alınıyor ve kurumlar ve şirketlerle gerekli olan anlaşmalar yapılıyordu. Gelecek olan mübâdillerin iskân bölgeleri belirlenmeye çalışılıyordu. Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk tarafı da mübâdelenin, 10 Kasım 1923'te resmen başlayacağını açıklamıştı⁷³. Bu andan itibaren mübâdele işlerinin her iki tarafta da hız kazanması gerekiyordu. Mübâdelenin başladığını duyan Yunanistan'daki Müslüman vatandaşlarımız, Yunan baskı ve zulmünden kurtulmak için bir an evvel buralardan gitmek isteyecekti. Bir anda başlayacak olan sevkiyat işleri, iskelelerde bulunan ve mübâdillerin her türlü kayıtlarını tutan komisyon çalışanları için büyük zorluklar ortaya çıkaracaktı.

Nüfus Mübâdelesini Protokolü'ne göre, mübâdiller taşıyabilecekleri bütün mallarını yanlarında götürme hakkına sahipti ve iki devlet de buna bir engel koyamazdı. Bu mallardan her iki ülke de vergi alamayacaktı. Asıl önemli konu, mübâdillerin terk ettikleri ülkede bırakacakları malların değerinin tespitiydi. Protokole göre karma komisyon, taşınır ve taşınmaz malların değerinin tespit edilmesinde ve "göçün denetlenip kolaylaştırılmasında" yetkili makam olacak ve

⁷² Tanin, 12 Ağustos 1923.

⁷³ Mübâdeleye Teşrinisani ortasında başlanmasının suret-i kat'iyede takarrür ettiği Atina'dan bildiriliyor. Ahenk, 21 Teşrinievvel 1923; Hakimiyet-i Milliye, 16 Teşrinievvel 1923.

komisyon “gerekli göreceği yerlerde kendine bağlı olarak çalışacak alt-komisyonlar kurarak” bu işlerin daha hızlı ve düzenli yürütmesinde yetkili olacaktı. Malların değeri, “altın para ile olan değeri esas alınarak” belirlenecek ve tutanaklar hazırlandıktan sonra mübâdile, belirlenen değere göre, göç ettiği ülkede “aynı mülkte mal” verilecekti⁷⁴. Fakat değer belirleme ve mal bildirim işleri hakkında bir çok sorun ortaya çıktı ve bu konular üzerinde tam bir netlik olmadan mübâdeleye başlandı⁷⁵.

Muhtelit Mübâdele Komisyonu üyesi Tevfik Rüştü Bey, 22 Ekim 1923 yılında Atina’dan, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti’ne gönderdiği raporunda, sevkiyatın merelerden ve ne kadar süre içerisinde başlayacağına dair şu bilgiyi veriyordu: *“Dünkü içtimada önümüzdeki Mayıs kadar yalnız Şark-ı Makedonya ve Girit halkının ve Selânik’te toplanmış olanların ve Yenişehir’deki elli altmış ailenin nakline karar verilmiştir. Bunların şekl-i nakli önümüzdeki içtimada konuşulacaktır”*⁷⁶. Bu bilgiden anlaşıldığına göre mübâdele, ilk önce büyük baskıların olduğu ve Müslüman halkın hukuksuz davranışlara maruz kaldığı ve yığılmaların olduğu kıyı şehirlerinden başlayacaktı. Önceden de söz ettiğimiz gibi Teselya, Girit ve Selânik’te, Müslüman halk köylerinden kovulmuş, şehirlere sığınmış ve iskelelerde bir yığılma meydana gelmişti. Girit’teki Yunanlıların baskıları ve hukuksuz davranışları, Giritli mübâdil Müslümanların mallarının değerini tam belirleyemeden yola çıkmalarına ve belki de onların, Türkiye’de aynı mülkte mal alamamalarına neden oldu. Bu şartlar altında Yunanistan ve Girit’ten Türkiye’ye göç başladı.

Muhtelit Mübâdele Komisyonu, Selânik, Kavala, Drama, Hanya, Kandiye ve Resmo’da beşer kişiden oluşan ara komisyonlar kurarak, mübâdillerin nerelere gideceğini belirliyor ve mallarının kayıtlarını yapıyordu⁷⁷. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de bu irkab iskelelerinde görevlendirdiği “İmdad-ı Sıhî Heyetleri” ile, gemilere

⁷⁴ Soysal, a.g.e., s. 178-181.

⁷⁵ Ari, a.g.e., s. 72-76.

⁷⁶ B.C.A., M.G.M., 30.1.0/123.874.30, 22 Ekim 1923.

⁷⁷ Ayın Tarihi, II / 4, Kanunuevvel 1923, s. 20; Ari, a.g.m., s. 34-35; T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. IX, s. 58.

binecek olan mübâdillerin sağlık kontrollerini ve onların çeşitli hastalıklara karşı korunması için çiçek aşısı yapıyor, tifo, sıtma gibi hastalıkların yayılmaması için de hasta kişilerin karantinaya alınmasıyla salgını engellenmeye çalışıyordu. Bu imdad-ı sıhhi heyetlerinden bazıları, Selânik, Drama, Hanya, Kandiye, Kavala, Kayalar, Kozana irkab iskelelerinde bulunuyordu⁷⁸. Bu heyetlerden Kavala'ya gidecek olan, 5 Kasım 1923'te İstanbul'dan vapurla hareket etti. Hanya ve Kandiye heyetleri de 10 Kasım 1923'te İstanbul'dan hareket edecekti⁷⁹. 15 Kasım 1923'te çalışmalarına başlayan Kandiye Heyeti, ilk 13 gün zarfında 620 hastanın tedavisiyle ilgilenirken, 192 fakirin iâşesini sağladı. Heyet başkanı, Kandiye'de on bin Müslüman nüfus olduğu için, İstanbul'dan bu sayıda çiçek aşısı istemiş, sıtma, ishal, bronşit gibi hastalıkların bu bölgede görüldüğünü bildirmişti. Girit'te 29. Kandiye heyetinde iki doktor, bir eczacı ve 10 memur, 28. Hanya heyetinde iki doktor, bir eczacı ve 11 memur vardı. Girit'te bulunan imdad-ı sıhhiye heyetleri yardıma muhtaç olan Müslümanlara ekmek ve yemek dağıtımını yapıyor ve onlar için, aşhane ve çayhane açıyordu⁸⁰.

İrkab iskelelerinde gerekli kontrolleri yapıp seyahate hazır hale gelen mübâdil göçmenler, Seyr-i Sefain İdaresi'nin ve Türk Vapurcular Birliği'nin vapurlarıyla taşınacaktı. Bu vapurların kabiliyetleri, sayıları ve durumları İstanbul Liman İdaresi tarafından denetleniyordu. Liman İdaresi'nden gelen bilgiler doğrultusunda vapurun kabiliyetine göre yükleme yapılıyor, fazla mübâdil alınmaması sağlanıyordu. Hastalara, hamilelere ve çocuklara kamaralar tahsis edildi. Vapurlarda doktor, hasta bakıcı ve hemşireler bulunuyordu. Bu sayede vapurların içerisinde de sağlık kontrolleri yapılıyordu⁸¹. Bu doktorların sayısı 11 olup her birinin refakatine dört sıhhiye memuru, üç hasta bakıcı ve birer hemşire verilmişti⁸². Mübâdiller vapur ücretlerini kendileri ödüyor. Fakat çok fakir ve yardıma muhtaç olanların ücretleri Türk Hükümeti tarafından karşılanıyordu. Ancak vapur şirketleri, vapur ücretlerini mübâdillerden Türk parası olarak istiyordu. Bu durumu gören bir

⁷⁸ Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, 2001, s. 31-34.

⁷⁹ Tanin, 6 Teşrinisani 1923; 11 Teşrinisani 1923.

⁸⁰ Çapa, a.g.m., s. 32-36

⁸¹ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. IX, s. 58.

⁸² Tanin, 6 Kanunusani 1924; 28 Kanunuevvel 1923.

Amerikan şirketi irkab iskelelerinde Drahmi ve Türk lirasını bozmak için gişeler kurmak istedi ancak sorun ilgili makamlara ulaştıktan sonra gerekli önlemlerle, mübâdillerin para bozdurma sorunu çözüme kavuştu⁸³.

Vapurlarda kamaralar olmasına rağmen, büyük bir kısım mübâdil, güverte ve ambarlarda pek sağlıklı olmayan koşullarda yolculuk yapmıştı⁸⁴. Mübâdil ve göçmenleri taşıyacak vapurların bazılarının isimleri şöyleydi: Akdeniz, Giresun, Amid, Antalya, Sakarya, Ankara, Rize, Sulh, Türkiye, Sürat, Arslan, Teşvikiye⁸⁵.

Her türlü işlemleri tamamlanan mübâdil ve göçmenler yolculuktan sonra Türkiye’de İstanbul, Samsun, İzmir, Antalya ve Mersin limanlarındaki ihraç iskelelerine indirildi. Çeşme, Erdek, Ayvalık iskeleleri de ihtiyaç halinde kullanılıyordu. Buradaki doktorlar sağlık kontrollerini, muhacir memurları da kimlik kontrollerini yapıyorlardı⁸⁶. Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından, gelen mübâdillerin içinde herhangi bir suç işleyerek anarşi olaylarına karışmış olanlarla, cani ve casusların da Türkiye’ye girmesine engel olmak amacıyla 9 Aralık 1923’te bir genelge yayımlandı. Bu genelgeye göre her mübâdilde, Muhtelit Mübâdele Komisyonunun verdiği “hüviyet vesikası”nın bulunması şarttı⁸⁷. Ancak bu şekilde mübâdil Türkiye’ye kabul edilebilecekti. Bir mübâdil ailesinde bulunması gereken belgeler; Aile kimlik belgesi, aşı belgesi, Yunanistan’daki mal varlığını gösterir tasfiye talepnameşi, mübâdilin Yunanistan’dayken, Yunan makamlarınca el koyulan mallarına karşılık verilmiş makbuz ve resmi tutanaklar⁸⁸. Kimlik işlemleri tamamlanan mübâdiller misafirhanelere alınıyorlardı. Çeşitli iskelelerde toplam 10.850 kişi barındırabilecek, değişik büyüklüklerde bir çok misafirhane tesis edildi. İstanbul Ahırkapı’da 2.000 ve İplikhane’de 1.000, Kılazumen’de 300, Gelibolu’da 500, Menteşe vilâyeti dahilindeki Güllük iskelesinde 300, Bodrum’da 200, Marmaris’te 250 ve Fethiye’de 500, Çanakkale iskelesinde 300, Erdek iskelesinde

⁸³ Tanin, 23 Teşrinisani 1923, Arı, a.g.e., s.83-84.

⁸⁴ İskender Özsoy, İki Vatan Yorgunları-Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor, Bağlam Yayınları, İstanbul 2003, s. 144-146.

⁸⁵ Ayın Tarihi, III / 7, Mart 1924, s. 77.

⁸⁶ F.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. IX, s. 58.

⁸⁷ İskân Tarihçesi, s. 21.

⁸⁸ Arı, a.g.e., s. 89-90.

1.500, Samsun'da 3.000, Karaağaç'ta 1.000 kişilik misafirhaneler kuruldu. Mersin'de de bir fabrika üç gün içinde elli kadar işçi ve ustanın çalışmasıyla misafirhane haline getirildi⁸⁹. Mübâdele, İmar ve iskân Vekâleti tarafından 28 Teşrinisani 1923'te yayımlanan "Misafirhaneler Talimatnamesi" ile bu yerlerin ne şekilde açılacağı ve nasıl idare edileceği belirlendi. Misafirhaneler sağlam ve uygun binaların kiralanmasıyla açılacak ve gerekli malzemeleri temin edilecek, büyük misafirhanelerde Hilâl-i Ahmer tarafından 10 yataklı tıbbî gereçleri olan birer revir bulunacak, mübâdil ve göçmenler misafirhanelerde üç gün kalacak, bu süre boyunca kendilerine çay, sıcak yemek ve diğer ihtiyaçları Hilâl-i Ahmer tarafından verilecekti. Fakat Hilâl-i Ahmer'in bulunmadığı yerlerde bu ihtiyaçlar hükümet tarafından karşılanacaktı⁹⁰.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile hükümet arasında yapılan anlaşmaya göre irkab ve ihraç iskelelerinde on beş tane hastane kurulacaktı. Buna göre İzmit'te 20, Tekirdağ'da 25, Kalikratya'da 15, Ulukışla'da 30, Niğde'de 20, Mersin'de 50, Selânik'te 50, Kavala'da 20, Samsun'da 30 yataklı birer hastane olacaktı. Çatalca'da 10 yataklı bir dispanser Hilâl-i Ahmer'in idaresinde bulunacaktı⁹¹. Ayrıca Ayvalık, Samsun, İstanbul, Mersin, Tekirdağ, Bandırma, Mudanya, Tuzla, Kalikratya, Çatalca, Erdek, Antalya, Ulukışla, Niğde'de birer adet "imdad-ı sıhî heyeti" Hilâl-i Ahmer tarafından görevlendirildi⁹².

Vekâlet tarafından ve Hilâl-i Ahmer tarafından yapılan hazırlıklar devam ederken Yunanistan'dan ve Girit'ten mübâdil ve göçmenler gelmeye başladı. Türk gazeteleri de gelecek olan mübâdil ve göçmenlerin haberlerini vermeye başladılar⁹³. İzmir gazetelerinden *Ahenk* Aralık 1923'te verdiği haberde, Hanya'dan Bahricedit vapuruyla 1.027 muhacirinin hareket ettiğini bildiriyordu. Hanya'dan hareket eden bu kabile, emniyetli bir şekilde 4 Aralık 1923'te İzmir'e gelerek Kılazumen

⁸⁹ Hakimiyet-i Milliye, 4 Kanunusani 1924.

⁹⁰ İskân Tarihçesi, s. 19-20

⁹¹ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali", Atatürk Yolu, S. 2, s. 244-245.

⁹² Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, s. 31.

⁹³ Gelecek hafta içerisinde Selânik ve Hanya'dan üç bin mübâdil göçmenin gönderileceği Atina'daki muhabir tarafından bildiriliyor. Tanin, 23 Teşrinisani 1923.

tahaffuzhanesinde yetkililer tarafından karşılandı. Yolculuk esnasında bir doğum gerçekleşmiş ve 1.027 olan mübâdil sayısı 1.028'e çıkmıştı. Haberin devamında şöyle deniliyordu: "*Kardeşlerimiz tahaffuzhanedeki memurin ve İzmir'den giden Muhacir yurdu heyeti tarafından hürmetle istikbal olunmuşlardır. Karaya çıkanlar vatanın hür ve mesut topraklarını öperek Allah'a hamd eylemişlerdir. Bu Manzara karşısında göz yaşları dökülmüştür. Kardeşlerimize sıcak yemekler tevzi olunmuş ve istirahatları temin edilmiştir. Bu gün selamette Ayvalık'a gideceklerdir. Kardeşlerimizin ahvali sıhhiyeleri hamd olsun pek iyidir. Ve inşallah daima iyi olacaktır. Galiba vakt-i muvasalatın buraca mahum olmamasından ileri gelmiş olacak ki kardeşlerimize sigara yetiştirilememiştir. Vapurdan çıkanlar hep tütünsüzlükten üzüldüklerini söylüyorlardı*"⁹⁴.

Gazetelerde Girit'ten gelecek olan vapurlarla ilgili haberler artmaya başladı. *Tanin* gazetesi Rize vapurunun mübâdil ve muhacir yüklü olarak Kandıye'den hareket ettiğini yazıyordu⁹⁵. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi de 7 Kanunusani 1924'te verdiği haberde, Rize vapurunun 700 nüfus ve 400 ton eşya ile Erdek iskelesine ihraç yaptığını bildiriyordu⁹⁶. 1923 Aralık ayı içerisinde çeşitli irkab iskelelerinden Anadolu'ya gelen mübâdil ve muhacir sayısı 28.647 olarak vekâletten beyan edilmişti. Bu insanlar İzmir, İstanbul, Trakya, Hüdâvendigâr, Karesi, Kayseri ve Niğde gibi iskan mntıklarına yerleştirilmişlerdi. Aralık ayı içerisinde Girit, Selânik Kavala limanlarına sevk edilmiş olup yolda olan 20.800 nüfus, 1924 yılının Ocak ayının ilk haftasında Anadolu'ya girecekti⁹⁷.

1924 yılının ilk ayında Giritli mübâdiller ve mübâdeleye gayri tabi göçmenler Anadolu'ya gelmeye başladılar. Ocak ayı içerisinde Bursa, Mudanya ve civarına, Kandıye'den içlerinde yağcı, zeytinci, kunduracı, dokumacı, marangoz gibi mesleklere sahip 2.800 mübâdil ve muhacir getirilmiş ve yerleştirilmişti⁹⁸. Ocak ayı içerisinde İmar ve Mübâdele Bakanlığı Müsteşarı Ömer Lütfü Bey'in verdiği

⁹⁴ *Ahenk*, 3 Kanunuevvel 1923, 4 Kanunuevvel 1923.

⁹⁵ *Tanin*, 28 Kanunuevvel 1923.

⁹⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kanunusani 1924.

⁹⁷ *Aynı Tarihi*, II / 4, Kanunuevvel 1923, s. 20.

⁹⁸ *İleri*, 12 Kanunusani 1924.

beyanata göre, Girit içerisinde Kandiye, Resmo, Hanya, ve İstiya'da nakledilmeyi bekleyen 14 bin kişi bulunuyordu. Bunların içinden Darıca'ya ve Erdek'e nakledilecek olan 2.500 kişi için, Türkiye ve Trabzon vapurlarının görevlendirildiği, bundan sonra Girit'ten geleceklerin bir kısmının Ayvalık ve Edremit, bir kısmının Mudanya Gemlik, diğer bir kısmının da Erdek, Güllük ve Bodrum muntikalarına naklolunacağı belirtilmişti⁹⁹. Yine aynı ay içerisinde, Kandiye'den Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'ne imzasız olarak gelen bir telgrafta, Kandiye'de 9.000, Hanya'da 4.000, Resmo'da 2.600 ve İstiya'da 633 muhacir bulunduğu bildirildi¹⁰⁰ ve vekâlet bu rakamların doğru olup olmadığı hakkında bilgi almak için, Kandiye'de bulunan Türk Sevkiyat Reisi Mustafa Bey'e telgraf çekti¹⁰¹. Ocak ayı başında Girit irkab iskelelerinden Türkiye'ye doğru vapurlar, mübâdil ve muhacir yüklü olarak yola çıktılar. Türkiye vapuru Ocak ayının beşinde 1.070 kişilik bir kabile ile Bodrum'a doğru hareket etti. Trabzon vapuru da 1.245 kişilik bir kabile ile Kandiye'den Güllük'e doğru yola çıkmıştı. Bu vapurlar göçmenleri Türkiye iskelelerine bıraktıktan sonra tekrar Girit'e gidip orada bulunan 3.000 kişiyi de Anadolu'ya taşıyacaktı¹⁰².

Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nden, Ocak ayı sonu itibariyle gazetelere verilen beyanata göre, Türkiye vapuru İstiya'da irkab iskelesinde Darıca'ya gitmek üzere yükleme yapıyordu. Sulh vapuru Resmo ve Hanya'dan aldığı 1.450 mübâdil ile Güllük'e doğru hareket etmişti. Sakarya vapuru da Kandiye'de bulunan 3.500 mübâdili alıp Mersin'e çıkarmak üzere, 28 Ocak 1924'te İstanbul'dan Kandiye'ye doğru hareket etmişti¹⁰³. 19 Ocak 1924'te Erdek'e Trabzon vapuruyla 1.245 Kandiyeli mübâdil yanlarında 7 keçi, bir koyunla geldi. Misafirhanede bunlara yemek, çorba vesaire verilmişti. Aralarında 4 muallim, 223 ziraatçı, 2 kasap, 1 saraç, 3 eshab-ı emlâk, 3 kahveci, 4 nalbant, 1 berber, 1 arabacı, 3 sabuncu, 3 bakkal, 1

⁹⁹ İleri, 15 Kanunusani 1924.

¹⁰⁰ B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.1/17.72.1, 9 Kanunusani 1924.

¹⁰¹ Aynı Belge, 11 Kanunusani 1924.

¹⁰² Hakimiyyet-i Milliye, 17 Kanunusani 1924; Ayrıca Hakimiyyet-i Milliye'nin 7 Kanunusani 1924 tarihli sayısında, Türkiye vapurunun 1.300 kişi ile Bodrum'a doğru hareket ettiğini, Trabzon vapurunun ise 1.200 kişi ile yola çıktığı haber verilmişti. Hakimiyyet-i Milliye, 7 Kanunusani 1924.

¹⁰³ İleri, 31 Kanunusani 1924.

katip, 1 bıçakçı, 1 kunduracı, 1 kayıkçı, 1 debbağ ve bir miktar işçi bulunuyordu. Aynı gün akşam üstüne kadar ihraç muameleleri tamamlanmıştı¹⁰⁴.

1924 yılının Ocak ayı içerisinde Anadolu'ya, Selânik, Kavala ve Girit'ten vapurlar ve şimendiferliler vasıtasıyla, 29.096 mübâdeleye tabi göçmen ve mübâdeleye gayri tabi 867 göçmenle birlikte toplam olarak 29.963 kişi geldi. Bunlar Samsun, Trakya, Karesi, İzmir, Bursa, İstanbul, İzmit, Konya, Sivas, Kastamonu mıntıklarına yerleştirildiler. Yanlarında, toplam 20.990 adet büyük ve küçük baş hayvan getirmişlerdi¹⁰⁵.

Şubat ayı içerisinde de Yunanistan'dan ve Girit'ten Anadolu'ya mübâdil ve göçmenler gelmeye devam etti. Ocak ayı sonunda Girit'ten Darıca'ya, 150 ailesi İstiya'dan ve 93 ailesi de Hanya'dan olmak üzere 901 kişilik bir kabile hareket etmişti¹⁰⁶. Yine aynı tarihte Hanya'dan Türkiye vapuruyla 2.500 kişilik bir kabile İstanbul'a doğru hareket etti¹⁰⁷. 901 kişilik kabile, 9 Şubat 1924'te Darıca'ya varmış ve ahali tarafından merasimle karşılanmıştı¹⁰⁸. Şubat ayı içerisinde, Kandiye'den Mersine Sakarya vapuruyla 3.000 kişilik bir kabile geldi. Mersin ve Tarsus'ta iskan edilecek olan 1.500 kişi, Mersin'deki misafirhanede üç gün dinlendikten sonra emval-i metruke hanelerine iskân olundular. Diğer 1.500 kişinin 500'ü, İçel civarına, 1.000 kişi de Taşucu limanına sevk edildi¹⁰⁹.

Halkı, gelecek ve gelmiş olan mübâdil ve göçmenler hakkında bilgilendirmek için vekâlet, basın aracılığıyla beyanatta bulunmaya devam ediyordu. 1924 yılı Şubat ayı içinde Kavala, Selânik ve Girit ırkab iskelelerinden Seyr-i Sefain ve Yeni Türk Ticaret vapurlarıyla, mübâdeleye tabi olarak gelen göçmen sayısı 16.137 olup şimendiferliler vasıtasıyla Drama ve Dedeoğaç'tan 3.236 kişi daha gelmiş ve

¹⁰⁴ İleri, aynı sayı.

¹⁰⁵ Sada-yı Hak, 12 Şubat 1924; Hakimiyet-i Milliye, 5-6 Şubat 1924; Aynı Tarihi, II / 5, Kanunusani 1924, s. 248.

¹⁰⁶ Hakimiyet-i Milliye, 3 Şubat 1924; Tanin Gazetesi Kafiledaki toplam kişi sayısını 890 olarak vermiştir. Tanin, 2 Şubat 1924.

¹⁰⁷ Tanin, 4 Şubat 1924. Diğer gazetelerde bu haberle ilgili bilgiye rastlanamadı.

¹⁰⁸ Tanin, 10 Şubat 1924.

¹⁰⁹ İleri, 20 Şubat 1924.

toplamda 19.973 kişi olmuştu. Bu göçmenler yanlarında 9.456 büyük ve 33.272 küçük baş hayvan getirmişlerdi. Bu mübâdil ve göçmenler, Samsun, Trakya, Karesi, İzmir, İstanbul, İzmit, Antalya ve Adana mntıklarında iskân edildiler¹¹⁰.

3. Mübâdeleye Tabi Giritli Göçmenlerin Çanakkale'ye Getirilişi

1923 yılının Aralık ayından itibaren Giritli mübâdil ve göçmenler Türkiye'ye gelmeye başladılar. Muhtelit Mübâdele Komisyonu Tevfik Rüştü Bey de Giritli mübâdil ve göçmenlerin en geç 1924 Mayısına kadar sevk işlemlerinin tamamlanacağını önceden Türk Hükümeti'ne bildirmişti. Giritli mübâdillerin, Aralık, Ocak ve Şubat döneminde oldukça büyük bir bölümü Anadolu'ya sevk edildi. Ada içerisinde az bir göçmen kalmıştı. Fakat Giritli mübâdiller, bazı vapurlara binmek istemiyorlardı. Çünkü bu vapurların Türkiye'de kendileri için verimli olmayan yerlere gideceklerini düşünüyorlar ve başka vapurlara binmek istiyorlardı. Bu tür olaylar vapurların geç yola çıkmalarına neden olduğu gibi şikayete de sebebiyet veriyordu. Giritli mübâdillerin vapurların hareketlerine engel olan istekleri, Kandiye irkab iskelesinde Çeşme ve Urla'ya 558 bağcı ailesini götürmeyi bekleyen Amid vapurunun kömürünün bitip karaya oturmasına yol açtı¹¹¹. *Sada-yı Hak* gazetesi, Amid vapurunun karaya oturmasının nedeninin, hava muhalefeti olduğunu, Giresun vapurunun da Amid vapurunun yerine Kandiye'ye gönderildiğini yazıyordu¹¹².

Teşvikiye vapuru da 10 Mart 1924'te Hanya'ya varmış fakat bu tür gecikmelerden dolayı 19 Martta Çanakkale'ye doğru hareket edebilmişti. Böylece vapur on gün içerisinde irkab işlemlerini bitirip ancak yola çıkabildi¹¹³. Teşvikiye vapuru Resmo'dan 1.235 ve Hanya'dan aldığı 1.265 kişi ile Çanakkale'ye doğru hareket etti ve 1.177'si Çanakkale'ye ihraç edildi¹¹⁴. 2.500 kişi yüklü olarak yola çıkan vapurdan Çanakkale'ye 1.177 kişinin inmesi ancak, diğer kesimin başka bir ihraç iskelesine indirilmesiyle açıklanabilir. *Tanin* gazetesi de Teşvikiye vapurunun

¹¹⁰ İleri, 23 Mart 1924; Hakimiyet-i Milliye, 21 Mart 1924; Ayn Tarihi, III / 7, Mart 1924, s. 77.

¹¹¹ B.C.A., M.G.M., 30.1.0/ 123. 877. 5., 21-22 Mart 1924; B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.4/ 76. 28. 31., 10 Mart 1924.

¹¹² *Sada-yı Hak*, 20 Mart 1924.

¹¹³ B.C.A., M.G.M., aynı belge.

¹¹⁴ B.C.A., T.İ.G.M., aynı belge.

hareketiyle ilgili bir haber vermiş, fakat 3 Mart 1924 sayılı nüshasında verdiği haberde vapurun Girit'ten 2.500 kişi ile hareket ettiğini yazmıştı. Resmi makamlar ise vapurun 19 Martta hareket ettiğini bildiriyordu. Gazete, vapurun yola çıkma zamanının ertelendiğini haber almamış olabilirdi. Aynı haberin devamında, vapurun Çanakkale'yi geçtiği ve 4 Martta İstanbul'a varacağı yazılmıştı¹¹⁵. Gazete haberlerine rağmen resmi belgelere göre Çanakkale'ye 1.177 Giritli mübâdil indirildi. İhraç iskelesi olarak ta Çanakkale görünüyordu¹¹⁶. Burada bulunan misafirhanede dinlendirildikten sonra, iskân edilecekleri yerlere doğru yola çıkarıldılar.

Giritli mübâdil ve göçmenlerin nakliyatına devam ediliyordu. Mayıs ayı içerisinde gazete haberlerinde Hanya'dan gelen göçmenler hakkında haberler vardı. Fakat haberler biraz farklıydı. Bir gazeteye göre Hanya'dan 1.400 göçmen getirilmiş, bunlardan bir kısmı Yalova iskelesine indirilmişti. Buradan iskân yerleri olan Tuzla'ya sevk edilmişlerdi. Bir kısmı da Darıca'ya gönderilmişti. Kalanlar ise vapurla birlikte kömür almak üzere İstanbul'a gitmiş ve perişan bir halde vapurda beklemişlerdi. Bunlar da Darıca'da iskân edilmek istiyorlardı. Fakat resmi olarak iskân yerleri Çanakkale olduğu için oraya sevk edileceklerdi¹¹⁷. Diğer bir gazete de ise, 15 Mayıs itibariyle Hanya'dan İstanbul'a 1.100 göçmenin geldiği yazılıyordu. Bunların bir kısmı Darıca'ya ve diğer kısmı da Çanakkale'ye sevk edilecek deniliyordu¹¹⁸. Fakat elimizde Çanakkale'ye gelmiş olan bu Giritli mübâdiller hakkında resmi bir kayıt olmadığı için kaç kişi oldukları ve nerelerde iskân edildiklerini bilemiyoruz. Teşvikiye vapuruyla Çanakkale'ye gelen 1.177 Giritli mübâdil hakkında yerel arşivlerden edindiğimiz bilgiler ve resmi belgelere göre daha sonra bilgi vereceğiz.

Mayısın son haftasında Yunan bandıralı taşıyan Hiyos (هيوس) vapuruyla Hanya'dan Ayvalığa 350 kişilik son kfile de gelmişti¹¹⁹. Giritli mübâdillerin adadan

¹¹⁵ Tanin, 3 Mart 1924.

¹¹⁶ B.C.A., T.İ.G.M., aynı belge.

¹¹⁷ İleri, 18 Mayıs 1924.

¹¹⁸ Sada-yı Hak, 15 Mayıs 1924.

¹¹⁹ Tanin, 29 Mayıs 1924; Sada-yı Hak, 30 Mayıs 1924.

tahliyesi, Tevfik Rüşti Bey'in dediği gibi Mayıs ayı sonunda tamamlandı. Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti Girit'teki irkab heyetinin lağvedildiğini ve 29 Mayıs'ta Girit'ten hareket ettiğini Atina'daki Muhtelit Mübâdele Komisyonu Türk Heyet-i Riyasetine bildirdi¹²⁰. Gazetelerde de, Girit'te mübâdele edilecek göçmen kalmadığı, sadece 600 kişilik bir kafilenin işlerini bitirdikten sonra kendi paralarıyla gelecekleri ve görevi sona eren irkab heyetinin de son kabile ile Ayvalık'a geldiği haber verilmişti¹²¹.

Vekâletin aylık verdiği beyanatta, Nisan ayı içerisinde Girit'ten gelen mübâdil ve göçmen gösterilmemişti. Selânik ve Kavala irkab iskelelerinden vapurlarla ve ayrıca şimendiferliler ile toplam 56.979 insan ve 6.267 büyük baş, 6.944 küçük baş olmak üzere 11.211 hayvan nakledilmişti¹²². Mayıs ayı içerisinde Girit'ten sevkiyat yapıldığı görülüyordu. Buna göre, Selânik, Kavala, Girit irkab iskelelerinden vapurla toplam 66.326 insan ve 2.701 büyük baş, 15.296 küçük baş hayvan getirilmişti. Şimendiferliler vasıtasıyla, bu ay içerisinde Trakya'ya 5.272 insan, 592 büyük baş, 7.778 küçük baş hayvan sevk edildi¹²³. Vekâlet basına verdiği beyanatta, mübâdelede, ahalinin sevk edilmesinin 1924 yılının Ekim ayında sona ereceğini açıklıyordu¹²⁴. Bundan sonra göçmenlere emlak ve mal dağıtma işlemlerinin başlayacağı bildiriliyordu. 1924 Ekim ayına gelindiğinde Yunanistan'daki insan nakliyatı büyük ölçüde tamamlandı. Kavala, Drama, Kayalar ve Kozana'daki ara komisyonlar kaldırıldı. Selânik ve Epir'de birer komisyon kalmıştı. Bu komisyonlar özel nedenlerle geciken bazı ailelerin nakil işlemlerini yapıp Türkiye'ye dönecekti. Nakil işlemleri bazı özel sorunlar nedeniyle 1925 yılının ilk aylarına kadar uzadı¹²⁵.

Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nin resmi raporlara ve istatistiklere göre verdiği bilgilerde, irkab iskeleleri ile ihraç iskeleleri arasında yapılan yolculuk esnasında vapurlarda 269 kişi ölmüştü. Vapurlardan misafirhanelere götürülme

¹²⁰ B.C.A., T.I.G.M., 272, 1/1/18, 86, 5, 9 Haziran 1924.

¹²¹ Tanin, 1 Haziran 1924; İleri, 1 Haziran 1924.

¹²² Ayın Tarihi, III / 7, Nisan 1924, s. 81.

¹²³ Ayın Tarihi, III / 7, Mayıs 1924, s. 82.

¹²⁴ Tanin, 18 Mayıs 1924.

¹²⁵ Ari, a.g.e., s. 92-93.

sırasında 9 kişi, hastanelerde de 1.018 kişi vefat etmişti¹²⁶. Vekâlet 1924 yılında bütçesinden sevkıyat için 120.800 lira ayırmıştı¹²⁷. Buna birde vekâletin 1923 yılı bütçesinden Seyr-i Sefain'e vapur alması için verilen 600.000 liralık para eklenirse toplam miktar 720.800 liraya ulaşmış oluyordu. Bu para vekâletin geniş kadrosu içinde oldukça büyük bir yekun tutuyordu¹²⁸.

4 Çanakkale Bölgesine Getirilen Giritli Mübâdil Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Üretici Duruma Getirilmeleri

Girit'in Hanya şehrinden mübâdeleye tabi olarak 22 Mart 1924'te gelen göçmenlerden 176 aile 582 nüfus Çanakkale merkezde, 127 aile 519 nüfus ta Küçükkuşu'da iskan edilmek üzere arazi, ev, mağaza, dükkan, ziraat aleti, tohumluk ve ağaç aldılar¹²⁹. Ayrıca Lapseki kazasında, 15 aile 45 nüfustan oluşan Girit göçmeni vardı¹³⁰. Bu ailelere dağıtılan mallar hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Göçmen Esas Defterinde, Çanakkale merkeze ve Küçükkuşu'ya gelen Giritli mübâdiller hakkında geniş bilgi yer almaktadır. Fakat Lapseki'deki Giritli göçmenlerden biri hakkında ve mübâdeleye tabi olmadan Bozcaada'ya yerleştirilen Giritlilerin durumuna dair Cumhuriyet Arşivleri'nde belgeler ve bir gazetede haber bulabildik.

Mübâdele kapsamına girmeyen ve Girit'in Kandiye şehrinden gelen bağcılar Bozcaada'ya yerleştirilmişlerdi. *Tanin* gazetesi de bu göçmenler hakkında verdiği haberde şöyle diyordu: "*Mübâdeleye tabi olmayan muhacirlerle mübâdeleye tabi olup ta Yunanistan'da emlakı olmadığı için memleketimizde mukabeleten emval ve emläke tesâhub etmek hakkını haiz bulunmayan bağcılarla Kandiye'lilerin bağlı mahallerde iskân edilmeleri karâr-gür olmuştur. Bu gibiler tercihen Bozcaada'ya gönderilecektir*"¹³¹.

¹²⁶ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. IX, s. 58.

¹²⁷ a.g.e., Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s. 1061.

¹²⁸ *Açı*, a.g.e., s. 93

¹²⁹ Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübâdil Göçmenlere Ait Fihrist Çanakkale, s. 1-59; 70-110.

¹³⁰ Çanakkale Valiliği, 1967 Çanakkale İl Yılı, İstanbul, s. 40.

¹³¹ *Tanin*, 6 Kamusani 1924.

Bu bağcıların Bozcaada'ya gönderilmesindeki amaç, adayı terk eden Rumlardan kalan bağların bir an evvel üretime kazandırılmasıydı. Bağcılıktan en iyi anlayan göçmenler Giritlilerdi. Bozcaada Mülkiye Müfettişliği de 23 Teşrinievvel 1923'te Dahiliye Vekâleti'ne çektiği telgrafta, Rumlardan kalan bağların bakımsızlık nedeniyle harap olacağını belirtip buraya mübâdeleye gayri tabi göçmenlerden bağcılıktan anlayan 300 hanenin gönderilmesini istemişti¹³². Dahiliye Vekâleti İdare-i Umumi Müdüriyeti de, 28 Teşrinisani 1923 tarihinde Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'ne tezkire göndererek durumu bildirdi¹³³. İskân Vekâleti, 1 Teşrinisani 1923'te cevap verdi. Cevapta şöyle denilmişti: *"Bozcaada'da Rumlardan metruk bağlar hüsn-i halde muhafazaları için İstanbul vilâyeti dahilinde bulunan mübâdeleye gayri tabi mahaller ahalisinden bağcılığa vakıf üç yüz nüfus bil-tefrik mahal-i mebhûsaneye acilen izamları lüzumunun İstanbul vilâyetine tebliğ kalmadığı arz olunur."*¹³⁴. İstanbul Vilâyeti, Dahiliye Vekâleti İdare-i Umumi Müdüriyeti Umumiyesi aracılığıyla verdiği cevapta, *"Çanakkale muntkasına esasen Giritliler gönderileceğinden Bozcaada için başka muamele ifasına hacet kalmadığı ve keyfiyetin vekâlet-i celilerine arz edildiği işar edilmiştir"* şeklinde bir açıklama yaptı¹³⁵. İskân Vekâleti, İstanbul Altıncı İskân ve İmar Muntkası Müdüriyeti'ne, 27 Kanunuevvel 1923'te gönderdiği tahriratla, Bozcaada'nın mübâdeledeki durumunu bildirerek şöyle demişti: *"Bozcaada'da emval-i metruke mübâdeleye gayri tabi olup bunların bilahare eshabının gelmesi de muhtemel olduğundan buraya mübâdeleye tabi sahib-i emlak halkın gönderilmesi gayri muvafıktır"*¹³⁶.

Bu belgelerden de anlaşıldığı üzere, Çanakkale bölgesine mübâdeleye tabi Giritli göçmenler geldiği gibi, mübâdeleye gayri tabi Giritli göçmenlerde gelmiş ve yerleştirilmişlerdi. Fakat, mübâdeleye gayri tabi olan Giritli göçmenler, emvali metrukesi mübâdele kapsamında olmayan Bozcaada'ya yerleştirildiler ve burada bağcılığın gelişmesini sağladılar.

¹³² Bozcaada Mülkiye Müfettişliğinden çekilen telgrafın surti. B.C.A., T.I.G.M., 272.1.1/16. 70. 16., 28 Teşrinievvel, 1923.

¹³³ Dahiliyeden, İskân Vekâletine gönderilen tezkire. Aynı belge, 31 Teşrinievvel 1923.

¹³⁴ Tezkireye cevap. Aynı belge, 1 Teşrinisani 1923.

¹³⁵ İstanbul Vilâyetinin cevabı. Aynı belge, 24 Kanunuevvel 1923.

¹³⁶ İskân Vekâletinden İstanbul İmar ve İskân Muntkası Müdüriyetine tahrirat. Aynı belge, 27 Kanunuevvel 1923.

Ayvacak-Küçükuyu'da mübâdele kapsamında olan Giritli göçmenlerin durumunu kontrol etmek için, 1924 yılında Çanakkale valisi olan İsmail Hakkı Bey, aynı yılın Ekim ayında Küçükuyu'da iskân teftişinde bulundu ve bu teftiş ile ilgili raporu Toprak İskân Genel Müdürlüğü'ne gönderdi. Raporda, Küçükuyu'da bulunan Giritli mübâdillerle Midillili göçmenler hakkında geniş bir şekilde bilgi verilmişti. Midilli göçmenlerin 1912 yılında buraya geldikleri ve bundan dolayı köylerde ve kasabada iyi evlere yerleşmiş oldukları belirtilmişti. Giritliler ise, mübâdeleye tabi olarak daha sonra geldikleri için, onlara harap olmuş ve tamir isteyen evler kalmıştı. Yardım paralarıyla bu evlerden bazılarının birer odaları tamir edilerek, Giritli mübâdiller buralara yerleştirildiler. Girit ve Midillililer, genellikle nahiye merkeziyle, Adatepe ve Çetmikebir köylerinde iskân olunmuşlardı. Fakat Giritli mübâdillerden bir çoğu bu köylerde iskân edilmek istememişler ve nahiye merkezinde kalmak istemişlerdi. Fakat komisyon, merkezde fazla ev bulunmadığı için iki aileyi bir eve yerleştirmişti. Ayrıca bazı Giritli mübâdiller, merkezde kendi paralarıyla tamirat yaptırarak mağazalarda iskân edildiler. Buna rağmen nahiye merkezinde, on beş Giritli mübâdil ailesi, kendilerine köylerde yer gösterildiği halde, buralara gitmek istemediklerinden dolayı açıkta kalmışlardı. Daha sonra bu kişiler akrabalarının yanlarına sıkışık bir şekilde yerleştiler. Devlet yine de bunlara istedikleri zaman köylerde gösterdikleri hanelere gitme hakkı tanıdı. Vali, buradaki Girit ve Midillililere kanunlara ve kurallara göre tevziat ve taksimat yapıldığını ve bu sayede mübâdil ve göçmenlerin müstahsil bir hale getirildiklerini de ifade ediyordu¹³⁷.

Çanakkale'de Eylül ve Ekim 1924'te yapılan iskân teftişlerinde, mübâdil ve göçmenlerin Armudköy, Ezine, Bayramiç, Küçükuyu, Biga, Lapseki ve Çanakkale merkezde, tek tek evlere yerleştirildikleri, kendilerine arazi dağıtım kurallarına göre Çanakkale'de arazi, Küçükuyu'da zeytinlik ve bahçe verildiği, raporlarda belirtiliyordu. Ayrıca Biga'da arazinin ve göçmenlerin çok olması nedeniyle dağıtımın zor yapıldığı, bu yüzden iki komisyon daha kurularak tevziat ve taksimatın sona erdirilmesi için Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'nin bilgilendirildiği, Ezine'de

¹³⁷ B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.1/ 19. 96. 14., 6 Ekim 1924.

de memur eksikliği nedeniyle tevziat ve taksimatın sona erdirilemediği, bunu üzerine kaymakamlıktan bir iskân memuru gönderilerek Ocak 1925'e kadar dağıtımın sona erdirilmesinin sağlandığı ifade edilmişti. Vilâyet genelinde ise tevziat ve taksimat işlerinin çok kısa süre içerisinde biteceği de aynı raporda bildiriliyordu¹³⁸.

a. Mal Dağıtımı ve Paylaştırılması İle İlgili Kurullar ve Kurallar

1923 yılının Kasım ayından itibaren Yunanistan'daki mübâdeleye tabi Müslüman göçmenler Türkiye'ye gelmeye başladılar. Bu insanları mesleklerine ve geldikleri toprakların iklimine göre Türkiye'de gerekli bölgelere yerleştirmek gerekiyordu. Ancak bu sayede göçmenler hızlı bir şekilde üretici hale gelebilir ve ülke ekonomisine yarar sağlanabilirlerdi. Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti bu durumu göz önüne alarak göçmenlerin iskân mntikalarına sevk ve yerleştirilmelerinde dikkate alınacak noktalar hakkında iskân müdürlüklerini uyardı. Müdüriyet bu noktaları şöyle açıklıyordu: “ *Muhacirlerin iskân mntikalarına sevk ve tevzilerinde nazar-ı itibara alınacak en mühim esas bunların gidecekleri mahal-i seb ve havasıyla imtizac ve me'luf olanlarla zanaat ve mesleki o mntıkada tatbik ve ifa edebilmeleri keyfiyeti olduğu ve vekâletimce de buna fevkalade dikkat ve itina bulunduğu halde gelen muhacirinin memleketleri vaziyet-i iktisadiyesinin ve sevk edilecekleri mntikalarda ne dereceye kadar icra-yı ziraat ve sanat edebileceklerinin maalesef hakiki bir tetkik ve tespitte tabi tutulamaması yüzünden bazı mntikalarda iskân olunan muhacirinin kabiliyet-i ziraiye vazi'yelerinden hakkıyla istifade edilemediği gibi bu suretle yapılan iskân muameleleri muhacirleri mahal-i iskânlarını terke mecbur edecek derecede avarız-ı sahîh ve iktisadiye tevliid ederek bil netice hükümette ikinci bir iskân-ı masarif itibarıyla bunların mahal-i iskânlarını tebdile mecbur ettiği muhaberat-ı cariden müstedill olmaktadır. Mübâdele suretiyle gelmekte olan muhacirlerin evsaf ve içtimalarıyla meslek ve zanaatları ve ihtisas-ı zirâ'iyeleri ve senevi kabiliyetleri hakkında muamelat-ı sahîh-i ihtizar imkan bulamadan evvel-i mecbur hicret ve iltica olmaları ve bunların bir an evvel yerleştirilmeleri lüzum ve mecburiyeti mrvacehesinde bazen yanlış sevkıyat ve*

¹³⁸ B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.2/ 44. 65. 6., 31 Kamusani 1925.

iskânlara sebebiyet verilmiş ve ez cümle bu durumdaki muhacirlerin tebdil-i mevkilerine bu cihetten zaruret hasıl olmuştur. Teşkilât-ı hazremiz her muntika dahilinde gerek iklim ve gerek zanaat ve ziraat itibarıyla muhacirlerin iskân muntikalarına sevk ve tevzilerine ve iskâna tabi olan halkın memleketlerine nazaran yaşayabilecekleri iklim ve me'luf oldukları zanaat ve ziraat hakkında mahumat-ı kaifiye istihsaline mâ-adâ bulunmasına binaen buraya yapılacak tevziat iskânın bir daha tebdil-i sevk' ettirilmelerine mucib olmayacak sağlam esas-ı dairesinde icrası zammında her muntikanın muntikası dahilinde iskân olacak mahalleri lâyıkiyle temin ve tespit eylemesi ehem vezâifesindedir. Bu hususta mübalatsızlık ve aksi hareket vuku'unda bir (?) (?) meydana gelirse bunu muamelatta ve muhacirlerimiz üzerinde hasıl edeceği elim tesir telafisi gayri kabil neticeler tevliid edebiliyor. Alâkadarınun (?) bu noktaları şimdiden nazar-ı dikkate almakla beraber bu durumdan mâ- adâ diğer muntikalarda yanlış iskân edilmişler var ise çaresi temin edilmek üzere nerelerde ve kimlerden ibaret olup nereye nakilleri icab etmektedir. Acilen ve etraflıyla iş'arın ehemmiyetle rica ederim efendim. Fi 17 Nisan sene 1340 Mübâdele, İmar ve İskân Vekili"¹³⁹.

Türk Hükümeti gelenlere ve gelecek olanlara, irkab iskelelerinde kendilerine Muhtelit Mübâdele Komisyonu üyeleri tarafından verilen mallarını gösterir resmi raporlar ve makbuzlar karşılığında, Rumlardan kalan emval-i metrukeden yada yeni yapılan binalardan verecekti. Göçmenlere ziraat aleti, tohumluk gibi üretici duruma geçmeleri için gerekli olan malzemeler de verilecekti. Hatta göçmen sayısının fazla olduğu bölgelerde köyler kurulup bu yerlerde bölgenin yerleşik halkından da yardım alınacaktı.

Fakat gelecek ve gelmiş olan göçmenlere verilecek mallar geldikleri yerlerde bıraktıkları mallara eş değer değildi. Çünkü orada bıraktıkları malın miktarıyla burada alacakları malın miktarını bir nispet dahilinde tespit etmek gerekiyordu¹⁴⁰. Bunun için Vekâlet, 6 Temmuz 1924'te "Muhacirlere emlâk, arazi ve eşcar-ı müsmire tevziatına dair talimatname" yayımladı. Bu talimatnameye göre vilâyet ve

¹³⁹ B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.1 / 18. 82. 11., 17 Nisan 1924.

¹⁴⁰ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İçtima:II, c. VII / I, s. 1043.

kazalarda vali veya kaymakam başkanlığında ve mütaka memurlarından oluşacak bir tevzi ve taksim komisyonu meydana getirilmesine karar verildi. Bu komisyonda ayrıca sayısı üçü geçmemek şartıyla kısmen muhacirden ve kısmen yerli ahalden bilirkişi katılması uygun görüldü. Arazisi dağıtılacak köylerin ihtiyar heyeti de, bu komisyona gerekli konularda yardım edecekti. Komisyon dağıtılacak arazilerin öteden beri belli olan sınırlar dahilinde dağıtılmasını sağlayıp bu arazilerin belirli ölçeklerde haritalarını çıkaracaktı¹⁴¹.

Tevzi ve taksim olunacak arazi üst, orta ve aşağı derecede olmak üzere üç kısımda dağıtılacaktı. Köylerde bulunan bu arazilerin ne kadar göçmene dağıtılacağı ve her aileye her dereceden nüfuslarına göre ne kadar verileceği belirlendi. Topraklar "kura" usulüyle dağıtılacaktı. Bunlara göre, beş kişilik çiftçi göçmen ailesinin, büyük şehirler ile iskele ve şimendifer istasyonuna yakın bölgelerden alacağı arazi ve ağaç miktarı şu şekildeydi:

Üst derece arazi: asgari 50 dönüm, azami 75 dönüm

Orta derece arazi: asgari 75 dönüm, azami 100 dönüm

Aşağı derecede arazi: asgari 100 dönüm, azami 140 dönüm

Birinci derecede tütün yetiştirilen ziraat arazisi: asgari 12 dönüm, azami 15 dönüm

İkinci derecede tütün yetiştirilen ziraat arazisi: asgari 15 dönüm, azami 20 dönüm

Büyük şehir ve civarında sebze ve bahçe arazisi: asgari 5 dönüm, azami 10 dönüm

Şehirlere uzak yerlerde olan sebze ve bahçe arazisi: asgari 10 dönüm, azami 15 dönüm

Birinci derecede üzüm yetiştiren mahaller: asgari 6 dönüm, azami, 10 dönüm

İkinci derecede üzüm yetiştiren mahaller: asgari 10 dönüm, azami 15 dönüm

¹⁴¹ İskân Mevzuatı, s. 110-111.

Merkezden ve nakliye araçlarından yoksun uzak yerlerde dağıtılacak zeytinlikler:

Birinci derecede verimli ve güzel zeytin mntıkası: asgari 100 dönüm, azami ağaç adedi 120

İkinci derecede verimli ve güzel zeytin mntıkası: asgari 120 dönüm, azami ağaç adedi 150

Üçüncü derecede verimli ve güzel zeytin mntıkası: asgari 150 dönüm, azami ağaç adedi 200

Eğer aile nüfusu beşten fazla olursa, fazla olan her bir nüfus için aşağıdaki şekilde artırma gidilir:

Birinci derece verimli araziden 8-10 dönüm

İkinci derece verimli araziden 10-15 dönüm

Üçüncü derece verimli araziden 15-20 dönüm

Tütün arazisinden 2-3 dönüm

Bağ ve Bahçeden 1,5-3 dönüm

Zeytin ağacından 20-30 adet"

Fakat aile nüfusu beşten az ise, her bir nüfus için yukarıdaki miktarların yarısı nispetinde geri alım yapılacaktı. Ayrıca dağıtım yapılacak bir mntıkada hangi tür arazi ve ağaç fazla ise bunlar esas kabul edilerek, diğer arazi ve ağaçların tamamlayıcı unsur olması kararlaştırıldı¹⁴².

Her göçmen köyünde bir demirci, nalbant, semerci, arabacı, marangoz, ve diğer esnaftan birer tane bulunacağı gibi, bir de öğretmen bulunmasına dikkat edilecekti. Bu esnaf ve sanatkarlara alet edevat verildiği gibi, çiftçiye verilen arazi ve ağaç miktarının yarısı kadar mal verilmesi uygun görüldü. Ziraat, doktorluk ve veterinerlik eğitimi almış kişilere belirlenen miktarların bir misli daha fazla arazi ve ağaç dağıtılmasına karar verildi. Her göçmen ailesine nüfuslarını barındırabilecek büyüklükte bir hane tahsis olunacaktı. Mübâdeleye tabi olup ta memleketinde emlak ve arazi sahibi olmayan ve mübâdeleye gayri tabi olan göçmen ise, âdiyen iskân

¹⁴² a.g.e., s. 112-113.

olunacak ve bunlara verilecek emlak ve arazi, aile reisi bulunmadığı takdirde aile reisi olarak hamıların üzerine yapılacaktır. Bütün bu aldıkları için göçmene geçici bir tasarruf belgesi verilecek ve daha sonra bu belge sürekli olanla değiştirilecektir. Her göçmen belirlenen miktarlara göre diğer göçmenlere nazaran ne fazla ne de az arazi ve ağaç alabilecektir¹⁴³.

b. Giritli Mübâdil Göçmenlere Dağıtılan Arazi, Gayri Menkûl ve Evler

Talimatla belirlenen oranlar nispetinde her göçmen emvali metrukeden yada devletin göstereceği arazilerden payına düşeni alacaktır. Çanakkale’de bu göçmenlerin yerleştirileceği iskân muntıkalarından olup geniş arazi, bağ, bahçe ve zeytinliklere sahiptir. Ayrıca Rumlardan kalan emvali metrukeler de vardır. Çanakkale bölgesinde firar eden ve kaybolan Rumlardan kalan emvali metruke hakkında Toprak İskân Genel Müdürlüğü’ndeki bilgiler şöyledir¹⁴⁴:

“Rum nüfus	: Erkek 9.565, Kadın 9.056
Hane	: adet: 1.996, toplam değeri: 226.463 lira
Han	: adet: 1, toplam değeri: 800 lira
Dükkan	: adet: 391, toplam değeri: 34.891 lira
Fırın	: adet: 44, toplam değeri: 8.547 lira
Mağaza	: adet: 158, toplam değeri: 25.831 lira
Değirmen	: adet: 5, toplam değeri: 946 lira
Muhtelif mali	: adet: 96, toplam değeri: 9.846 lira
Bağ	: adet: 3.574, toplam değeri: 33.938 lira
Arsa	: adet: 412, toplam değeri: 28.273 lira
Zeytinlik	: adet: 343, toplam değeri: 15.468 lira
Bahçe	: adet: 4, toplam değeri: 6.446 lira”

¹⁴³ a.g.e., s. 112-114.

¹⁴⁴ B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.0/ 2. 13. 7., 23 Aralık 1924.

Toprak İskân Genel Müdürlüğü'nün 1927 tarihli bir belgesine göre Çanakkale'de mübâdeleye tabi emvali metrukede iskân olunabilecek göçmen hane sayısı 1.739 ve buna karşılıkta göçmen nüfusu 4.856 kişiydi¹⁴⁵. Girit'ten gelen mübâdil göçmenlerde Çanakkale'de genellikle bu emval-i metrukeye yerleştirilmişlerdi.

Çanakkale Merkez:

Çanakkale merkezde yerleşen Giritlilerin, "Göçmen Esas Defterine" göre meslekleri, sayıları ve aldıkları mallar şu şekildeydi:

Merkezdeki Giritli ailelerin sayısı 176 olup nüfusları 582 idi. Bunlara 169 ev, 35 adet mağaza, kahve ve normal dükkan verilmişti. Bu göçmenlerin arasında 4 balıkçı, 7 zürra, 10 kasap, 7 duvarcı, 4 marangoz, 7 rençper, 3 bakkal, 5 kahveci, 11 bahçıvan, 1 çoban, 1 kolcu, 5 amele, 3 simsar, 1 dülger, 5 hamal, 2 makinist, 2 arabacı, 1 meyveci, 1 sebzeçi, 2 sandalçı, 5 kaptan, 2 kunduracı, 4 terzi, 1 tüfekçi, 2 berber, 2 muallim, 1 saatçi, 3 kuyumcu, 1 tüccar, 2 katip, 1 fırıncı, 1 boyacı, 1 ayak ticareti yapan, 2 adet umur-i beytiyye (ev işleri ile meşgul olan), 3 adet sahib-i emlâk (emlâk sahibi), 1 adet kavas (koruma memuru) bulunuyordu. 61 ailenin de mesleği belirtilmemişti.

Bazı mübâdil göçmenler çift meslek sahibi görünüyorlardı. Zürralardan biri kasaplık, kasaplardan biri simsarlık, biri de bahçıvanlık, duvarcılardan biri aşçılık, marangozlardan biri dülgerlik, rençperlerden biri şemsiyecilik, ikisi bahçıvanlık, amelelerden biri sebzeçilik, hamallardan biri arabacılık, makinistlerden biri otomobilcilik, terzilerden biri aşçılık, muallimlerden biri memurluk yapıyordu.

¹⁴⁵ B.C.A., T.İ.G.M., 272. 11/23.121.10, 2 Kamunuevvel 1927.

Çanakkale Merkez Yerleşen Giritli Mübâdil Göçmenlere Göçmen Esas Defterine Göre Dağıtılan Araziler.

Meslekler ve aile sayısı	Dereceye göre verilen arazinin cinsi ve miktarı (dekar)												Zeytin ağacı (adet)
	Tarla			Bağ			Bahçe			Zeytinlik			
	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	
Zıttı (7)	19,5	62	-	-	5	-	-	1	-	1	-	-	24
Bahkçı (4)	19	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasap (10)	28,5	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Duvarcı (7)	21	56	-	-	3	-	-	-	-	-	1	-	15
Marangoz (4)	15	20	47	-	3	-	-	-	-	1	-	-	15
Rençper (7)	40	67	42	-	7	-	-	-	-	1	-	-	31
Bakkal (3)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kahveci (5)	2	35	-	-	2	-	-	-	-	2	-	-	32
Çoban (1)	25	2	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolcu (1)	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dülger (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüfekçi (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Meyveci (1)	6	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Saatçi (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tüccar (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fırıncı (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boyacı (1)	11	25	15	5	-	-	-	-	-	-	-	-	16
Ayakçı (1)	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kavas (1)	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Makinist (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arabacı (2)	8	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sebzeci (2)	10	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sandalcı (2)	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kunduracı (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Berber (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muallim (2)	4	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Katip (2)	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev işleri (2)	9	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Simsar (3)	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuyumcu (3)	-	18	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	12
Emlak sahibi (3)	-	27	-	12	3	-	-	5	-	-	44	-	-
Terzi (4)	7	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Amele (5)	19	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kaptan (5)	16	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hamal (5)	18	8	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	9
Bahçıvan (11)	38	160	18	3	9	-	1	-	-	3	1	2	68
M.B. (61)	124	277	58	5	27	-	-	-	-	3	1	-	121
Toplam (176)	469	818	197	29	63	-	1	6	-	11	47	2	343

(→) M.B. "Mesleği Belirtilmemişler" anlamındadır.

Meslekler itibarıyla dağıtılan arazi miktarları ve cinsleri bu şekildeydi. Fakat bazı mesleklerde arazi dağıtımı yapılmış görünse de, o mesleğin içinde olan biri yada bir kaç arazi almamış olarak görünüyordu. Örneğin 10 adet kasap bulunduğu halde bunlardan dördüne herhangi bir arazi verilmemişti. Duvarcılardan birine de arazi tahsimatı yapılmamıştı. Bunları diğer meslekler izliyordu. Bunlar, 1 marangoz, 3 bakkal, 1 saatçi, 2 makinist, 1 sandalcı, 1 katip, 1 simsardı. Ayrıca arazi verilmeyip

kendilerine dükkan yada mağaza verilenler de vardı. Bunlar arasında şu meslek sahipleri bulunuyordu. 2 kahveciye birer dükkan, 1 dülgere mağaza, 1 tüfekçiye evin altında bir dükkan, 1 tüccara evin altında mağaza, 2 berbere birer dükkan, 1 simsara kasaplık yaptığı için bir dükkan, 1 emlak sahibine dükkan, 2 terziye birer dükkan, 1 ameleye dükkan, 1 kaptana dükkan verilmişti. Hem arazi hem dükkan alanlarda vardı. Örneğin, 1 kahveciye arazinin yanında bir dükkan da tahsis olunmuştu. Çobana arazinin yanında kahvehane barakası, kavasa bir kahve ile birlikte arazi de verilmişti. Kahvecilerden biri olan “Solaki Mehmet bin Ahmet” hem tarla hem ev almıştı. Fakat defterde onun hakkında “hayatı ve memattı meçhul” şeklinde bir not vardı.

Göçmen Esas Defterinde “mesleği belirtilmemiş” ailelere de arazi ve mal dağıtımında bazı değişik uygulamalar yapılmıştı. “Hasna Hanım” adındaki göçmenin ailesi toplam 3 nüfus olarak görülüyordu. Aileye orta dereceden 9 dekar tarla verilmişti. Fakat ailenin “fırrarda” olduğu da yanına yazılmıştı. 40 yaşında olan “Barbaroszade Şevket Hanım” tek başına Çanakkale’ye gelmiş ve sadece bir ev almıştı. Herhangi bir arazi taksimatı yapılmamıştı. 3 nüfuslu bir ailenin reisi olan “İbrahim bin Abdullah”a, sadece ev ve dükkan verilmiş olarak görülüyordu. “Recep bin Veli”nin 3 nüfuslu ailesine sadece ev verilmiş fakat bir süre sonra aile reisi vefat etmişti. Yine tek başına Çanakkale’ye gelen “Şerife Hanım binti Şefik Bey”e altı eczane olan 3 odalı bir ev verilmişti. İşi belirtilmemiş olanlardan 11 aileye sadece ev tefviz edilmişti. Bunun haricinde herhangi bir mal dağıtımı yapılmamıştı. Ayrıca hiçbir şey alamamış görünen iki aile vardı. Bunlardan biri tek başına gelmiş olan “Rabia binti Hasan Karlopolaki” idi. Diğer aile ise, iki kişi olup onlar da herhangi bir mal yada arazi alamamış görünüyordu. 2 nüfuslu bir ailesi olan “Piladaki Ali bin Mustafa” ya ise, ev ve arazi verilmemiş, kendisi sadece bir dükkan alabilmişti. “Semraki Ali oğlu Mehmet”, çeşitli derecede tarlalar almış, fakat kendisine bir ev verilmemişti.

Mübâdil göçmenlere dağıtılan evlerin büyük çoğunluğu birer odalı olarak gösterilmişti. İki, üç, dört, beş ve yedi odalı evlerinde dağıtıldığı defterde görünüyordu. “Pıraki oğlu Hasan bin Mustafa” ayak işleri ile meşgul olup 11 nüfuslu

bir aile reisiydi. Bu aileye 3 odalı bir ev tahsis olunmuştu. Makinist “Hacı İsmail oğlu Mehmet Emin” 38 yaşında olup karısıyla birlikte 7 odalı bir ev almıştı. Fakat bunun haricinde kendisine arazi veya dükkan verilmemişti. Mesleği kavalık (koruma memuru) olan “Hasakioğlu Halim bin Hüseyin” toplam dört nüfuslu bir ailenin reisiydi. Bu aileye dört odalı bir ev, birde kahve verilmişti. Beş odalı ev alan “Videoğlu Mustafa bin Yusuf”, 3 nüfuslu bir aileye sahip olup bahçivanlık yapıyordu. “Arnavut Sıtkı kerimesi Nazlı” adındaki göçmene de beş odalı bir ev verilmişti. Bu ailede 3 nüfustu ve mesleği belirtilmemişti. Ayrıca iki ev birden alan da, bu göçmenler arasında bulunuyordu. Zürra olan “Şerifoğlu İsmail” bir adet 1 odalı ve bir adet 2 odalı ev almıştı. Çanakkale merkezde Giritli mübâdil göçmenlere dağıtılan ev miktarı 169 olup bunlardan 118 adedi tek odalı, 35 adedi iki odalı, 11 adedi üç odalı, 2 adedi dört odalı, 2 adedi 5 odalı, ve 1 adedi yedi odalıydı.

Gelir getiren gayri menkuller arasında çoğunlukla dükkan bulunuyordu. 22 adet dükkan dağıtılmıştı. Ayrıca mübâdil göçmenlere verilen evlerin üstünde ve altında olmak üzere, “fevkani” ve “tahtânî” dükkanlar şeklinde belirtilen gayri menkullerde vardı. Bunlardan üstte (fevkani) olanların sayısı 3, altta (tahtânî) olanların sayısı 2 idi. İki de tahtânî mağaza bulunuyordu. Bir tanede normal mağaza vardı. 3 kahvehane, 1 tane hane altında eczane ve birde kahvehane barakası göçmenlere dağıtılmıştı¹⁴⁶.

Ayvacık-Küçükkuşu:

Ayvacık-Küçükkuşu’da yerleşen Giritli mübâdil göçmenlerin “Göçmen Esas Defterine” göre meslekleri, sayıları ve aldıkları mallar şu şekildeydi:

Ayvacık Tokatiçi mevkiinde 1, Küçükkuşu merkezde 55, buraya bağlı olan köylerden Büyük Çetmi’de 16, Küçük Çetmi’de 27, Adatepe’de 26 ve Çetmi Kebir’de 1 olup ve bir de tam olarak nerde oldukları bilinmeyen ama bu mntıkada iskânları görünen bir aile ile toplam 127 aile ve 519 nüfus Giritli buralarda iskân edilmişlerdi. Bunlara 105 ev, 1 dükkan verilmişti. Mesleği belirtilmiş olanlar arasında, 3 zürra, 4 kahveci, 2 bakkal, 1 esnaf, 1 semerci, 1 memur, 1 umur-u beytiye

¹⁴⁶ Göçmen Esas Defteri, s. 1-59.

(ev işleri), 1 ayak işi, 2 eczacı, 2 kunduracı, 1 kasap, 1 dülger bulunuyordu. Zürralardan biri Ayvacık-Tokatiçi'nde, eczacılardan biri ile kunduracılardan biri Küçük Çetmi köyünde ve bir kasap ile bir dülger ise Adatepe köyünde iskân edilmişlerdi. Diğer mesleği belirtilenler Küçükkuyu merkezdeydiler. 107 ailenin mesleği belirtilmemişti. Bu ailelerden 40'ı Küçükkuyu merkezde, 16'sı Büyük Çetmi'de, 25'i Küçük Çetmi'de, 24'ü Adatepe'de ve biri Çetmi Kebir köyünde iskân edilmişlerdi. Mesleği belirtilmemiş olanların çoğunun ziraat işçisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca merkeze gelenler gibi burada çift meslekli gösterilenlerde bulunmuyordu. Mesleği belirtilenlerin hepsi tek iş yapıyor gösterilmişlerdi. Bu göçmenlere, belirlenen kurallar oranında arazi taksimatı da yapılmıştı. Dağıtılan arazi miktarları aşağıdaki tablodadır.

Ayvacık-Küçükkuyu'ya Yerleşen Giritli Mübâdil Göçmenlere Göçmen Esas Defterine Göre Dağıtılan Araziler.

Meslekler ve aile sayısı	Dereceye göre verilen arazinin cinsi ve miktarı(dekar)									Verilen arazinin cinsi ve miktarı (adet)			
	Zeytinlik			Bağ			Bahçe			Bağ	Bahçe	Zeytinlik	Arsa
	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı	İyi	Orta	Aşağı				
Zürra (3)	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-
Kahveci(4)	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1	-
Bakkal (2)	7	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-
Eczacı (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	-
Kunduracı(2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	1
Esnaf (1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-
Semerci(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Memur(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Ev işleri(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ayakçı(1)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasap(1)	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-
Dülger(1)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-
M.B. (107)	261	-	-	-	5	-	40	-	-	15	45	127	11
Toplam (127)	310	-	-	-	6	-	42	-	-	15	58	147	12

(→) M.B. "Mesleği Belirtilmemişler" anlamındadır.

Küçükkuyu merkezde 55 aile 245 nüfus iskân edilmişti. Bu ailelerden 15'nin mesleği belirtilmiş olup 40 ailenin mesleği göçmen defterine yazılmamıştı. Mesleği belirtilmişler arasında ise, 2 zürra, 4 kahveci, 2 bakkal, 1 esnaf, 1 semerci, 1 memur, 1 ev işleri, 1 ayak işleri, 1 eczacı, 1 kunduracı bulunuyordu. "Ayak işi" ile uğraşan "Bayraktar Hüseyin oğlu Mehmet Ağa" ya hiçbir şey verilmemiş ve defterde "Fevt

Eylül 1926” şeklinde açıklama yapılmıştı. Mesleği belirtilmiş aileler ise hem ev hem arazi almışlardı. Küçükkuyu’da bir kişiye dükkan verilmişti. Kahveci “Hacı Tosun zade Halim oğlu Ahmet Ağa” kahvehane almıştı. Giritli mübâdil göçmenlere dağıtılan evlerin oda sayısı Çanakkale merkezde olduğu gibi belirtilmemişti. Sadece “harap hane” “müfrez hane” gibi bazı açıklamalar yapılmıştı. Küçükkuyu merkezde 3 tane harap hane, 2 tane müfrez hane ve 1 tane tamamlanmamış ev bulunuyordu. Harap hanelerden biri esnaf bir aileye, biri semercilik ile meşgul olan bir aileye verilirken diğeri mesleği belirtilmemiş bir aileye tahsis olunmuştu. Müfrez hanelerden biri harap halde olup kahveci “Feyzizad Feyzi oğlu Mustafa Efendi”ye bırakılmıştı. Bu aile kendi parası ile haneyi yeniden inşa etmişti. Diğeri müfrez hane ise mesleği belirtilmemiş olan bir aileye verilmişti. Tamamlanmamış ev ise kahveci “Kazakürzade Mercan oğlu Halil Efendi”ye tefviz edilmişti. Küçükkuyu merkeze gelen ailelerden 12’si ev alamamıştı. 10 tanesi arsa ve arazi almış, biri hiçbir mal ve arazi edinmemişti. Bu ailelerin meslekleri belirtilmemiş olup hiçbir mal ve arazi alamayan diğeri ailenin mesleği “ayak işi” idi. Ayrıca iki aileye ev verilmesine rağmen, herhangi bir arsa, arazi ve dükkan tefviz edilmemişti. Küçükkuyu merkezde toplam olarak 43 ev, 1 dükkan, 66 adet zeytinlikle 54 dekar iyi derecede zeytinlik, 39 adet bahçe ile 4 dekar daha bahçe, 1 bağ yeri ve 11 adet arsa, Giritli mübâdil göçmenlere dağıtılmıştı¹⁴⁷.

Küçükkuyu’ya bağlı Büyük Çetmi köyünde 16 aile 76 nüfus Giritli mübâdil göçmen iskân edilmişti. Burada iskân edilen ailelerin tümünün ev ve çeşitli arazi aldıkları görünüyordu. Fakat hiçbirinin mesleği belirtilmemişti. Dağıtılan arazinin cinsinden anlaşıldığına göre bu aileler, bağcı ve zeytinciydiler. Dağıtılan araziler arasında, 8 adet bağ yeri, 26 adet zeytinlik ile 19 dekar daha zeytinlik ve 2 bahçe bulunuyordu¹⁴⁸.

Yine Küçükkuyu’ya bağlı Küçük Çetmi köyünde 27 aile 95 nüfus Giritli göçmen iskân olunmuştu. Bu ailelerden 7 tanesi ev alamamıştı. Bunların içinden 6 tanesi hiçbir mal ve arazi alamamış görünüyordu. 1 tanesi ise sadece bir zeytinlik

¹⁴⁷ a.g.e., s. 70-85.

¹⁴⁸ a.g.e., s. 85- 90.

almıştı. Hiçbir mal ve arazi alamayan “Çanakkaleli zade Mehmet oğlu Şefik Ağa” 75 yaşında ve karısıyla birlikte köye gelmişti, fakat defterdeki açıklamada “Fevt 5 Şubat 1341” yazıyordu. Yine aynı şekilde karısıyla gelen ve hiçbir şey alamayan “Baçur Mehmet oğlu Hasan Ağa” hakkında açıklamada “karısı ve kendiside vefat etmiştir” yazılmıştı. Diğerleri hakkında bir bilgi yoktu. Bu köyde dağıtılan araziler cinsleri ve miktarları itibarıyla, 20 zeytinlik ile 141 dekar iyi zeytinlik, 6 bahçe ile 5 dekar iyi bahçe, 2 dekar orta bağ yeri ile 1 bağ yeri ve bir de arsa idi. Gelen aileler arasında mesleği belirtilenlerin sayısı iki olup biri “kunduracı” biri de “eczacı” olarak görülmüyordu. Diğerlerinin mesleği belirtilmemişti. Fakat verilen arazilere bakıldığında bunlarında bağcı ve zeytinci oldukları düşünülüyor. Dağıtılan evler arasında iki tane müfrez hane bulunuyordu. Bir adette oda şeklinde ev verilmişti¹⁴⁹.

Adatepe köyünde 26 aile 97 nüfus Giritli mübâdil göçmen iskân olunmuştu. Bu ailelerden 24'nün mesleği belirtilmemiş olup mesleği belirtilen iki ailenin biri “kasap” diğeri “dülger” di. Verilen arazi cinslerine bakıldığında bunlarında bağcı ve zeytinci oldukları görülmüyordu. Dağıtılan araziler arasında 84 dekar iyi zeytinlik ile 30 adet zeytinlik, 9 adet bahçe ile 33 dekar iyi bahçe, 5 adet bağ yeri ile 4 dekar orta bağ, 1 arsa ve 25 ev bulunuyordu. Ev alamayan sadece “Kafkal oğlu Mustafa”nın ailesiydi. Fakat arsa ve arazi taksimatı bu aileye yapılmıştı. Ayrıca, Ayvacık Tokatçı mevkiinde iskân olunan zürra “Yunus oğlu Ömer oğlu Ali” ve ailesine de, 12 dekar iyi zeytinlik ve bir bahçe verilmişti. Çetmi Kebir köyünde iskân edilmiş olan “Vottuzzade İsmail oğlu Ali” ve ailesine 1 bağ yeri ve iki zeytinlik tefviz edilmişti¹⁵⁰.

Çanakkale merkez ve Ayvacık-Küçükkuşu'da yerleşen mübâdeleye tabi Giritli göçmenler de bu bölgede fazla bulunan zeytinlik ve bağ yerinden çokça almışlardı. Çanakkale merkezde iskân olunanlara, dükkan ve mağaza gibi emvali metrukelerin yanında çeşitli cinslerde verilen araziler de, Girit'ten gelen mübâdil göçmelerin ziraat ve bağcılıkla meşgul olduklarını gösteriyordu. Ayvacık-Küçükkuşu'ya yerleşenlerin büyük çoğunluğunun aldıkları mallara bakıldığında

¹⁴⁹ a.g.e., s. 90-100.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 100-110.

onların bu bölgede iskân olunmalarının amacının burada zeytinciliği ve bağcılığı geliştirmek olduğu görülüyordu.

Devlet İstatistik Yılığ'na göre 1921-1928 yılları arasında Çanakkale'ye gelen ve yerleştirilen göçmenler 11.638 kişiydi. Türkiye toplamı ise 463.534'tü. Çanakkale'nin Türkiye geneli içindeki payı yaklaşık olarak % 2,5'ti. Mübâdillerin Türkiye'ye en çok geldikleri yıllarda, Çanakkale'ye 1923'te 219, 1924'te 7.866, 1925'te ise 1.778 kişi gelmişti¹⁵¹. *Onbeşinci Yıl Kitabı*'nın verilerine göre, 1924-1934 yılları arasında Çanakkale'ye gelen mübâdillerin aile, nüfus ve aldıkları malların rakamları şöyleydi: Aile adedi: 2.143, Aile Nüfusu: 9.646, Hane: 2.709, Dükkan: 152, Arsa: 8, Tarla: 87.894, Bağ: 1.091, Bahçe: 3.492. Yine aynı kitaba göre, 1923-1934 yılları arasında Çanakkale'ye gelen muhacir ve mültecilerin aile, nüfus ve aldıkları malların rakamları da şu şekilde idi: Aile adedi: 272, Aile nüfusu: 1.084, Hane: 247, Dükkan: 5, Arsa: 148, Tarla: 13.801, Bahçe: 404¹⁵².

• Arazi ve Gayri Menkûl Dağıtımında Karşılaşılan Sorunlar ve İç Göçler

Mübâdele uygulaması başlamadan öncede büyük bir sorun olan arazi ve gayri menkul dağıtımı, uygulama başladıktan sonra da devam etti. Mübâdillerden bazıları hükümetin belirlediği iskân bölgelerine gitmek istemiyor ve kendileri için en uygun olduğunu düşündükleri yerlere gitmek istiyorlardı. Kendileri için belirlenen iskân mantıklarında kalanlardan bazıları ise, verilen arazi yada gayri menkulün az olduğu fikrine varıp dilekçelerle hükümete başvuruyorlardı.

Mübâdil ve diğer göçmenlerin şikayetlerini gören ve durumlarına bizzat tanık olan milletvekilleri, konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getiriyor ve hükümet üyelerinden cevap istiyorlardı. Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Hatay Dörtyol'da göçmenlere yapılanları ve endişelerini Mecliste vekillere anlatmıştı. “*Dörtyol'a gittim arkadaşlar, altmış nüfuslu bir muhacir kafilesi var, Girilli muhacirler, hiçbirisi Türkçe bilmiyor. O güzelim portakallıklar bunlara tevzi edilmek*

¹⁵¹ DİE, İstatistik Yılığ II-1929, Ankara 1929, s. 64.

¹⁵² Cumhuriyet Halk Partisi, *Onbeşinci Yıl Kitabı*, Ankara 1938, s. 398-399.

isteniıyor. İstemiyorlar. Orada sarhoş bir muhacir memuru bulunuyor, elli dirhem eksik ekmek veriyor. Kaymakamın işarı üzerine yakalanıyor, daha doğrusu bir muallim tarafından başka bir münasebetsizlikte bulunduğu için tokat yiyor. O memur Dört Yol'dan kaldırılıyor.”¹⁵³ Vekillerin bizzat görüp anlattıkları karşısında, endişeleri gidermek için, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet Bey, göçmenlerin yerleştirilmesiyle ve Giritlilerle ilgili bir açıklamayı, Meclis oturumunda yapmayı uygun bulmuştu.

“Efendiler, bu tetkikat yalnız Rumeli’de değil, Anadolu’da yapılmak lazım gelirdi. Bu tetkikat hutûtu umumiye ye müstenit olarak yapıldığı için öyle düşünölmüşür. Mesela Dramalılar tütöncüdür. Anadolu’da en iyi tütüm yetiştören yerler neresidir, Samsun ve İzmir havalisi; işte buna göre düşünölmüş ve böylece tefrik edilmişlerdir. Bazı yerler vardır ki, birinci sınıf yetiştirirler. İşte birinci sınıf tütöncüler oralara yerleştirilmişlerdir. Bunları iskân için Anadolu’nun vasatına getiremezdik. Marmara ve Bahrisefid sahillerine yerleştirilmişlerdir. Mesela bazı arkadaşlarımız tenkit ettiler ve dediler ki : [Giritliler getirilmiş de Marmara adalarında iskân edilmişler ve bu suretle perişan olmuşlardır.] Efendiler! Ne yapılabilir di? Girit halkını iskan etmek lazım gelse başka ne düşünöbilirdi? Tabiidir ki, adaların mukabili Marmara sevhali idi. Bahrisefid sevhali idi.”¹⁵⁴

Giritlilerin adalarda yaşamlarını sürdürememeleri üzerine sorular soran ve vekâleti eleştören vekillere cevap veren Refet Bey, adalardaki Giritliler hakkında şunları söylemişti: “ Sonra Marmara adalarındaki Giritliler, adalarda temin-i maişet edemiyor dediler. Evet doğrudur. Fakat ne yapabilirdik? Deminde arz ettiğim hutûtu umumiye üzerinde hareket edince tabii biz Giritlileri adalarda yaşayabilir zannıyla oraya getirdik. Sonra tahkikat icra ettik, bir kısmını da Erdek havalisine iskân mecburiyetinde kaldık.”¹⁵⁵

¹⁵³ T.B.M.M.Z.C., Devre:II, İctima:II, c. IX, s. 99.

¹⁵⁴ a.g.e., Devre:II, İctima:II, c. X, s. 43.

¹⁵⁵ a.g.e., Devre:II, İctima:II, c. X, s. 48.

İzmir milletvekili Mahmut Celal Bey de, Giritlilerin zeytinci ve bağcı oldukları için Anadolu'nun soğuk ve denizden uzak bölgelerine yerleştirilmeleri halinde o yerlerde yaşayamayacaklarını ve bundan dolayı hükümetin çok zor durumda kalacağını belirtmişti¹⁵⁶.

İskân Vekili Mustafa Necati Bey de Giritliler üzerinde bu kadar durulmasına sesiz kalmadı, Meclis'te Giritlilerin durumu hakkında şunları söyledi: “ *Bir çok muhacir Girit'ten geldi fakirdi, muhacirdi, hepsine tohum verdik, ev verdik, yer verdik alet verdik. Para ile alet ve edevatı ziraiye aldık, dağıttık. Ne yapalım elimizden gelen bu idi. Eğer efendiler bütçenizden tasarruf eder de bunlara daha çok para dağıtırsanız çok memnun oluruz.* ”¹⁵⁷

Meclis'te milletvekilleri arasında önemli görüş ayrılıklarına neden olan, mübâdillerin ve diğer göçmenlerin hangi bölgede daha iyi iskân edileceğine dair tartışma tam anlamıyla sonuçlanamasa da Yunanistan'dan ve Girit'ten gelen göçmenler, Türkiye toprakları üzerinde kendilerine en uygun bölgelerde iskân edilmeye çalışıldı. Kendilerinin iyi yerlerde iskân edilmediklerini veya yeterince mal alamadıklarını düşünen bazı göçmenler ise, tepkilerini hükümete verdikleri şikâyet dilekçeleriyle göstermişlerdi. Bu şikâyetlerde, mübâdelenin başlamasıyla birlikte yeni iskân sorunlarının ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

1924 yılı içerisinde Çanakkale'deki Giritli mübâdil göçmenler arasında da, arazi ve mal dağıtımıyla ilgili sorunlar yaşanmaya başlandı. Kasım 1924'te, Giritli mübâdil göçmenlerden Beygaki Salih ve on üç arkadaşı kendi aralarında toplanarak, Ankara'da Baş Vekâlet ve Dahiliye Vekâleti'ne aynı dilekçeden birer tane göndermiş ve kendilerine yapılan haksızlığı dilekçelerinde belirtmişlerdi. Dilekçede şikâyetçi Giritli mübâdil göçmenler, durumlarını şu şekilde anlatmışlardı: “ *Biz Girit mübâdil muhacirleri bundan sekiz ay mukaddema hükümet-i cumhuriyetimiz sayesinde envanatana Çanakkale'ye gelerek medyun-i şükranız. Eshab-ı akarât mübâdil muhacirlere ikametlerimizden başka henüz bir şey tevzi olunmamıştır. Halimiz*

¹⁵⁶ a.g.e., Devre:II, İçtima:II, c. X, s. 54.

¹⁵⁷ a.g.e., Devre:II, İçtima:II, c. X, s. 66.

perişan bir halde bulunmaktadır. Her ne kadar nerelerde emlak, akarathane mukabil nizam yüzde elli beş vermekte ise de nereleri bugüne kadar soran bakan yoktur. İltiften ve merhametten hukukumuzun muhafazasını nazar-ı dikkatinizi celb eder ve nereleri giriftâr olduğunu sefaletten emr-i âlinin vatanperverane millilerinizden isti'dam edilen ol babda ve her halde emr-i irade hazreti men leh-ül emrindir."¹⁵⁸

Bu dilekçe üzerine Dahiliye Vekâleti, Çanakkale vilâyetine durum hakkında bir açıklama yapması için, 14 Kanunuevvel 1924'te bir tahrirat gönderdi. Çanakkale vilâyetine bağlı İskân Müdüriyeti, tahrirata verdiği cevapta, Beygakizade Salih ve on üç arkadaşının durumları hakkında bir araştırma yaptıklarını ve göçmenlerin haklarından fazla emlak ve arazi aldıklarını, fakat bunların verilenleri yeterli bulmayıp Dahiliye ve Baş Vekâleti rahatsız ettiklerini belirtiyordu¹⁵⁹.

Ayrıca bu kişilerin aldıkları emlak ve arazilerin bir tablosu da ek olarak Dahiliyeye gönderildi. Bu tabloya göre, kahveci Beygakizade Salih, 210.000 kuruş değerinde bir ev, 99.000 kuruş değerinde bir dükkan, 4.000 kuruş değerinde 5 dönüm birinci derece ve 2 dönüm ikinci derece tarla almıştı. Aynı zamanda kahvehane açarak mesleğini de sürdürüyordu. Bahçıvan olan Mangarakizade İsmail, 72.000 kuruş değerinde bir ev, 9.750 kuruş değerinde 8 dönüm birinci derece sebze bahçesi olarak mesleğini icra ediyordu. Bahçıvanlık yapan Mangarakizade Ali ise, 69.000 kuruş değerinde bir ev, 5.000 kuruş değerinde 7 dönüm birinci derece sebze bahçesi olarak tamamen üretici duruma geçmişti. Bakkal olan Hüseyin İbrahim Efendi, 150.000 kuruş değerinde bir ev, 65.000 kuruş değerinde bir dükkan ve 125.000 kuruş değerinde 10 dönümlük birinci derece sebze bahçesi almıştı. Bu göçmende tamamen üretici durumda bulunuyordu. Sinsar Ali Efendi, 48.000 kuruşluk bir ev, 72.000 kuruşluk bir dükkan ve 4.000 kuruşluk birinci dereceden 5 dönüm sebze bahçesi olarak tamamen üretici duruma geçmişti. Bir diğer kahveci olan Babazade Nuri bin Mustafa 90.000 kuruşluk bir ev, 30.000 kuruşluk bir dükkan, 5.000 kuruşluk birinci dereceden 6 dönüm ve ikinci dereceden 2 dönüm tarla alarak ticaret ve ziraat

¹⁵⁸ Giritli göçmenlerin Baş Vekâlete ve Dahiliye Vekâletine gönderdikleri dilekçe. B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2 / 43. 59. 31., 30 Teşrisani 1923.

¹⁵⁹ Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyetinden Dahiliye Vekâletine verilen cevap. Aynı Belge, 30 Kanunuevvel 1924.

yapmaya başlamıştı. Kasap Tosunzade Hüseyin 72.000 kuruşluk bir ev, 4.000 kuruşluk birinci dereceden 5 dönüm ve ikinci dereceden 2 dönüm tarla almış ve ticaret yaparak üretici duruma geçmişti. Diğer kasap Abdülzade İbrahim Efendi, 42.000 kuruşluk bir ev, 3.000 kuruşluk birinci dereceden tarla almış ve tamamen üretici duruma geçmişti. Kuyumculuk ve saatçilik yapan Sahtahakizade Hüseyin Efendi, 107.000 kuruşluk bir ev, 3.000 kuruşluk birinci dereceden 6 dönüm tarla olarak mesleğini devam ettiriyordu. Mesleği belirtilmemiş dört kişi daha vardı. Bunlardan biri Feruzakizade İsmail 90.000 kuruşluk bir ev almış ve bekar olduğu için kendisine arazi verilmemişti. Cemal Bilal Efendi de, Feruzaki gibi bekar olduğu için sadece 48.000 kuruşluk bir ev almış, arazi alamamıştı. Ahmet Ağa adındaki göçmen ise 168.000 kuruşluk bir ev, 3.000 kuruşluk birinci dereceden 6 dönüm tarla almış ve ayak işleri yaparak hayatını kazanmaya başlamıştı. Ahmet Ağa'nın damadı olan Kirzade Ali'ye ise hiçbir şey verilmemişti. Çünkü Ahmet Ağa ve Kirzade Ali bir evde ikamet etmekteydiler. Ayrıca en önemli bilgi son şikayetçi göçmen hakkındaydı. Çanakkale İskân Müdüriyeti, Nalburcuzade Mercan adındaki göçmenin vilâyette kaydı bulunmadığını ve iskân mıntikasının Çanakkale olmadığını tespit etmişti¹⁶⁰.

Giritli mübâdil göçmenlerin daha sonraki yıllarda da arazi sorunları devam etti. 1926 yılında Küçükkuşu'daki Girit ve Midilli mübâdillerinden bazıları birleşerek Dahiliye Vekâleti'ne bir dilekçe gönderdiler. Dilekçede şikâyetçi mübâdiller, Küçükkuşu ve bölgesinde zeytin ağacı yetiştirmek için zeytinlik alanların Edremit'tekilerden daha az olduğunu düşündüklerini yazmışlardı. Bölgenin tarım arazisinin yetersiz olmasından dolayı geçimlerini sağlayamayacakları konusunda serzenişte bulunmuşlardı. Asıl şikâyet konuları ise, kendilerine iskânları sırasında hakları olarak verilen ağaçların yanı sıra, bir süre sonra kira suretiyle iskân hakkı harici aldıkları bir miktar ağaçların kendilerinden geri alınmak istenmesiydi. Mübâdiller, sonradan kira yoluyla verilen bu ağaçların kendilerinden alınmayacağına dair resmi bir tebligata güvenerek harç ve borç içinde bu ağaçları kiralamışlardı ve ilk ürünlerini de bu yıl içerisinde alacaklarını ve eğer ağaçlar geri alınır ise, perişan

¹⁶⁰ Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyetinden, Dahiliye Vekâletine gönderilen tahrirata eklenmiş şikâyetçi göçmenlerin aldıkları malları gösterir tablo. Aynı Belge, 30 Kanunuevvel 1924.

bir hale düşeceklerini belirterek gerekli bilgilerin verilmesini ve mübâdil göçmenler hakkında tedbirler alınmasını istediler¹⁶¹.

Dahiliye Vekâleti 11 Mart 1926'da Çanakkale vilâyetine telgraf çekerek durum hakkında bilgi istedi. Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyeti de 27 Nisan 1926'da durum hakkında bilgi verdi. İskân Müdüriyeti, Küçükkuyu'da iskân olunan 269 hane göçmene arazi talimatnamesine ve nüfuslarına göre zeytin ağacı dağıtımı yapıldığını, bundan başka Dahiliye Vekâleti'nin 6 Kanunuevvel 1924 tarihli talimatnamesiyle, harap olmaması için imara ve ağaçlandırmaya açılan zeytinliklerden kira suretiyle her haneye yüz ellişer adet ağacın geçici olarak verildiğini belirtmişti. Bu mübâdil göçmenler kira yoluyla aldıkları ağaçların başka göçmenlere verilmesini istemiyorlardı. İskân Müdüriyeti ise, şikayetçi mübâdil göçmenlerin kiralarını ödemekleri gibi, bu yerlere başka mübâdillerden talep olduğunu bildirmiş ve Ayvacık-Küçükkuyu bölgesinde başka dağıtım yapılacak arazi de kalmadığını, geçici olarak verilen bu arazilerin geri alınarak talepte bulunan diğer mübâdillere verilmesi yönünde izin verilmesini istemişti¹⁶². Dahiliye Vekâleti, 11 Mayıs 1926'da Çanakkale İskân Müdüriyeti'ne verdiği cevapta, bu zeytinliklerin talepte bulunan diğer göçmenlere verilmesini uygun gördüğünü bildirdi¹⁶³.

Ayrıca Bakanlar Kurulu, Ezine'nin Nusretli ve Adatepe köylerinde bulunan ve mübâdil Rumlardan kalan, zeytin ağaçlarının dikili olduğu tarlaların hazineye ait olduğu kararına varmış ve bu tarlaların daha sonra yerli halk ve göçmenler arasında sorun yaratmaması için, açık arttırma yoluyla, üzerinde tasarruf hakkı bulunan köylülere satılmasına karar vermişti¹⁶⁴.

¹⁶¹ Giritli ve Midillili mübâdillerin Dahiliye Vekâletine çektikleri telgraf. B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2 / 48. 95. 14., 6 Mart 1926.

¹⁶² Çanakkale Vilâyeti İskân Müdüriyetinden Dahiliye Vekâletine gönderilen cevap. Aynı Belge, 27 Nisan 1926.

¹⁶³ Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesinden Çanakkale İskân Müdüriyetine verilen cevap. Aynı Belge, 11 Mayıs 1926.

¹⁶⁴ Açık arttırma yoluyla satılacak zeytinlikler ile ilgili kararname. B.C.A., B.K.K., 30. 1.8 / 23. 10. 12., 16 Şubat 1927.

Arazi sorunlarının yanında Giritliler emlak sorunları da yaşıyorlardı. Niğde'den Çanakkale'ye nakledilen Girit mübâdili Mehmet Zevcesi Seniyye Hanım, 10 Şubat 1926'da Çanakkale İskân Müdüriyeti'ne verdiği dilekçede, kendisine Çanakkale çarşı içinde bir kahvehane verildiğini ve kahvehanenin tefviz evraklarının Dahiliye Vekâleti'ne gönderilmiş olduğunu belirtip bu evrakların onaylanmasının Maliye Vekâletince engellendiğini yazmıştı. Ayrıca mübâdil Seniyye Hanım, kendisinin geçimini sağlayacak durumda olmadığını ve bir an evvel bu kahvehanenin kendi üzerine geçirilmesi için komisyon kurulup kararın verilmesini istedi. Çanakkale İskân Müdüriyeti de Dahiliye Vekâleti'ni bu konuda bilgilendirerek, mübâdilin durumundan yakındığını ve bir an evvel tefviz işlemlerinin onaylanmasına izin verilmesini talep etti¹⁶⁵. Dahiliye Vekâleti 24 Temmuz 1926'da duruma bir açıklık getirerek, Seniyye Hanım'ın tefviz işlemlerinin gecikmesinin nedenini açıkladı. Seniyye Hanım'ın Niğde'de bıraktığı malların kendisine ait olup olmadığı konusunda araştırma yapılması için, Hariciye Vekâleti'ne bir tezkire gönderilmiş, fakat vekâlet bu yazıya cevap göndermediği için tefviz işlemlerinin geciktiği gerekçe gösterilmişti¹⁶⁶.

Arazi dağıtımı konusunda yapılan şikâyetlerden biri ise Lapseki'de bulunan Giritli mübâdil Sait'in, Gazi Mustafa Kemal'e çektiği telgraftı. Telgrafta kendisinin fakir bir mübâdil olduğunu ve üç seneden beri perişan ve çaresizlik içinde beklediğini yazan Sait, arazi dağıtımı yapılırken keyfi davranıldığını da belirtmişti. Bütün bu haksızlıkların giderilmesi için Gazi Mustafa Kemal'in "bir emrinin" yeterli olacağı düşüncesinde olduğunu dilekçesinde ayrıca yazmıştı¹⁶⁷. Bu dilekçe üzerine Dahiliye Vekâleti, Çanakkale Vilâyeti'ne gönderdiği tezkirede, konunun araştırılmasını ve eğer dilekçede anlatıldığı gibi bir olay var ise, bunun kanun dairesinde incelenmesi gerektiğini bildirdi¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Girit mübâdili Seniyye Hanım'ın Çanakkale İskân Müdüriyetine verdiği dilekçe ve Müdüriyetin Dahiliye Vekâletine gönderdiği tezkire. B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.3 / 79. 3. 20., 7 Temmuz 1926.

¹⁶⁶ Dahiliye Vekâletinin Çanakkale İskân Müdüriyetine gönderdiği cevap. Aynı Belge, 24 Temmuz 1926.

¹⁶⁷ Giritli mübâdil Sait'in Mustafa Kemal'e çektiği telgraf. B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2 / 52. 157. 10., 10 Mart 1928.

¹⁶⁸ Dahiliye Vekâletinin Çanakkale Vilâyetine gönderdiği tahrirat. Aynı Belge, 13 Mart 1928.

Türk Hükümeti ziraat mevsiminin yaklaşması üzerine muhtaç olan göçmenleri de düşünerek, onlar için bazı tedbirler almayı gerekli gördü. 1928 yılının Nisan ayı içerisinde Dahiliye Vekâleti'nin teklifi, Maliyenin mütalaânamesi ile, Çanakkale'de muhtaç göçmenlere verilecek olan çift hayvanı ve tohumluk gibi ziraat malzemelerinin açık arttırma ve pazarlık suretiyle satın alınması, İcra Vekilleri'nin 1 Nisan 1928'deki toplantısında kabul olundu¹⁶⁹.

Türk Hükümeti sadece arazi ve emlak sorunlarıyla uğraşmıyor, Yunanistan'dan ve Girit'ten gelen mübâdil göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeleri terk edip başka yerlere gitmeleri ile başlayan iç göçlerle de ilgileniyordu. Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti, göçmenlerin iskân mntikalarından başka bir bölgeye gitmelerine gerekli tedbirler alındıktan sonra izin veriyordu. Çünkü, devlet bir yere yerleştirdiği her göçmen ailesi için belirli bir miktar para harcıyor ve o mntikadan arazi ve mal dağıtımını yapıyordu. Bu arazilerin terk edilip sahipsiz bırakılması güvenlik sorunlarına yol açıyordu. Ayrıca devlet, göçmenlerin iskân mntikasında başka bir bölgeye giderken oluşacak masraflarını da karşılamaya pek yanaşmıyordu. Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, muhacir, mübâdil ve mültecilerin, göç ve mal dağıtımında yarattığı sorunları, iskân müdürlüklerinin sağlıklı bir şekilde çözmesi için, "17.12.1340 tarih ve 5870/56 numaralı" bir tamim yayınlayarak daha hızlı sonuca gitmeyi düşündü. Bu tamimin 11. maddesi de iskân mntikalarını terk edenlere yönelikti. Maddenin içeriği şöyleydi:

"Akrabaları nezdine gitmek isteyen mübâdeleye tabi, gayri tabi Türk muhacir ve mültecilerin aşağıdaki şartlar dahilinde akrabaları nezdine gitmelerine müsaade olunur."

"Gitmek istediği yerde akrabası bulunup bulunmadığı mahal ile bil muhabere tahkik edilecektir. Akrabası nezdine gitmek isteyen muhacir veya mülteci iskân hakkından feragat ve gideceği yerde de Hükümetten hiç muavenet talep etmeyeceğini taahhüt edecektir. Alınan taahhütname muhacir veya mültecinin gideceği mahal

¹⁶⁹ Açık arttırma ve pazarlık ile ilgili kararname. B.C.A., B.K.K., 30. 1.8 / 28. 18. 19., 1 Nisan 1928.

iskân ve imar komisyonuna resmi bir tahrirat gönderileceği gibi nüfus tezkerelerine muntika müdüriyetlerinde veya iskân ve imar komisyonlarındaki esas kayıtlarına {..... akrabası..... muhacirlerinden nezdine bil rıza ve hakka iskândan feragat sureti ile azimet ettiğinden hiçbir yerde iskân ve muavenet hakkını haiz değildir} cümlesi şerh verilecektir. Akrabaları nezdinde iskânları talebinde bulunamamalarıdan zevce, zevce, peder, valide gibi şer'an infak ve iâşe ile mükellef akrabadan olanlar işbu madde ahkamından müstesnadır." 170

Türkiye'ye gelen Giritli mübâdil göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeler genellikle zeytincilik ve bağcılığın yapıldığı araziler olup bunun haricinde Giritlilerin başka iskân mntıkalarına yerleşmelerine izin verilmemişti. Fakat Giritli mübâdil göçmenler arazi ve emlak dağıtımında iskân mntıkasında kendilerine yeterince toprak ve mal verilmediğini düşünerek, iklim koşullarını beğenmeyerek yada akraba yanında yaşama isteği gibi nedenlerle iskân mntıklarını terk ettiler. Bu iç göçler Çanakkale bölgesinden başka vilâyetlere olduğu gibi Anadolu'dan Çanakkale'ye de olmuştu.

1925 yılında Saruhan İskân Müdüriyeti'nden, Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderilen tezkirede, Saruhan vilâyetinde büyük miktarda Giritli mübâdil göçmenler bulunduğu bildirildi. Saruhan İskân Müdüriyeti bu göçmenlerin iskân mntıklarının Saruhan olmadığını ve bunların burada bir süredir yaşadıklarını belirtmiş ve bu Giritli mübâdil göçmenlere ve daha sonra gelecek olanlara iskân mntıklarının neresi olacağını söyleyebilmeleri için, Dahiliye Vekâleti'nin kesin bir iskân mntıkası bildirmesini istemişti¹⁷¹. Fakat vilâyet bu Giritli mübâdil göçmenlerin tam olarak nereden geldiklerini bildirmemişti. Bu Giritli mübâdil göçmenler, kendileri için belirlenen iskân mntıklarının bir çoğundan gelmiş olabiliyorlardı.

¹⁷⁰ İskân Mevzuatı, s. 188-192.

¹⁷¹ Saruhan İskân Müdüriyetinden Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesine gönderilen tezkire. B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2 / 44. 70. 8., 2 Mart 1925.

Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi, Saruhan vilâyetinin isteği üzerine Giritlilerin iskân mıntıkları hakkında şu bilgiyi vermişti: *"Mahal-i iskânlarını terk ile vilâyet-i âlilerine gelen ve vesâik-i sevkiye ve sâireleri bulunmadığı halde iskân talebinde bulunan Giritlilerin aidiyeti cihetle mıntika mertebelerinin Vekâlet-i İskân Müdüriyetinden istizan edilmektedir. Girit'ten mübâdeleten celb edilmiş muhacirlerin mıntika-i iskâniyeleri İzmir, Çanakkale'nin Küçükkuşu, Marmara sevahilinde Mudanya ve Gemlik olarak tayin ve oralara sevk ve iskân edilmişlerdir. İş'ar-ı vakı'atdan Saruhan'da buldukları anlaşılın Giritlilerin orada iskânları muvafık olmadığından firaren geldikleri mahallerin bil-tahhik mahal-i mertebelerine iadeleri esbabının istikmâli rica olurur efendim"*¹⁷². Neden iskân mıntıklarını terk ettikleri bilinmeyen Saruhan'daki bu Giritli mübâdil göçmenlerin tekrar eski yerlerine yerleştirilip yerleştirilmediği hakkında bir belgeye ulaşamadığımız için durumları hakkında bir bilgi veremiyoruz.

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi çeşitli nedenlerle iskân bölgelerinden ayrılmak isteyen göçmenlerden biri de, Çanakkale bölgesi iskân mıntikası olarak görülen Girit Hanya mübâdillerinden Mehmet Bey'di. Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi, İstanbul vilâyetine gönderdiği tahriratta, Mehmet Beyin dilekçesinin içeriğini belirterek bu mübâdil göçmen hakkında gerekli soruşturma ve araştırmanın yapılarak bilgi verilmesini istedi. Mehmet Bey verdiği dilekçe ile hastalığını ve akrabalarının çoğunun İstanbul'da olmasını neden göstermiş ve daha ılıman iklimi olan İstanbul'un Şişli semtinde iskân edilmeyi istemişti. Bu isteğini belirtirken, doktor raporlarını da dilekçesine eklemişti. Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, İstanbul vilâyetinden bu göçmenin akrabalarının gerçekten İstanbul'da oturup oturmadığının araştırılmasını ve Mehmet Bey'in Çanakkale'de mübâdil olarak aldığı evrakın onaylanarak, İstanbul vilâyetinde bu evraka dayanarak emlâk verilip iskân edilip edilmeyeceği hakkında bilgilendirilmeyi istedi¹⁷³. Bu Giritli mübâdil göçmenin iskân işlerinin nasıl sonuçlandırıldığıyla ilgili herhangi bir belgeyi

¹⁷² Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesinden Saruhan Vilâyetine gönderilen tahrirat. Aynı Belge, 6 Mayıs 1925.

¹⁷³ B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.2 / 55. 129. 29., 15 Kasım 1927.

Cumhuriyet Arşivi'nde bulamadığımız için, kesin olarak İstanbul'a yerleştirildiği sonucuna varamıyoruz.

1927 yılı Göçmen Esas Defterinde de, Çanakkale bölgesinden firar eden ve başka bölgelere çalışmaya giden olduğu yazılmıştı. Örneğin, mesleği kolcu olarak görülen “Kampan Hasan oğlu Mustafa” Çanakkale merkezde ev ve arazi almıştı. Fakat açıklamalar kısmında “Tekirdağ'da memur” ibaresine yer verilmişti. Ailesini de yanında götürüp götürmediği bilinmiyordu¹⁷⁴. Yine merkezde, mesleği kunduracı olan “Betrak Hüseyin oğlu Halil”e hiçbir mal yada arazi verilmemişti. Kendisinin iki senedir İzmir'de firarda olduğu ve nerede oturduğunun bilinmediği yazılmıştı¹⁷⁵. “Hasna Hanım” adındaki göçmen ise arazi ve ev almış, fakat firar etmişti. Nereye firar ettiği bilinmiyordu¹⁷⁶. Merkezde karısıyla birlikte iskân edilmiş olan kahveci “Solaki Mehmet bin Ahmet”in hakkında açıklamalar kısmında “hayat ve memadı meçhul” ifadesi kullanılmıştı¹⁷⁷. Tam olarak nereye ve ne için gittiği bilinmiyordu.

Ayvacak-Küçükkuyu'dan da çeşitli firar olayları olmuştu. Küçükkuyu merkezde iskân edilmiş olan altı nüfuslu memur “Hammalbaşızade Osman oğlu Ali Rıza Efendi”nin açıklamaları kısmında “fevt 1341” yazılmıştı. Bu açıklama kendisinin iskân bölgesinden bir daha dönmek üzere ayrıldığı anlamına gelmekteydi¹⁷⁸. Aynı şekilde açıklamalar kısmında “fevt” ifadesiyle not düşülen üç aile daha vardı ve tarihleri 1925-1926 yıllarına rastlıyordu. Bunlardan biri ev işleri ile geçimini sağlayan kadın bir göçmen, diğeri ise ayak işi yapan ve hiçbir mal almamış olan bir göçmendi¹⁷⁹. Diğer kalan ise hiçbir mal alamamış bir göçmendi¹⁸⁰.

¹⁷⁴ Göçmen Esas Defteri, s. 5-6.

¹⁷⁵ a.g.e., s. 17-18.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 27-28.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 29-30.

¹⁷⁸ a.g.e., s. 85-86.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 87-88.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 95-96.

Küçükkuyu'ya bağlı Adatepe köyünde iskân edilmiş olan yedi nüfuslu bir aileden sadece üçünün iskân bölgesinde kaldığı ve diğerlerinin İzmir'de bulunduğu defterde yazılmıştı¹⁸¹.

Çanakkale iskân mıntıkası olarak belirlenmiş Girit mübâdillerinin çeşitli nedenler öne sürerek yada hiçbir haber vermeden iskân bölgelerinden gitmelerinin yanı sıra, Çanakkale'ye Türkiye'nin başka bölgelerinden de Giritli mübâdil göçmenler gelmişti.

1924 yılının Mayıs ayında Hiyos vapuruyla İzmir'e gelen Giritli ama Suphi ve eniştesinin burada iskân edilmesinin izinli olduğu, İzmir'e, İmar Bakanlığından 8 Temmuz 1924'de gönderilen telgrafta bildirildi¹⁸². Bakanlık bir ay sonra bu iki göçmenin Çanakkale'ye gitmelerinin zorunlu olduğunu haber vermişti¹⁸³. Fakat belgelerde daha fazla bir bilgi olmadığı için, bu göçmenlerin neden Çanakkale'ye gönderildikleri hakkında kesin bir ifade kullanamıyoruz. Ancak bu göçmenlerin iskân mıntıkasının Çanakkale olduğu kesinleşmiş ve vekâlet bunların mıntıklarına gitmesini zorunlu görmüş olabilirdi. Bir başka olasılık ise, bu göçmenlerin kendi arzuları doğrultusunda Çanakkale'ye gitmek istemeleridir. Çünkü Giritlilerin iskân mıntıklarından biri de Çanakkale bölgesidir. Ama Suphi ve eniştesinin yakın akrabaları daha önce Çanakkale mıntıkasında iskân edilmiş olabiliyorlardı. Bu yüzden tam olarak nasıl ve neden Çanakkale'ye gönderildikleri hakkında bir sonuca varamıyoruz.

1924 yılı içerisinde Çanakkale'ye, Türkiye'nin başka bir iskân mıntıkasından Giritli mübâdil bir aile daha geldi. Bu aile Konya'dan geliyordu. Yukarıda iskân mıntıklarını terk edenler hakkında yapılan muamele bu aile hakkında da yapılmıştı. Konya İskân Mıntıka Müdürlüğü'nden, İmar Vekâleti'ne çekilen telgraf namede, ailenin durumu hakkında bilgi verilmiş ve Çanakkale'de iskânları için izin istenmişti:

¹⁸¹ a.g.e., s. 107-108.

¹⁸² B.C.A., T.İ.G.M., 272.1.1/ 19. 90. 18., 8 Temmuz 1924.

¹⁸³ Mübâdele İmar ve İskân Vekâletinin İzmir Vilâyetine gönderdiği tahrirat. Ayn Belge, 7 Ağustos 1924.

*"Mıntıkamız mürettebatından Giritli Hüseyin ve dokuz nüfus ailesinin, evvelce Çanakkale'ye hicretle mahal-i mezkurede tavattun eden biraderi Mehmet Bey tarafından bil cümle masarifi temin edilmek ve yalnız hakkı iskânı baki kalmak şartıyla Çanakkale'ye gönderilmesini istirham etmekte olduğundan müsaide devletleri maruzdur. Efendim. Mıntıka Müdürü Talat."*¹⁸⁴

Bu telgraf üzerine İmar ve İskân Vekâleti, Çanakkale'nin bağlı olduğu Altıncı İmar ve İskân Mıntıkasından¹⁸⁵, Hüseyin Efendinin Çanakkale'de bulunan biraderinin araştırılıp bütün masrafları karşılayıp karşılamayacağı konusunda bilgi istedi¹⁸⁶. İstanbul'daki Altıncı İskân Müdüriyeti, Hüseyin Efendinin Çanakkale'deki biraderi için vekâlete yaptığı açıklamada, *"Giritli fırıncı Mehmet Efendi'nin mukaddema Burhaniye kazası nüfusuna kaydedilmiş ise de Yunanlıların istilasına binaen Çanakkale'ye mecbur hicretle orada alaka-i maddiye ve maneviye peyda eylediği ve binaen âliye-i Konya'da bulunan biraderi Hüseyin ile efrad-ı ailesine masarîf-i rahiyeleri tarafına aid olarak yalnız hakkı iskânı mahfuz kalmak şartıyla nezdine kabul edeceği suret-i işardan anlaşılmış olduğundan ifayı müktezasıyla neticenin emr-u inbasına mâ-adâ devletleri maruzdur efendim."*¹⁸⁷ diyordu.

Mehmet Bey hakkında gerekli bilgileri alan vekâlet, Konya İmar ve İskân Müdüriyeti'ne cevap gönderdi. Hüseyin Efendi'nin Çanakkale'de biraderi Mehmet Bey'in yanında iskânı, vekâlet tarafından uygun görülmüştü. Ancak vekâlet, Hüseyin'in yeni yerinde iskân edileceğine dair kanaat ettiğini gösterir bir belge imzalaması ve terk ettiği iskân mıntıkasında aldığı emval ve emlâkini vesikalarla ispat etmesini istedi. Bunları yaptıktan sonra, "16 Nisan 1340 tarihli kamunname"¹⁸⁸

¹⁸⁴ Konya İskân Müdürlüğünden Ankara'ya gönderilen telgraf. B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.1/ 19. 96. 36., 7 Ağustos 1924.

¹⁸⁵ *"Şimdiye kadar Trakya Mübâdele Müdüriyetine merbut bulunan Çanakkale Mübâdele ve Muhacirin Teşkilatının İstanbul Mübâdele Müdüriyetine rabtı takarrür etmiştir."* Tanin, 3 Mart 1924.

¹⁸⁶ Bu istek hakkında bir belgeye ulaşamadık. Fakat İstanbul İskân Müdüriyetinin Mübâdele, İmar ve İskân Vekâletini bilgilendirmek için gönderdiği tezkirede "bu isteğe" karşı bir cevap verildiği görülmektedir.

¹⁸⁷ İstanbul İskân Müdüriyetinin, Mübâdele, İmar ve İskân Vekâletine gönderdiği tezkire. Aynı Belge, 22 Eylül 1924.

¹⁸⁸ "Mübâdeleye tabi ahaliye verilecek emvali gayri menkule hakkında 16 / Nisan / sene 340 tarihli kamunun sureti tatbikini mübeyyin izahname". İskân Mevzuatı, s. 183-188.

uygulanmasına dayanarak ve “hakkı iskânı baki kalmak şartıyla” Çanakkale’de biraderi yanına gidebilecekti¹⁸⁹.

Çanakkale’de bir diğer iskân edilme isteği ise farklı bir durum olarak görünüyordu. Bu istek daha çok Türkiye Devleti’nin güvenliği açısından önemliydi. Çünkü iskân edilmek isteyen Giritli göçmenin bir pasaport sorunu vardı. Bu iskân meselesi, elimizde mevcut olan belgelere göre şu şekildeydi.

1926 yılının Kasım ayında Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, Karesi vilâyetine bir tahrirat göndererek, Küçükkuşu’ya, Girit’in Hanya şehrinden mübâdele sırasında mübâdil olarak gelmiş olan bir anne ve kızdan oluşan ailenin erkek çocuğu Rüstem Azimzade’nin, mübâdele zamanında Amerika’da bulunduğunu bildirdi. Fakat 1926 yılı içerisinde kendisi Küçükkuşu’ya gelmiş ve Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti’ne bir dilekçe yazarak, annesinin ve kız kardeşinin yanında iskân edilmeyi istemişti. Dahiliye Vekâleti, Rüstem Azim zade’nin hangi pasaportla ve hangi tarihte Amerika’ya gidip geldiğinin pasaportuna bakılarak araştırılmasını ve incelenmesini istedi¹⁹⁰. Vekâlet araştırma ve incelemenin yapılmasını 17 Temmuz 1923’te İcra Vekilleri Heyeti’nin imzaladığı “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti murahhaslarıyla Yunan Hükümeti murahhasları arasında Mübâdele-i ahali ve emval hakkında Lozan’da teati olunan tatbikiyesini mübeyyin tanzim kılınan Komisyonlar ve muamelatı idariye” nizamnamesinin 11. maddesine dayanarak yapmıştı¹⁹¹.

Bir yıl içinde Çanakkale vilâyeti ile Dahiliye Vekâleti arasında da yazışmalar yapılmış ve Rüstem Azimzade hakkında Çanakkale İskân Müdüriyeti, Dahiliye

¹⁸⁹ İskân Vekâletinin, Konya İskân Müdüriyetine Hüseyin Efendi hakkında verdiği cevap. Aynı Belge, 3 Ekim 1924.

¹⁹⁰ Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyetinden Konya Vilâyetine gönderilen tahrirat. B.C.A., T.İ.G.M., 272. 1.2/ 55. 139. 17., 7 Kasım 1926.

¹⁹¹ “İşbu komisyon gelecek ahalinin hüviyet evrakını tetkik ile içlerinden anarşist, cani, casus bulunanları ve hareketi millîye de Yunanlılarla müştereken mücadele edip bilahare Yunanistan’a firar eylemiş veyahut hususati askeriyeleri ilişkili bulunmuş olanları, muhacirini mevruce arasında emrazi sariyeye müptela bulunanları tefrik ederek kabullerinde mahzur görülmevnenlerin hemen icrayı kayıtlarıyla yedlerine mahalli müretteblerine göre vesikalarını ita eyleyecektir. Kabullerinde esbabı anıfeye mebnî mahzur görülenlerin hudut haricine çıkarılmaları esbabı istikmal olunacaktır.” Nizamnamesin tüm maddeleri için Bkz. İskân Mevzuatı, s. 101- 107.

Vekâleti' ne bilgi vermişti. *"Muhacirin ve aşair şubesi ifadesiyle şeref varid olan fi 8 Teşrinisani sene 926 tarihli ve 18273 numrolu tahrirat-ı âliyi vekâlet penâhileri arıza cevabiyesidir. Girit Hanya ahalisinden olup bir sene mukaddem Küçükkuyu'daki valide ve hemşiresinin nezdine gelmiş ve iskânına talep eden Azim zade Rüstem Efendinin 1 Ağustos sene 926 tarihinde Hanya Yunan hükümetinden aldığı pasaport ile Amerika'ya azimet ve emsilenin Yunan Hükümetince askere alınmış dolayısıyla Hanya'ya avdet eylememiş ve aczen mübâdele muamelesinin icrasında Amerika Hükümetinden aldığı bir vesika ile doğrudan doğruya Fransız bandıralı Asya vapuruyla İstanbul'a vurud ve İstanbul polis müdüriyeti dördüncü şube müdürünün 22 Eylül sene 340 tarih ve 38555 numrolu seyahat vesikasıyla fi 24 Eylül sene 340 tarihinde İzmir'e muvâsalat eylediği anlaşılmiş ve Amerika'ya azimeti esnasında almış olduğu Yunan pasaportunun avdette vapurda zayi' edildiği iddia ve ifadesinde bulunmuş ve bu babdaki muameleyi evrakıyla Hanya ahalisinin bazıları tarafından ve mahalli heyet-i ihtiyariyesinden mu'ti âlem vecizeler ve tasfiye taleptnamesi rabten takdim huzur-u sâmi vekâlet penâhileri kılınmış olmağla icrayı icabı hususuna mâ-adâ buyurulması maruzdur efendim. Çanakkale Valisi"¹⁹².*

1927 yılı Kasım ayı içerisinde, Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, bu arzuya verdiği cevapta, yapılan araştırmalardan sonra Rüstem Azimzade Efendi'nin Küçükkuyu'da validesi ve kız kardeşi yanında iskân edilmesini uygun bulduğunu bildirdi¹⁹³.

Elimizde olan belgelere ve göçmen defterine göre, Çanakkale'de Giritli mübâdil ve göçmenlerin yaşadıkları arazi, gayri menkul ve göç sorunları bu şekildeydi. Yıldırım Ağanoğlu araştırmasında, Girit göçmenleri için, *"Türkiye'de göçmenlere toprak dağıtılırken Girit, Preveze ve bazı Pomak köylülerinden dil bilmeyenlerin daha az toprak aldıkları görülmüştür. Buradaki en büyük sebep ise göçmenlerin dil bilmediklerinden kendi haklarını savunamayacak durumda*

¹⁹² Çanakkale İskân Müdüriyetinden Dahiliye Vekâletine gönderilen arıza cevabı. Aynı Belge, 5 Ekim 1927.

¹⁹³ Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesinden Çanakkale İskân Müdüriyetine verilen cevap. Aynı Belge, 26 Teşrinisani 1927.

olmalarıdır.” diyordu¹⁹⁴. Bir araştırmada da, Giritlilerin Çanakkale’de bir hayli fazla olduğu ve bu göçmenlerin Türkçe’yi iyi bildikleri halde Rumca konuştukları üzerinde durulmuřtu¹⁹⁵. Bu iki araştırmada belirtilen iki grne rağmen, Giritli Müslüman göçmenler Anadolu’ya geldiklerinde pek fazla Türkçe konuşamıyorlardı. Fakat Türkçe’yi iyi bilen diğer mübâdil ve mübâdil olmayan göçmenlerde, Giritlilerin yaşadıkları i g, mal dağıtımı gibi konularda pek çok sorun yaşamışlardı.

¹⁹⁴ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Maks Talihi G*, İstanbul 2001, s. 304.

¹⁹⁵ Hüseyin Nihal Atsız, *Çanakkale’ye Yürüyüş*, Baysan Yayınları, İstanbul 1992, s. 11.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Girit adasını 1645 yılında, tamamen ele geçirmek için, ilk kez kuşatma altına aldı. 1669 yılına kadar süren 25 yıllık kuşatmalarda çok önemli kayıplar verdi. Bundan sonra ada üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırarak, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, adada tek hakim güç oldu. Aynı yüzyılda Avrupa'da meydana gelen milliyetçilik akımları, önce Balkanlar'daki Osmanlı teb'ası Yunanlıları ve daha sonra da adadaki gayrimüslim halkı etkiledi. XIX. yüzyıl başlarında milliyetçilik akımlarının etkisi ve Avrupalı devletlerin desteğiyle kurulan Yunan Devleti, genişlemek ve *Enosis*'i gerçekleştirmek amacıyla Batı Anadolu ile Ege ve Akdeniz adalarında faaliyetlere girişip buralardaki Osmanlı gayrimüslim teb'ayı kışkırtarak, bu yerleri kendi sınırlarına dahil etmeye çalıştı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Yunan Devleti'nin Girit ve diğer adalardaki gayrimüslim teb'a üzerinde gittikçe artan kışkırtmaları, buralardaki müslim teb'anın baskılara uğramasına neden olmaktaydı. Osmanlı Devleti bu sıralarda, doğuda Rusya, batıda ise Avrupa devletlerinin baskılarıyla uğraştığı için yeterince Girit adasına ilgi gösteremiyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesi, Osmanlı hakimiyetini Balkanlar'da ve Akdeniz'de iyice azaltan olumsuz bir gelişme oldu. Osmanlı Devleti bu savaş sonunda çok fazla sayıda insan, toprak ve prestij kaybetti. Ayrıca Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin kaderini belirledikleri Berlin Antlaşması da, devletin bir çok konuda yetersiz kaldığının örneğiydi.

Osmanlı açısından olumsuz bu gelişmeler, Yunan Devleti'nin gittikçe güven kazanmasına neden oluyordu. Yunanlılar, Avrupalı devletlerin desteğiyle, Osmanlı toprakları üzerinde her istediklerini yapacaklarını düşünüyorlardı. Girit adasında, Yunanlıların çıkarttıkları küçük çaplı ayaklanmalar, müslim teb'anın baskılara uğrayıp öldürülmesine neden olmaya başladı. 1880 ve 1890'lı yıllarda Girit'te müslim teb'aya karşı aşırı derecede artan gayrimüslim teb'anın baskıları, geniş çapta müslim teb'anın öldürülmesine neden oldu. Gayrimüslim teb'a, imzalanan Halepa Sözleşmesi'ne rağmen yeterince hak sahibi olmadığını iddia edip müslim teb'ayı ada

içerisinde istemediğini açıkça gösteriyordu. Kışkırtmalar sonucunda yaşanan ölümler, ada içerisinde müslim teb'anın göç etmesine neden oldu. Köylerini terk edip Girit'in büyük şehirlerinde zor şartlar altında yaşamaya başlayan müslim teb'a, büyük kitleler halinde XIX. yüzyılın son yıllarında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki ve Ortadoğu'daki topraklarına göç etmeye başladı.

Yunan Devleti de bu göçleri fırsat bilip adayı kendisine bağlayarak Enosis yolunda bir adım daha atmak istedi. 1897 yılında adayı kuşatma altına alan Yunanlılar, Avrupalı devletlerin adayı ablukaya almalarına karşılık veremeyeceklerini anlayınca geri çekildiler. Osmanlı'dan toprak koparmak peşinde olan Yunanlılar, bunun üzerine Mart 1897'de Teselya bölgesinde Osmanlı'ya karşı saldırıya geçti. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti galip gelmesine karşılık, yine Avrupalı devletlerin Yunan Devleti'nin arkasında durmaları sayesinde Girit'e muhtariyet verildi. Böylece Osmanlı'nın Girit üzerindeki hakimiyeti gittikçe azaltılarak adanın yönetimine Yunanlı bir Prens getirildi.

XX. yüzyıl başlarında gittikçe azalan adadaki müslim teb'a nüfusuna rağmen, gayrimüslim teb'anın, ada içerisinde kalan müslim halka yönelik baskıları devam ediyordu. 1908 yılında adanın Yunanistan'a bağlandığı bütün dünyaya duyurulmuş ve Türk bayrağı adadan indirilmişti. Bundan beş yıl sonra, 1913 yılında Balkan Savaşları sonunda imzalanan Londra Antlaşması'yla, Girit tamamen Yunan Devleti'nin egemenliğine girdi. Bu yıllarda adada kalan Müslüman nüfus çok az olmasına rağmen gayrimüslimler, bunları da burada istemiyorlardı. Gittikçe azalan Müslüman nüfus, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın etkisiyle, gayrimüslimlerin baskılarına daha da fazla uğradı.

1922'de Yunan Devleti'nin Batı Anadolu'da yenilgiye uğraması, adadaki gayrimüslim teb'anın hırçınlığını arttırdı. Anadolu'dan kaçıp Girit'e gelen Rumlar, burada yaşamakta olan Müslümanların daha da fazla baskıya uğramalarına ve ezilmelerine neden olmaktaydılar. Her iki devlet arasında mübâdele çözümü bulunup uygulamaya geçinceye kadar geçen süre içerisinde de Yunan Devleti, Müslüman halkın haklarını ve mallarını korumak için büyük bir çaba sarf etmedi. Anadolu'dan

kaçıp gelen Rumların ve yerleşik gayrimüslim halkın, ada içerisinde göç etmeyi bekleyen Müslümanların mallarına ortak olmalarına, mallarını ellerinden çok ucuza veya bedelsiz olarak almalarına karşı Yunan makamları yeterli önlemler almamış, hatta bu insanları, kanunsuz yollara teşvik etmişlerdi.

Girit'ten XIX. yüzyıl içerisinde itibaren belirli dönemlerde göç etmeye başlayan Müslüman halk, aynı yüzyılın sonunda büyük kitleler halinde Anadolu'ya ve diğer Osmanlı eyaletlerine gelerek yaşamaya başladı. Belki buralara geldiklerinde tekrar anavatanlarına geri dönmeyi düşünmüşler, o eski hayatlarına ve mallarına kavuşmak istemişlerdi. Fakat I. Dünya Savaşı başlamadan Girit'in Osmanlı egemenliğinden çıkıp Yunan egemenliğine girmesiyle bütün hayallerini kaybeden Giritli göçmenler, adada çok az sayıda kalan kardeşlerinin de, Anadolu'ya "mübâdele protokolünün" sayesinde gelmeleriyle birlikte, bütün Giritli göçmenler olarak, Anadolu'daki yeni yaşamlarının zorluklarına, düzenine ve iklimine alışmaya başladılar.

Girit'te Rumca konuşup Rumca'yı Arap harfleriyle yazan¹ ve Anadolu'ya geldiklerinde doğru dürüst Türkçe dahi bilmeyen bazı Giritli göçmenler, mübâdele kapsamında yapılan mal dağıtımında haklarını tam anlamıyla alamamışlardı. Fakat bütün bu Giritli göçmenler, Türk ve Müslüman kültürü altında yetiştikleri için, genel olarak Türk kökenli kabul edilip mübâdele kapsamına alınmışlardı. Rumca konuşmaları ya da Türkçe'yi bilmemeleri Türk kültür yapısını ya da Müslümanlığın görevlerini unuttukları anlamına gelmemekteydi². Gelen Giritli göçmenler yeni yerleştikleri yerlerde zorluk çekseler de, buraları kendileri için "yeni vatan" olarak kabul etmişlerdi³. Fakat alışmaları oldukça zaman almış ve Girit'teki yaşamlarını özledikleri de olmuştu⁴.

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 7. Baskı, T.T.K., Ankara 1998, s. 421.

² Orhan Türkdoğan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXII/3-4, 1962, s. 157.

³ İskender Özsoy, *İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2003, s. 131-135.

⁴ Cunda Adasına gelen Girit mübâdillerinden İsmet Altay, Girit ve Cunda ile ilgili şunları anlatmaktadır: "*Girit'te yaptığımız işler burada olmuyordu. Oranın hayatı başka, buranın ki başkaydı. Orada babam maaşla çalışıyordu. Buraya geldik; ne iş var, ne güç!...*" *Girit'te rahattık...*

Ancak yine de yeni vatanlarını benimseyip Girit'i unutmaya başladılar⁵. Geldikleri yerlerde yerli halk tarafından da olumlu ya da olumsuz karşılanmaları Giritli göçmenleri, üzmüş veya sevindirmişti⁶. İlk geldiklerinde kendilerine Türkçe'yi bilmedikleri için farklı bakan yerli halkla daha sonra kaynaşan Giritli göçmenler, bu kaynaşmanın yeni vatana alışmalarında kolaylaştırıcı rol oynadığını görmüşlerdi⁷.

İşte mübâdeleyle ya da daha önce çeşitli şekillerde gelip Anadolu toprakları üzerinde yerleşen ve geçimlerini sağlayan Giritli göçmenler, Rumca konuştukları için genel nüfus sayımlarında da "Rumca konuşan" nüfus içerisinde gösterilmişlerdi. 1927 yılı sayımlarında Türkiye sınırları içerisinde Rumca konuştuğunu açıklayan 119.822 kişi bulunmaktaydı. Bunların 91.902'si İstanbul'da, diğerleri ise Çanakkale (7.938), İzmir (7.531), Balıkesir (1.513), Antalya (1.324) ve Aydın'da (1.322) yer almaktaydı. Çanakkale'ye bağlı Bozcaada'nın nüfusunun % 61'i olan 1.000 kişi ile, İmroz nüfusunun % 97.5'i olan 6.555 kişi Rum'du. Diğer Rumca konuşan nüfus, Türkiye sınırlarına mübâdele ile gelmiş kişiler ya da gözden kaçmış Rumlardı⁸. Yine bir araştırmaya göre 1965 yılında Türkiye'de yapılan nüfus sayımlarında, Giritlilerin yaşadığı bölgelerde ana dili Rumca olan 2.600'e yakın kişi saptanmıştı. İzmir bölgesinde bulunan bu kişilerden 898'nin 262'si Hıristiyan olarak belirlenmişti. Giritli Müslümanların Anadolu coğrafyasında Akdeniz ve Ege kıyılarında kurdukları

Her şeyimiz boldu... Temizdi, güzeldi... Cunda'ya geldik. Su yok! Her bir eşek yükü su alırdık..." Girit'in iklimi ılımandı. Burası ise soğuktu. Geçim çok zordu. İnsanlar buranın iklimine, hayat şartlarına alışuncaya kadar çok zorluk çekti. Çok ölen oldu..." Bkz. Kemal Yalçın, Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları, Doğan Kitap, İstanbul 1998, s. 273-274.

⁵ Girit'in Resmo şehrinden Cunda'ya gelen Ali Onay doğduğu vatan Girit için şöyle diyordu: "...Girit benim doğum anam. Ama Girit'e en ufak bir nostalji dıymıyorum. Oradaki halklarımız resmen kaybettik. Benim vatanım burası..." Bkz. Özsoy, a.g.e., s. 136.

⁶ Girit'ten Darıca'ya gelen mübâdillerden Fatma Gültekin ise Darıca'nın yerli halkının tutumunu şu şekilde ifade etmişti: "Darıca'nın yerli halkı bizi iyi karşılamadı. İnsan doğduğu yeri arıyor ve özlüyor." Bkz. Özsoy, a.g.e., s. 146.

⁷ Girit'in Kandiyе şehrinden Erdek'e gelen Ali Solmaz, Erdek halkının kendilerine bakışını anlatmaktadır: "Erdek'e geldiğimizde Türk ve Çerkezler vardı. İlk başlarda bize küçümser gözlerle baktılar, "Yarım gâvur" dediler, bizi yabancı saydılar. Ama zamanla kaynaştık. Erdek'e alışmamız pek zor olmadı." Bkz. Özsoy, a.g.e., s. 140.

⁸ Fuat Dündar, Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar, Doz Yayınları, İstanbul 1999, s. 125.

yerleşmeler, Çanakkale'den Hatay'a kadar uzandığı gibi, Marmara Denizi'nin güney kıyılarından İstanbul'a değin gitmekteydi⁹.

Bu kadar geniş bir coğrafyada yerleşen Giritli göçmenler gittikleri şehirlerde ziraat faaliyetlerinin gelişmesinde pay sahibi oldular. Özellikle bağcılık, bahçecilik ve zeytincilik gibi alanlarda önemli katkılar sağladılar¹⁰.

Çanakkale bölgesinde de zeytinciliğin ve bağcılığın yaygın olarak Rumlar tarafından yapıldığı bölgeler olan Ayvacık, Küçükkuyu, Lapseki ve Bozcaada'ya yerleştirilen Giritli göçmenler, buralarda üretimin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için çalışmışlardı. Çeşitli nedenlerle bu bölgelerden ayrılan bazı Giritlilere rağmen geride kalanlar, bu yörelerde zeytinciliğin ve bağcılığın sürdürülmesi bakımından önemli katkılar sağladılar.

Çanakkale merkeze gelip yerleşen Giritli göçmenler ise, genellikle ticaret ve zanaat hayatında etkili olmaya çalıştılar. Aldıkları arsa, arazi, gayrimenkül gibi ticarî değeri olan malları kullanarak Çanakkale ticaret hayatına destek verdiler.

⁹ P. Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Türkçe'si: Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul 1992, s. 204.

¹⁰ Türkođan, a.g.m., XXIII / 3-4, 1963, s. 126-127.

KAYNAKÇA**ARŞİV KAYNAKLARI****1-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (B.O.A)****DAHİLİYE NEZARETİ BELGELERİ (DH.)**

Dahiliye Muhaberât ve Tensikât Müdüriyeti (DH. EUM. MTK)

No: 47/24

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ)

No: 27/45 , 27/73 ,12/28

Dahiliye Şifre Kalemî (DH. ŞFR)

No: 42/65 , 42/158 , 46/72 , 53/289 , 54/381 , 54/412 , 59/188 , 59/280 , 60/293 ,
66/157 , 66/158 , 66/161 , 67/30 , 69/252 , 71/111 , 96/7 , 99/93 , 99/336 , 100/111,
104/124

HARİCİYE NEZARETİ BELGELERİ (HR.)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS)

No: 42/15

MECLİS-İ VÜKELÂ MAZBATALARI (MV.)

No: 94/99 , 96/13 , 97/62

SADARET MEKTUBÎ KALEMÎ MÜHİMME KALEMÎ (ODASI) (A.MKT.MHM.)

No: 504/6

YILDIZ SARAYI ARŞİVİ BELGELERİ

Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES)

No: 99/6

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK)

No: 146/89

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Baş kitabeti (Y. PRK. BŞK)

No:50/69

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye Ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM)

No: 41/73

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM)

No: 7/76 , 21/4 , 27/98 , 35/92 , 36/95 , 36/109 , 36/114 , 37/9 , 37/48 , 44/110 , 47/59

2-BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (B.C.A.)

BAKANLAR KURULU KARARLARI (1920-1928) (B.K.K) :Fon Kodu: 30..18.1.1

No: 30. 1.8 / 23. 10. 12 , 30. 1.8 / 28. 18. 19

TOPRAK İSKÂN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (T.İ.G.M) :Fon Kodu: 272..0.0.0

No: 272. 1.0/ 2. 13. 7 , 272.1.1/16. 70. 16 , 272.1.1/17.72.1 , 272. 1.1 / 18. 82. 11 , 272. 1.1/ 18. 86. 5 , 272.1.1/ 19. 90. 18 , 272. 1.1/ 19. 96. 14 , 272. 1.1/ 19. 96. 36 , 272. 1.1. / 20. 98. 2. , 272. 1.1/23.121.10 , 272.1.2 / 43. 59. 31 , 272. 1.2/ 44. 65. 6 , 272.1.2 / 44. 70. 8 , 272. 1. 2 /48. 95. 14 , 272.1.2 / 52. 157. 10 , 272.1.2 / 55. 129. 29 , 272. 1.2/ 55. 139. 17 , 272.1.3 / 79. 3. 20 , 272. 1.4/ 76. 28. 31

MUAMELÂT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (M.G.M) : Fon Kodu: 30..10.0.0

No: 30.1.0/123.873.16 , 30.1.0/123.874.13 , 30.1.0/123.874.30 , 30.1.0/ 123. 877. 5

3-ÇANAKKALE KÖY HİZMETLERİ İL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

Göçmen Esas Defteri, 1927 Yılı Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist.

Çanakkale- Merkez, s. 1-59. Ayvacık-Küçükkuyu, s. 70-110.

RESMÎ YAYINLAR**DÜSTUR**

3. tertip, c.V, İstanbul 1931.

T.B.M.M. ZABIT CERİDELERİ

Devre: II, İçtima: I, c.III, Ankara 1968.

Devre: II, İçtima: I, c.II, Ankara ty.

Devre: II, İçtima: II, c. VII/I, Ankara 1968.

Devre: II, İçtima: II, c. IX, Ankara 1975.

Devre: II, İçtima: II, c. X, Ankara 1975.

Çanakkale Valiliği, 1967 Çanakkale İl Yıllığı, İstanbul.

DİE, İstatistik Yıllığı II-1929, Ankara 1929.

İskân Mevzuatı, T.C. İskân Genel Müdürlüğü, Ankara 1936.

Salname-i Vilâyet-i Girid(1308), Vilâyet Matbaası, 1310.

Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Dahiliye Vekâleti, İstanbul 1928.

T.C. Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul Devlet Matbaası 1929.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Ahenk (İzmir)

Hakimiyet-i Milliye (Ankara)

İleri (İstanbul)

Sada-yı Hak (İzmir)

Tanin (İstanbul)

Dergiler

Ayın Tarihi

Türkiye İktisat Mecmuası

MAKALELER

AKGÜN, Seçil “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübâdelesi Sorunu”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1986, s. 241-258.

ARI, Kemal, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri(1923-1924)”, **Ç.T.T.A.D**, I / 1, İzmir 1991, s. 13-46.

BARKAN, Ömer L., “Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I**, İstanbul 1980, s. 23-105.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler”, **Belleten**, c. LII, Nisan 1988, Sayı: 202’den ayrı basım, T.T.K, Ankara 1988, s.195-208.

BAYKARA, Tuncer, "93 Harbi'nden Önce ve Sonra Anadolu", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, I / 1, Ankara 1983, s. 47-51.

BEES, Nikos A., "Mora" maddesi, İA, VIII, İstanbul 1971, s. 413-427.

BEYOĞLU, Süleyman, "Girit Göçmenleri(1821-1924)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 2, İstanbul 2000, s. 123-138.

ÇANLI, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I-II", Tarih ve Toplum, S. 129-130, İstanbul 1994, s. 54-61, 51-59.

ÇAPA, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", Atatürk Yolu, Yıl:1 Sayı:2, Ankara 1988, s. 241-256.

ÇAPA, Mesut, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, 2001, s.29-60

DEMİREL, Yücel, "Mübadele Dosyası", Tarih ve Toplum, Sayılar: 124-125-126, İstanbul 1994. s. 54-57, 49-52, 56-59.

EMİR, Ali Haydar, "1866-1869 Girit İhtilali", Deniz Mecmuası'nın Tarih Kısmı İlavesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1931, s. 1-51.

EREN, Ahmet Cevat, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", Türk Dünyası, S.1, İstanbul 1966, s. 9-16.

ERİM, Nihat, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Meselesi", A.Ü.H.F.D, II / 1, Ankara 1944, s.62-73.

HAMDİ, Ahmed, "Yıkılan Yanan Anadolu'nun İmarı", Türkiye İktisat Mecmuası, II / 16, 14 Haziran 1923, s. 49-51.

İPEK, Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", **Tarih ve Toplum**, S.150, İstanbul 1996, s. 15-21.

KASSAB, Sawsan Agha, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskan Edilen Giritli Göçmenler", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, c. IV, Ankara 1999, s. 697-701.

KAZGAN, Gülten, "Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler" **İ.Ü.İ.F.M**, c. XXX, No: 1-4, İstanbul 1970-1971.

KOCACIK, Faruk, "XIX .yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", **Tarih Dergisi**, XXXII, İstanbul 1979, s. 415-426.

KOLOĞLU, Orhan, "Girit'te Türkçe Basın", **Tarih ve Toplum**, VIII / 48, İstanbul 1987, s. 9-12.

KUTAY, Cemal, "1868'de Girit Üzerinde Rus-Yunan Hazırlığı" **Tarih Konuşuyor**, VII / 37, İstanbul 1967, s. 3055-3058.

ORHONLU, Cengiz "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellekten**, XXXVII / 148, Ankara 1973, s. 485-495.

STRAUSS, Johann, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", **Türk Tarih Kongresi(11. Ankara 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler**, T.T.K, Ankara 1994, s. 2105-2115.

SÜRGEVİL, Sabri, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1986, s.296-316.

TEKELİ, İlhan, “ Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, S.50, İstanbul 1990, s. 49-71.

TESAL, Ömer Dürri, “Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek: Azınlıkların Mübadelesi”, **Tarih ve Toplum**, IX / 53, İstanbul, 1988, s. 46-52.

TUKİN, Cemal, “Girit” maddesi, **İA**, IV, İstanbul 1945, s. 791-804.

TUKİN, Cemal, “Girit”, **TDVİA**, XIV, İstanbul 1996, s. 85-93.

TUKİN, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları”, **Bellekten**, Sayı: 34, Ankara 1945, s. 136-206.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXII / 3-4, 1962, s. 140-163 ve XXIII / 3-4, 1963, s.115-136.

KİTAPLAR

ADIYEKE, A. Nükhet, **Girit’in Yunanistan’a İlhakı Sırasında Girit’teki Türkler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988.

ADIYEKE, A. Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, T.T.K, Ankara 2000.

ADIYEKE, A. Nükhet, Nuri Adıyeke, **Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit’in Yunanistan’a Katılması**, SAEMK, Ankara 2002.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç**, İstanbul 2001.

AnaBritannica, c.V-IX, İstanbul 1988.

ANDREWS, P. Alford, **Türkiye’de Etnik Gruplar**, Türkçe’si: Mustafa Kıpüşoğlu, İstanbul 1992.

ARAR, İsmail, **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul 1968.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç(1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

ARMAOğLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, T.T.K, Ankara 1997.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, **Çanakkale’ye Yürüyüş**, Baysan Yayınları, İstanbul 1992.

ATNUR, İbrahim Ethem, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskân Meselesi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991

BANOđLU, Niyazi Ahmet, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, İstanbul 1991.

BAYAR, Celâl, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, c.V, İstanbul 1967.

1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi), Yayıma Hazırlayan: Bayram Kodaman, T.T.K, Ankara 1993.

CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul 1997.

DÜNDAR, Fuat, **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, Doz Yayınları, İstanbul 1999.

DÜNDAR, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası(1908-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

EREN, Ahmet Cevat, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

ESKİ, Mustafa, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Ankara 1990.

GOFFMAN, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660**, Çev. Ayşe Başcı-Sander, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2001.

Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Çev. Damla Demiröz, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

HATİPOĞLU, M. Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

HÜSEYİN HIFZI, **Girid Vekâyî**, Dersaadet Matbaası, 1326.

IŞIN, Mithat, **Tarihte Girit ve Türkler**, T.C. Askeri Deniz Matbaası (374 sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi ilavesidir), İstanbul 1945.

İNAN, M. Rauf, **Mustafa Necati- Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1980.

İskân-ı Muhâcirîn Nizâmnâmesi, Selanik Matbaası, İstanbul 1329 (1913).

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932.

KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. V, T.T.K, Ankara 1999.

KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. VIII, T.T.K, Ankara 1983.

KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c. IX, T.T.K, Ankara 1999.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim yayınları, İstanbul 1993.

KURAN, Ercüment, **Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 7. Baskı, T.T.K, Ankara 1998.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, c. II, Takım: 2, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1973.

MERAL, İbrahim, **Mütareke’den Cumhuriyet’e (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) Azınlıkların Sosyal, Ekonomik, Demografik Yapısı ve Dış Ülkelerle Olan İlişkileri**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.

Osmanlı-Yunan Harbi (Osmanlı-Yunan Seferi 1313/1897), Yayına Hazırlayanlar: İbrahim Yılmazçelik; Ahmet Aksın, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

ÖNCÜ, Ali Servet, **Varlık Gazetesi (21 Ağustos1921-31 Aralık 1923)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.

ÖZSOY, İskender, İki Vatan Yorgunları Mücadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor, Bağlam Yayınları, İstanbul 2003.

ÖZTÜRK, Hüsamettin, Milli Mücadele'de Çanakkale, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

PALLİS, Alexander Anastasius, Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922), Çev. Orhan Azizoğlu, YKY, Yayınları, İstanbul 1995.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, Peçevi Tarihi, c.I, Hazırlayan: Bekir S. Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

SMİTH, Michael Llewellyn, Yunan Düşü, Çev. Halim İnal, Ayraç Yayınları, Ankara 2002.

SOYSAL, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C.I (1920-1945), T.T.K, Ankara 1983.

SVORONOS, N. J., Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları, Çev. M. Galip, Ankara 1935.

ŞİMŞİR, Bilal N., Ege Sorunu-Belgeler c. I, T.T.K, Ankara 1976.

ŞİMŞİR, Bilal N., Ege Sorunu-Belgeler, c. II, T.T.K, Ankara 1982.

TAHMİSCİ-ZÂDE MEHMED MÂCİD, Girit Hatıraları, Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu- İlhan Şahin, Tercüman 1001 Temel Eserler, İstanbul 1977.

TUNÇDİLEK, Necdet, Türkiye İskan Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

TURAN, Mustafa, Yunanlıların Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, c. III, Yayına Hazırlayan: Bekri S. Baykal, 2. Baskı, T.T.K, Ankara 1987.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, C.III, I Kısım, T.T.K, Ankara 1988.

YALÇIN, Kemal, Emanet Çeyiz-Mübadele İnsanları, Doğan Kitap, İstanbul 1998.

YORULMAZ, Ahmet, Savaşın Çocukları-Girit'ten Sonra Ayvalık, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

Yurt Ansiklopedisi Türkiye, İl İl Dünü Bugünü Yarını, c. III, Anadolu Yayınları, İstanbul 1982.

Handwritten text in a rectangular frame, possibly a manuscript or document. The text is dense and appears to be in a South Asian script, likely Devanagari. The handwriting is somewhat cursive and difficult to decipher. A large, faint watermark 'X' is visible across the bottom half of the page, partially overlapping the text.

B.O.A., Y.PRK. UM. 7/76

Ek-1

UNIVERSITY OF MADRAS

7.

கனம் பேரவைத் தலைவர் அவர்களே,
தமிழ்நாட்டின் வளத்தை உயர்த்தி
மக்களின் வாழ்க்கையை மேம்படுத்த
வருவதற்காக கல்வி, தொழில்நுட்ப
மற்றும் சமூக சேவைத் துறைகளில்
மேம்பாலை ஏற்படுத்தும் மாதிரியில்
புதிய கல்வித் திட்டம் தீர்மானித்து
அமுலில் கொண்டுவர வேண்டும்
என்று கருதுகிறேன். கல்வித் திட்டம்
மூலக்கல்வி, உயர்கல்வி, தொழில்நுட்ப
கல்வி, சமூக சேவைத் துறைகளில்
மேம்பாலை ஏற்படுத்தும் மாதிரியில்
புதிய கல்வித் திட்டம் தீர்மானித்து
அமுலில் கொண்டுவர வேண்டும்
என்று கருதுகிறேன்.

Kurenâ-yi Hazret-i Şehr-yâr'larından Besim Bey Efendi Hazretlerine

Saadetlü Efendim Hazretleri

Girid cezire-i cismaniyesi memalik-i mahruse-i şahane içinde halen ve mevkien ne derecelerde mühim bir nokta olduğu menfiyyen arz ve beyandır. Ahali ise çümleten zeki ve iş güzar olmakla beraber sair tabi-i sultan-ı seniyyeye nisbeten bir dereceye kadar serkeş olduğundan bunların idaresine fevk-al-gaye i'tina ve dikkat etmek ve istikmal-i esbab-ı idare için ahaliyi merkumenin kaç firkaya münkasım ve her bir firkanın hal meziyeti ne raddede bulunduğu tamamen bilinmek icab eder.

Ahaliyi Müslim takriben yüz bin nüfusa baliğ olduğu halde mutasarrıf oldukları emlak heman Hıristiyanların mülkleri olan arazi ile müsâvî bir derecede olduğundan Hıristiyan ahali bir dereceye kadar ahaliyi Müslim'in böyle sahib-i mülk olmalarını hissi manzarına bakmıyorlar ahaliyi Müslimin cezirede de teksîrleri ise memleket-i asayişin ve mal ve can ve 'ırz ve namusuna kemal-i emniyetle takririyle husule gelebiliyor. Ahaliyi müslim kamilen hilafet-i azîmeye merbut olmaları münasebetiyle cezirenin sultanı seniyye ile olan revâbıt-ı zuafâlanmasına asla razı olmayub bu ise nizâmât-ı mevcudenin muhafazasıyla husûl-pezîr olacağı cihetle âlf iltivâ-yi kavânin ve nizâmât-ı devletiyeye ve irâdât-ı seniyye hazret-i zill-Allah-i mutî' ve münkad bulunmuşlar ise de benîlerinde bir dereceye kadar ihtilâfât eksik değildir. İsbat-ı bu sebebe mebnidir ki, cezire idaresince hal-i İslâma mahsus olan ehemmiyet-i haiz bir iki memurun hakkında yek diğerlerini kıskanarak benîlerinde bu babda muhalefet-i sâlihi mevcut ise de hükümet-i seniyyeyi işgal edecek hal ve harekette bulunmayub kabil idare olunmaları hasebiyle kendilerinin nefah-i hal ile yaşamaları ve serbestçe mallarına mutasarrıf olmaları ve her vecihle sairlerinin tasallutâtdan muhafazaları makam-ı vilayetin vezâif-i mütehattimesindedir.

Ahaliyi Hıristiyan bilcümle sakinenin tell-i sâni raddesinde ve üç firkaya münkasım birincisi kara ve kasabatda emval ve emlakı olub bunlar ziraatle taayyüş etmekte olanlardan ibaret olduğu cihetle Müslim gibi mahzûzîyet-i asayiş lüzumunu

hissetmektedir. İşbu fırka bilcümle Hıristiyanların dört hums raddesinde olup ileri gelenleri cezirenin büyük ihtilâlinde memurin-i mahsuse ile burada bulunmuş olan merhum Ali Paşaya takarrüb ederek hükümet-i mahalliye ye ifa-yı muâvenet etmiş ve bazıları dahi der sualine bil azime huzur-u şahaneye minval-i şerefine nail olmuşlardır. Şimdi bunlardan hiç biri memuriyette olmayub içlerinden bir kaç adadan tebâüde mecbur olmuş ve diğerleri nesl-i haline geldikten sonra vefat etmiş vesaire bazıları dahi âlân hayatta olup her birisi bir köşeye inzivaya çekilmişlerdir. İşte ahaliyi Hıristiyan ya içinde asıl göz edilecek fırka bu olup çünkü külliyyetlü olduğu gibi ehli arz kesenden mürekkeb ve kendilerinde efkâr-ı politiken meferre-i mefkud bulunmuşdur. Râyi çakeraneme kurâ hükümet-i mahalliye bu mislülere mümkün mertebe muhafaza ve münasib-i vechle kudret vererek münasib olanları istihdâm eylediği halde menfi'î münhezim bir harekette bulunacağı emr-i aşikârdır. İkinci fırka ise bir cüz'î kalillîği birkaç bin nüfusdan ibaret olup sahib-i mülk olmadığı ve yevmiye ile eshab-ı emlak nezdinde istihdamlarını bir müddetten berü tenzil etmedikleri cihette bazı hiyel ve desais ve tasallutât ile ellerine geçirmekte oldukları hayvanat vesaire emval-i mesrûk ile taayyüş ve bunların ekserisi ihtilal-i mezkur hitamında Yunanistan'a hicret edip avdet etmekden havf eylemekte bulunmuşlar ise de zira mâ-mülkilerini sirkat eyledikleri kân, kendüleri âlîlerine şakamen davet edecekler idi. Çakerleri ise ulufet-i İsfakiye mutasarrıflığında bulunarak bunların ekserisi dahi İsfakiyeli olmak münasebetiyle eşhas-ı merkumenin buraya avdetlerine razı değil idiysem de her nasılsa Ali Paşanın vefatından sonra makam-ı vilayet ile Atina sefaret-i seniyyesinin ibrâmı üzerine bunların hiçbir 'ârzu-ı umumiyesi sanîa miyan -ı ef'al-i muzirenin güya bir zaman fevkalade içinde vuku' gelmiş olduğundan yine bir hal fevkalade ile rü'yet ve fasl olunmalarının Bâb-ı Âlice karar verilerek bu babda mesâlih-i komisyonları ta'bir olunan muhakeme-i sâlihinin muvakkata küşad olunmuş ve bu vecihle muhacerat-ı nizamiyeden muaf tutularak ve sirkat etmiş oldukları külliyyetlü şeyler istirdâd ettirilerek cüz'ien tazminat ile soyulmuş olan ahaliyi mu'tiye sâlih olmağa mecbur olmuşdur.

İşte bu vecihle Yunanistan'dan avdete fırsat-yâb olan sebük-magzânin kısmi gelişi bu cezire-i cismiye ye ayak bastıkları günden asayiş-i ihlâle muâvenet ve daima bir ihtilâl olur ise yine ehl-i arz takımını soyub ve Yunanistan'a firar edip

arz-u umumiyyeden sonra mesâlih komisyonlarının teşkiliyle emval-i mesrûka kendilerinde kalur deyu ümid iderler bunların bir takımı Arnavidlerin silk-i asâkir-i zabtiyeden çıkarıldıktan sonra zabtiyeye kayd olub şimdi İslam-ı hükümet müsellâh bulmuşdur.

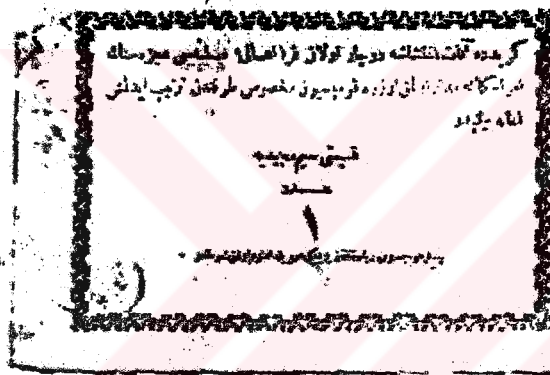
Üçüncü fırkaya gelince bunlar Atina darülfünunu ile mekatib-i Yunaniyeyi saireden muhrec muallimin ve etıbbâ ve âli-el husus avukatlar olub bunlar dahi iki kısma taksim olunabiliyor. Birisi cezirenin adeta Yunanistan'a iltihâkı fikri hafisine ve ekseriyetden ibaret olan kısım-ı diğerk günbegün düvel-i âlinin cezireye karşı olan hukukunun tedeyyünü ve bir idare-i müstakile ve mahsuse teşkili emniye-i hafiyesinde bulunub bu babda ne bedel nakdiyen ihtimam ve gezüb ve deruğ isti'mal iderek daha ziyade imtiyâzât-ı istihsâl ile Girid ahalisini her bir ve bir gündenden mu'af olmak derecesine götüreceği yolunda meva'id-i gayri sâlihi ile ahaliyi daima aldatmakda ve her bir hareket-i muzırrenin vatanperverlik terkini vermekle de bulunmuşlardır. Ve her ne hal ise bunlardan bir takımı meclis-i umumi azalığına intihab olunmuşlardır.

İşte Girid ahalisinin hali bundan ibaretdir. Binâen aleyh evsaf ve hareket tasaddur edilen işbu üçüncü fırkayı Hıristiyanya ya hükümet-i mahalliye tarafından asla ehemmiyet ve suret-i iltifat göstermek caiz olmayub haklarında icra-yı adl ve hakaniyet ve kendülerinin muhafazan hukukları vacib ise de umur-u cezireye müdahaleye mümkün mertebe fırsat verdirmemek icab eder. İşte bu sebebe mebnidir ki muahharen iltifat-ı şahane tebliğ olduğundan sonra gönderilen altı zevât vesaitle ifâ eylemiş oldukların teşekkürat-ı tefâhür ile iktifa edilerek muharrif telgraf name tanzim ve takdimi ihtarından sarf-ı nazar olundu. Zira alınan ma'lûmât-ı mevsûkiyye göre bunların bazıları bu iltifat-ı şahaneyeyi bir fırsat addederek mutâlebe-i muzırre-i ma'lûmeye bu münâsebetle der-miyân etmek üzere benîlerinde bazı mertebe müzâkerâta başlamışlar idi. Halbuki mutâlebe-i mezkure hukuk-u hükûmran hazret-i zill-ullah ne derecede marzî olduğu emr-i gayri hafidir. Akl-ı kasîrâne-i kemterânemce bundan böyle dahi her nev-i kat bu gibi mutâleb der-miyân olacak olur ise makam-ı vilayet bunları tervîc edecek idiyse de cefâindeki hükümet-i seniyye kabul etmiyor yolunda isti'mâl-i sân etmeyüb işbu mutâleb marîz olduğundan kabul ve

tervîc etmeyen çakerleri olduğuma ve Bâb-ı Âlî canîb-i sermayesinden reddedilir ise çakerlerinden müşteki olunmaları yolunda sân kullanıldığı halde hem bir dereceye kadar teshîl-i maslahat edilmiş olur ve hem de kendüleri valiyi vilayetin bekayı memuriyeti için metbû mufahhamane hiyel ederek takımdan olmadığına kesb-i kanaatle mehmâ-i imkan bu misllü şeylerden sakınıyorlar.

Bu gün meclis-i umumiyenin son günü olduğundan çakerlerince yarım rû'yet-i umur-u vilayete mübâşeret edilerek en evvel dikkat olunacak mevad evvela zabitanın ıslahı ve sâniyen meclis-i umuminin müzâkerâtını (?) icab eden levâyih tanzimiyle takdimi hususatıdır. Bunu müteakib birinci defa' olarak cezirenin bazı cihetlerini geşt ve güzâr ile başluca şayan-ı itina olan ihtiyacını re'y-el-ayn görüb merkez vilayete avdet ve iki üç ay evvel suretle merkezden idare-i umur ettikten sonra defa'ten sâniyede devre çıkılub o sırada elviye ve kaza merkezlerinden mâ-adâ bazı kurayı mühimmeye dahi azimet ve ahaliyi cezire ahval-i yakından bad'el-teftiş külliyyen çığırından çıkmış olan idare-i cezirenin ıslahına kadar niyâb olub olunmayacağı ind-i çakeranemde tahkik edildiği halde zat-ı âli kerîm-ânelerine suret-i salîh ve hakikiyede arz -ı keyfiyet edileceğinin ve her hâl ü kârda iradat-ı isabet (?) hazret-i hilafet penahi inkıyâd ve mutâvaatla ona tevfikân ifayı vezâif-i memuriyete (?) ihtimâma kusur edilmeyeceğinin şimdiden atebe-i âliyeyi cenab-ı mülkdariye arz olunmuş (?) ol-babda emr-u irade efendim hazretinindir.

Fi 9 Ramazan sene 302 ve fi 10 Haziran sene 301.

INTEGRATED SUPPLY SYSTEM DIVISION

B.O.A., Y.PRK.UM. 35/92

Ek-2

Girid'de âfât-ı iğtişâsa dûcâr olan kurâ-i ahâli Müslimesi acizesinin emr-i iskânına medâr olmak üzere komisyon-u mahsûse tarafından tertib edilmiş i'âne biletidir.

Kıymeti Sîm Mecidiye

Aded

1

Biletler Komisyon Riyasetinin zirdeki mührüyle mahtûm olmak şartdır.

بھاس وکلاز کراچی مخصوص نمبر و رقم سپر

67

خیر انجمن تاریخ پیر برکتیہ	ممبروں کی فہرست تاریخ حوالہ تاریخ حوالہ تاریخ حوالہ
فہرست ممالک ممالک کے نام اور پتے لکھے جائیں گے جن کے ذریعے ممبروں کو مطلع کیا جائے گا۔	
فہرست ممالک ممبروں کے نام اور پتے لکھے جائیں گے جن کے ذریعے ممبروں کو مطلع کیا جائے گا۔	
فہرست ممالک ممبروں کے نام اور پتے لکھے جائیں گے جن کے ذریعے ممبروں کو مطلع کیا جائے گا۔	
فہرست ممالک ممبروں کے نام اور پتے لکھے جائیں گے جن کے ذریعے ممبروں کو مطلع کیا جائے گا۔	
فہرست ممالک ممبروں کے نام اور پتے لکھے جائیں گے جن کے ذریعے ممبروں کو مطلع کیا جائے گا۔	
فہرست ممالک ممبروں کے نام اور پتے لکھے جائیں گے جن کے ذریعے ممبروں کو مطلع کیا جائے گا۔	

MECLİS-İ VÜKELÂ MÜZÂKERÂTINA MAHSUS ZÂBİT VARAKASIDIR.

Hazır Bulunan Zevât-ı Fihâmın Esâmîsi

Zabıtname Rakamı		Cild Rakamı	
Tarihi		Meclisin Kışadı	
Arabî	Rumî	Dakika	Saat
6 Muharrem	5 Mayıs		
sene 317	sene 315		

Müzâkere olunan mevâdda müteallik varakanın nev'îyle hulâsa-î mâlî Bâb-1 Âlf evrak odasınınca olan numrosu ve Meclise havale tarihi ve melfûfâtı dahi kaç kat'ı olduğu

Nev'î	Aded-i Melfûfâtı	Evrak Odası Numrosu	Tarihi Havâlesi
			Arabî Rumî

HULÂSA-İ MÂLÎ

Girid'den muhacerat itmekde olan nüfusun yirmi otuz bin raddesinde kalmayacağı anlaşılıb bu kadar halkın şehir içinde bulundurulması ve muhtac olanlarına iş bulunub para kazandırılması mümkün olmayacağından ve iâşe edilemezse ekmekçi ve bakkal dükkanlarını yağma edeceklerini daire-i belediyeye işmâ' itmekde olduklarından ve İzmir bakkalları umumen Hıristiyan bir çoğu Yunani ve İtalyan ve Maltizî(ما لطييز) olmalarıyla böyle bir şûriş vukû'unda şikâyet ve çarşı kapanub adem-i emniyet gibi hâlat-ı tevellüd ideceği misl-ü düvel-i ecnebiyye sefâin-i harbiyesi gelüb Giridliler İzmir'de bulundukça ahal-i İslâmı taht-ı tehdidde bulundurmaları muhtemel idüğünden bahsle bazı ifâdât ve i'âşeler çün para i'tâsı kuzumuna dair Aydın vilâyetinden gelen telgrafnâme ve ol babda muhacirin komisyonu âlisî birinci azası paşa hazretleri tarafından varid olan 6 Muharrem sene 317 tarihli tezkire okundu.

KARARI

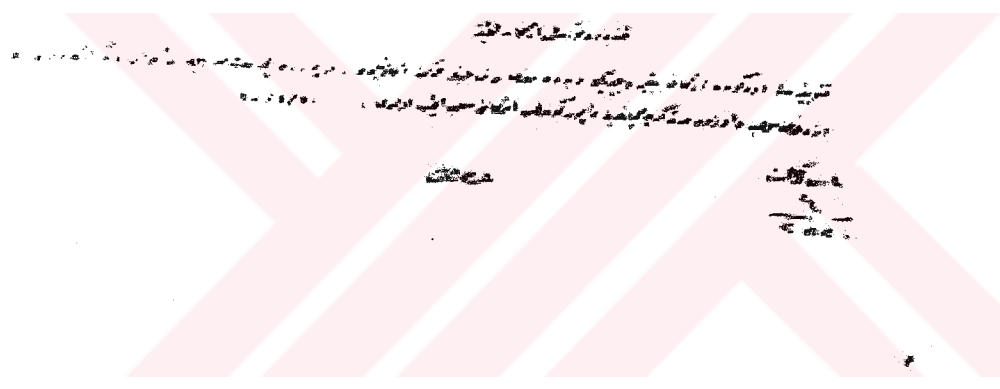
İş bu tezkirede komisyon-u âlî nizamnamesinde mevzû' olan esâmlere tevfikân muhacirinin teşvik masârifâtına karşılık olacak meblağ içinde bazı tertibat komisyonca bil'mütâlâa arz-ı atebe-i âliye kılınmış ise şimdiki halde komisyon-u âlînin ser-mâye-i nakdîsi bulunmamakla maruzat-ı vakî' üzerine şerefe sûdur buyurulacak irade-i seniyye-i mantuk-u celîli vecihle tertibat dairesinde istihsâl kılınacak meblağdan teşvik olmak üzere Bâb-ı Âlice derhal sekiz on bin lira raddesine mukarrebân akçe tedarik edilmesi ve Girid muhacirlerinin öyle yirmi otuz bin raddesinde olarak orada ictimâî halen ve müsellahaten münasib olamayacağından bunların Aydın vilâyetinde mümkün olduğu kadarının yerleşdirilmesi ve bâkînin muhâberât-ı serîa icrasıyla münasib vilâyete nakil ve iskân kılınması lüzumu dermeyan kılınmıştır.

Vilâyet-i müşârün-ileyhce beyan olunan ehemmiyet ve tesciline nazaran muhacirin-i merkumenin suret-i iskânları başkaca düşünmek üzere evvela imdad-ı i'âşeleri için şehri seksen bin guruş derecesinde bir meblağın sarfî zarurî olduğu anlaşıldığından meblağ-ı mezbûrun sarfî zımında vilâyet-i müşârün-ileyh defterdarlığına telgrafla me'zunîyyet i'tâsının Maliye Nezaretine iş'arı ve ol babda cenab-ı vilâyetde malumat-ı i'tâsı ve muhacirin-i merkumenin Aydın vilâyetinde Mekri(مکری) ve Marmaris gibi sahil boyuna ve şimendüfer güzergahı olan mahallerine ve Adana ve Beyrut vilâyetlerinin sevahiline sevk ve iskânlarının esbâbının istihsâli hususunda dahî cevaben muhacirin komisyonu âlisi birinci azalığına tebliğ ve keyfiyetin bâ-tezkire-i (?) atebe-i âliye-i mülûk-âneye arzı tezekkür kılın.

১৯৫৩
১৯৫৩
১৯৫৩
১৯৫৩
১৯৫৩

এই পত্রটিতে আমরা বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস নিয়ে আলোচনা করেছি।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।
এই মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাসটি বাংলাদেশের মুক্তিযুদ্ধের ইতিহাস।

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti

Mübadele ve İskân Müdüriyet-i Umumiyesi

Sevkiyat Şubesi

11551 Umumi

561 Hususi

Baş Vekâlet-i Celileye

Hanya cemâat-i İslâmiyesi riyâsetinden mevrûd eden ve makam-ı celilerinden fi 20 Mart sene 340 tarihli muhavvel telgraf cevabıdır.

Teşvikiye 10/3'de Hanya'ya muvâsalatla 19/3'de Çanakkale'ye müteveccihen hareket itmişdir. Şimdiye kadar Girid irkâbatı için gönderilmiş vapurlar 7 ile 11 gün arasında ve daima da kabiliyyetlerinden az irkâb sûretiyle hareket eyleyebilmişlerdir. Bu te'hîrât bi-z-zât istedikleri mahalle gitmek emeliyle vapurlara binmek istemediklerinden ileri gelmektedir. Ve bu husus gerek Tefik Rüştü Bey gerekse Kandiye irkâb heyetiyle bir çok muhâbere cereyan itmekdedir. Hattâ Amid vapuruna binmek istememeleri dolayısıyla vapurun fazla müddet kalmasından kömürünün biterek karaya oturmasına da sebebiyet vermişlerdir. Teşvikiye'nin hareketi hakkında Girid heyetinden alınan telgrafa verilen cevap sûreti de zîrde arz olduğundan vapurlara ikâ' ettikleri müşkülata rağmen Teşvikiye'nin hareket ittirilmediği hakkındaki şikayetleri vapurlarımıza ikâ' ettikleri müşkilâtı setr-i maksadına ma'tuf bulunduğu da ilâveten arz olunur efendim. 21-22 / 3 / 40

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili namına

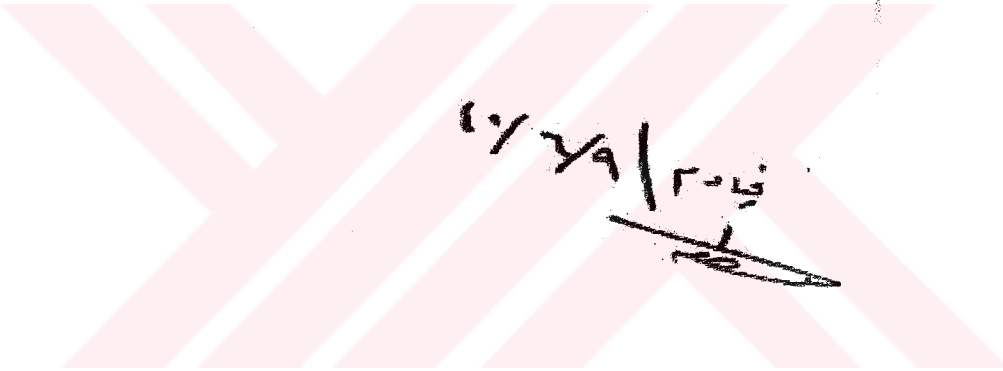
Sûret

Kandiye'de Türk irkâb heyetine

Teşvikiye'nin on günde irkâbını bitirebildiği ve yine de noksan kabiliyyetle hareketi anlaşıldı. Vapurlara binmemek sûretiyle te'hîrât diğer iskelelerde her şzdihâm-ı mu'cib ve uzun müddet Girid limanlarına vapur gönderilmesi imkanını selb etmiş oldu. 20 / 3 / 40

Baş Vekâlet

Handwritten notes and stamps in the upper section of the document, including a signature on the left and a circular stamp on the right.

Handwritten text and a signature located within the red 'X' watermark area.

B.C.A., T.I.G.M., 272. 1.1 / 18. 86. 5.

Ek-5

TÜRKİYE CUMHURİYETİ**Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti****İhsâiyyât ve Memurin Mûdûriyeti****18426 Umumi****535 Hususi****Şifre****Atina'da:****Türk heyet-i murahhassası riyasetine**

1. Lâğvedilmiş Girid ırkâb heyeti 5/29'da Girid'den hareket eylemiştir.
2. Kavala hey'âtı da son kafilenin Kavala'dan hareket günü mülgaid edecek ve iş bu kabile ile hareket edecektir.

Selahaddin Bey Niğde tâlî komisyonuna memur edilmiş Abdülhak Beyin yerine Selanik ırkâb hey'âtı riyâsetine ta'yîn ve son kafilenin tahrikini mûte'âkib Selanik'e hareket teblîğ edilmiştir. Fi 9 Haziran sene 340.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Namına

پروگرام درسی

تاریخ

مدرسه عالی تخصصی تربیت معلم

این سند به منظور تعیین برنامه درسی برای سال تحصیلی ۱۳۷۵-۱۳۷۶ تدوین شده است. این برنامه بر اساس اهداف و سرفصل‌های درسی وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه تدوین شده است. در این سند، سرفصل‌های درسی برای هر یک از رشته‌های تحصیلی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد مشخص شده است. این برنامه درسی به صورت کلی و کلیه جزئیات درج شده است. این سند به منظور اطلاع رسانی به اساتید و دانش‌آموزان تدوین شده است. این سند به صورت کلی و کلیه جزئیات درج شده است. این سند به منظور اطلاع رسانی به اساتید و دانش‌آموزان تدوین شده است.

تاریخ: ۱۳۷۵/۰۵/۰۱
 امضاء:
 مدیر آموزشی

İmar ve İskân Vekâleti Celilesine

Ayvacık'dan

6-10-340

Bu kere Ayvacık kazasına merbût Küçükkuyu nahiyesine giderek iskân vaz'iyetini teftiş itdim. Burada iki nev' muhacir olub bunlar üç yüz yirmi sekiz senesinde Midilli'den gelen muhacirlerle bu defa' Girid'den gelen muhacirlerden ibâretidir. Bu iki kısım muhacir Küçükkuyu nahiyesiyle Adatepe, Çetmi Kebir karyelerine iskân edilmişlerdir. Midilli'den gelen muhacirler mukaddemâ gelmiş ve iyi hanelere yerleşmiş olub bu defa' gelen Girid muhacirlerine kısmen harab olan haneler kalmış ve bunların ekserisi tamirat-ı hayriye namıyla gönderilen paralar ile birer odaları tamir edilerek iskân edilmiş ise de Girid muhacirlerinin kısmî azamî Küçükkuyu'da iskân edilmesini talep ederek köylere gitmekden imtinâ' eylemiş fazla hane olmadığından bir iki aile bir haneye ve bazıları da kendi paralarıyla bulmak ve tamir eylemek ve kabîl-i iskân bir hale getirilmek üzere büyük mağazalara iskân edilmiş bu suretle yine açıkda kalan ve köylerde hane gösterildiği halde gitmediğinden imtinâ' eden on beş kadar aile kalmışdır ki bunlar akrabalarının buldukları hanelere giderek bu suretle sıkışık bir suretde iskâna rızâ' göstermekde iseler de iskân komisyonunca bunlar tesbit edilmiş ve hane istedikleri zaman köylerdeki haneler gösterilmek suretiyle cevap verilmekde bulunmuşdur. Bu kere taraf-ı acizanemden dahi bu on beş ailenin köylere sevkiyle iskân edilmesi hakkında nahije müdürüne emr kılınmışdır. Hülâsa Küçükkuyu'da açıkda hiçbir aile kalmamış ise de köylere bir kısmı gitmedikleri için sıkışık bir vaz'iyette iskân edilmişdir. Verilen talimat mucibince zeytun iscarı gerek Midilli ve gerek Girid muhacirlerinden her bir aileye ovadan dağdan olmak üzere kaiden adalete riâyeten tevzi edilmiş ve emval-i metrukeden mevcut bağçeler müsâvâten taksim edilmiş yalnız komisyonun işbu tevzi'at ve taksîmâtı müsvedde-i kaideler üzerinde olub bunların verilen numune mucibince 20 Teşrinievvel sene 340 tarihine defter halinde muntazaman vücûda getirilmesine müsâade edilmiş ve bu sene zeytun ve meyve ağaçlarında mahsûl ziyade bulunduğu için muhacirinin iâşeleri bir dereceye kadar te'mîn edilerek müstahsil bir hale getirilmiş olduğunu ve Bayramiç ve Ezine kazalarını dahi teftiş

ederek oralarda ki iskân vaz'iyet-i derecelerinin bâ-rapor ayrıca bildirileceğini arz eylerim efendi.

Çanakkale Valisi

İsmail Hakkı

Arz

(İskân M.)

Arz idilmiş ve buyurmuşdur.

Dosya memurluğuna fi 23

 حکومت پنجاب
 گورنمنٹ ہاؤس
 لاہور

محترم سرکار، لاہور۔
 مندرجہ ذیل کے لئے درخواست ہے کہ
 (1) ...
 (2) ...
 (3) ...
 (4) ...
 (5) ...

یہ درخواستیں مندرجہ ذیل کے لئے
 (1) ...
 (2) ...
 (3) ...
 (4) ...
 (5) ...

یہ درخواستیں مندرجہ ذیل کے لئے
 (1) ...
 (2) ...
 (3) ...
 (4) ...
 (5) ...

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti

Müfettişliği

Aded

..... Umumi

8042 Hususi

İskânlarının icrâsıyla müstahsil vaz'iyete geçirilmeleri zımında mazrûfen
 Gelibolu Vilayetine irsâl kılındı. Fi 14 Teşrinievvel 1340 Vekil Namına
 Bunlar iskân edilmediği iskân müdüriyetine
 Tevzi' arazi komisyon reisi vekili Mustafa Nuri Beye

Galata karyesinde ki hanelere mübadeleye tabi eski ve yeni muhacirlerle mübadeleye gayri tâbi' muhacir mültecilerin hâl ve nüfusları nazar-ı i'tibâre alınarak iskânların eldeki ta'limât ve evâmir-i mübelliğe dairesinde icâr kılındığı ve mevcut arazinin kuvve-i inâyete ve kıymeti ile mütenâsib beher nüfusa isâbet eylemiş sekiz ile on iki dönüm tamamen tevzi' kılındığı gibi üçüncü sınıf bâyir ve birinci sınıf sulu ile bağ ve bağçeden keza beher nüfusa isâbet eylemiş mikdarda ol- bâbdaki ta'limât dairesinde tefsîhinin pey der pey icrâ kılınmakta bulunduğu maruzdur efendim. Fi 21 Teşrinievvel sene 340. Tevzi' Arazi Komisyonu Reisi Vekili

Beray-ı ma'lumât mazrûfen Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Celilesine
 takdim. Fi 21 Gelibolu İli İskân Müdüriyetine 27.

Handwritten text at the top of the page, possibly a header or title, including a box with a checkmark and some illegible script.

HEALTH ASSURANCE SOCIETY, KARACHI
 KARACHI-75200

Main body of handwritten text in Urdu script, appearing to be a letter or report. The text is dense and covers several lines.

Additional handwritten text at the bottom of the main body, possibly a signature or a closing note.

Handwritten signature or stamp at the bottom of the document.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Çanakkale Vilayeti

.....Müdüriyeti

.....

24 Eylül sene 340 tarihinden 6 Teşrinisani sene 340 tarihine kadar vilayet mülhakatında icrâ idilen teftîşâtta iskân-ı muhacirin hakkındaki meşhûdât ve istitlâata âid rapordur.

Dâhil vilayete vürüd iden muhacirin Kâla', Armudköy, Ezine, Bayramiç, Küçükkuyu, Biga ve Lapseki'ye iskân edilmişlerdir. Bunlar esna-i teftişde yegân yegân görülmüş ve cümlesi hanelere yerleştirilmiştir. Ve tevzi' arazi nizamnamesi mücibince mahallerinde teşekkül iden komisyonların mu'amelatı dahi günü gününe takib edilmiş nıfs-ı Çanakkale'deki muhacirlerin arazisiyle Küçükkuyu'daki muhacirlerin zeytünlükleri ve bağçelikleri tevzi' edilmiş ve Arık¹ (أرق) köyündeki arazinin tevzi'atı hitam bulmak üzere bölünmüştür. Muhacirin adedinin fazlalığı ve arazinin vüs'atı hasebiyle Biga kazasında bir komisyon ile arazi tevzi'atının ikmali mümkün görülmeyerek daha iki komisyonun teşkiline mâ-adâ buyurulmuş İskân Vekâleti Celilesine arz kılınmış ve emri alınarak mezkur kazalara da (?) (?) verilmiştir.

Ve Ezine'de dahi iskân memuru bulunmadığından tevzi'at hitama erdirilmemiş olmağla son günlerde kaymakamlık tahrik ve tevsik ve bir iskân memuru izam kılınarak Kanunusani bidayetine kadar bütün tevzi'atın hitama erdirilmesi te'mîn olunmuştur. Vilayetde tevzi' edilmekte olan arazi işleri hitam bulmak üzere bulunduğu maruzdur efendim. Fi 31 Kanunusani sene 341.

İsmail Hakkı

¹Dahiliye Vekâletinin 1928 yılında yayınladığı bir kitapta, Küçükkuyu'ya bağlı "Arıklı" adında bir köye rastlanmaktadır. Bkz. Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Dahiliye Vekâleti, İstanbul 1928, s. 541.

B.C.A., T.I.G.M., 272. 1.2 / 52. 157. 10.

Ek-9

TELGRAFNAME

*Adres: Ankara'da bulunan Gazi Reis-i
Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*

*İşârât-ı Muhtemele:**Mevrûde sıra numrosu:**Târik:*

<i>Mahreci</i>	<i>Mahrec Numrosu</i>	<i>Gelmesi ve Grubu</i>	<i>Alındığı Mahal</i>	<i>Tarihi</i>	<i>Saat</i>	<i>İmza</i>
Lapseki	41	96	Bursa	fi 10	10:00	---

<i>Tarihi</i>	<i>Saat</i>	<i>Dakika</i>	<i>Yazıldığı Mahal</i>	<i>Tarihi</i>	<i>Saat</i>	<i>İmza</i>
10-3-28	12	---	---	---	---	---

TÜRKİYE CUMHURİYETİ*Posta Telgraf ve Telefon İdaresi*

*Hükümet-i Telgraf Muhaberatından
Dolayı Bir Güne Mes'uliyet Kabul Etmez*

Fakir bir mübadilim mübadele dolayısıyla yegâne mevâdd-ı maîşetimden olan maâşımı terk itmek mecburiyetinde kaldım. Üç seneden beri müşkil ve perişan bekliyorum bu kere arazi ve bağ taksimâtı indî ve keyfi cereyân itdi. Barışçı nutkunuzu takib ediyorum bu miyânda bir Türk cihâna bedeldir cümlesi buradaki rüesâ-i memurinin nazar-ı dikkatini celb etmişdi. Yüzlerce Türk haksızlıklarla helâk olmakda buna dayanamadım. Asrların gıpta itdiği büyük dehâi' adaletinize mürâcaat etmekle muztarr kaldım. Bir emrinizle haksızlıklar adalete mağlub olur fikrindeyim. Himâye-i adaletinize ilticâ' iderim. Büyük Reis-i Cumhur Hazretleri.

Girid Mübadillerinden Said

U
U

Handwritten text 1	Handwritten text 2	Handwritten text 3	Handwritten text 4	Handwritten text 5
Handwritten text 6	Handwritten text 7	Handwritten text 8	Handwritten text 9	Handwritten text 10
Handwritten text 11	Handwritten text 12	Handwritten text 13	Handwritten text 14	Handwritten text 15
Handwritten text 16	Handwritten text 17	Handwritten text 18	Handwritten text 19	Handwritten text 20
Handwritten text 21	Handwritten text 22	Handwritten text 23	Handwritten text 24	Handwritten text 25
Handwritten text 26	Handwritten text 27	Handwritten text 28	Handwritten text 29	Handwritten text 30
Handwritten text 31	Handwritten text 32	Handwritten text 33	Handwritten text 34	Handwritten text 35
Handwritten text 36	Handwritten text 37	Handwritten text 38	Handwritten text 39	Handwritten text 40
Handwritten text 41	Handwritten text 42	Handwritten text 43	Handwritten text 44	Handwritten text 45
Handwritten text 46	Handwritten text 47	Handwritten text 48	Handwritten text 49	Handwritten text 50
Handwritten text 51	Handwritten text 52	Handwritten text 53	Handwritten text 54	Handwritten text 55
Handwritten text 56	Handwritten text 57	Handwritten text 58	Handwritten text 59	Handwritten text 60
Handwritten text 61	Handwritten text 62	Handwritten text 63	Handwritten text 64	Handwritten text 65
Handwritten text 66	Handwritten text 67	Handwritten text 68	Handwritten text 69	Handwritten text 70
Handwritten text 71	Handwritten text 72	Handwritten text 73	Handwritten text 74	Handwritten text 75
Handwritten text 76	Handwritten text 77	Handwritten text 78	Handwritten text 79	Handwritten text 80
Handwritten text 81	Handwritten text 82	Handwritten text 83	Handwritten text 84	Handwritten text 85
Handwritten text 86	Handwritten text 87	Handwritten text 88	Handwritten text 89	Handwritten text 90
Handwritten text 91	Handwritten text 92	Handwritten text 93	Handwritten text 94	Handwritten text 95
Handwritten text 96	Handwritten text 97	Handwritten text 98	Handwritten text 99	Handwritten text 100

Handwritten text	Handwritten text	Handwritten text	Handwritten text
Handwritten text	Handwritten text	Handwritten text	Handwritten text
Handwritten text	Handwritten text	Handwritten text	Handwritten text

B.C.A., T.I.G.M., 272. 1.4 / 76. 28. 31.

Selanik, Girid 10/3/40

Geldiği yer	tarih	nüfus	vapur	iskan yada iskele	nüfus ile ilgili açıklama
1 Selanik	6/3	1.450	Sulh	İzmit	626 Karacaovalı İpekçi, 504 Karadereli Çiftçi, 300 Karaferyeli sanatkar, 20 perakende
2 “	8/3	1.000	Antalya	Tekfur dağı	450 (Atoslu) Türk bağcı, 550 Yekçebeli çiftçi ve tütüncü
3 “	8/3	1.500	Ankara	Samsun	487 Tütün amelesi, 1013 Kayalarlı
4 “	10/3	1.200	19/3'te Selanik'ten Sürat	Tekfurdağı, İzmit	350 Yekçebeli tütüncü, 850 Kozanalı
5 “	Tarih yok	1.350	22/3'te Selanik'ten Türkiye	Karaburun, İzmir	450 Karaferyeli, 646 (Dodineli), 254 (—)
6 “	Tarih yok	587	Mahmudiye		(Atoslu) mübadeleye tabi bağcı.
7 “	Yok	Yok	2/3 Selanik'te	Giresun	Bilgi yok
8 “	Yok	Yok	Yok	Sakarya	Bilgi yok
			16/3'te Selanik'te Sulh	14/3'te İzmit'ten hareket etti İzmit	Kozanalı
1 Ritmo-Hanya	17/2/40	2.500	Teşvikiye 10/3	Çanakkale	1235 Ritmo+ 1265 Hanya
2 Kandiye	20/2/40	2.290	Amid 12/3	Çeşme, Urla	558 aile olup 1.200 irkaba hazır bağcıdır.
3 Limni	17/2/40	1.200	Yok	Foça	Bilgi yok

وزارت اطلاعات و امور ایستخباراتی

وزارت اطلاعات و امور ایستخباراتی

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	محل خدمت	تاریخ خدمت
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

BCA, T.I.G.M., 272. 14 / 76. 28. 31.

Mart 340 zarfında nakil edilenleri müs'ir VAPUR VAZİYETİ

Vapurun		İrkab İskelesi		İhraç iskelesi		İskan mntıkası	Getirdiği		
							Eşhas	(?) hayvan	İhya hayvan
Kabiliyeti	İsmi	İsmi	Tarih-i muvasalat	İsmi	Tarih-i muvasalat				
1.000	Antalya	Selanik	10/2/40	Fethiye	29/2/40	Menteşe	994	-	-
1.500	Amid	Selanik	20/2/40	Antalya	3/3/40	Antalya	1.617	34	-
3.100	Sakarya	Kavala	24/2/40	Samsun	6/3/40	Samsun	2.214	196	100
2.300	Giresun	Kavala	26/2/40	Samsun	11/3/40	Samsun	2.325	183	259
4.000	Akdeniz	Kavala	18/2/40	Bandırma-Mudanya	7/3/40	Karesi-Bursa	2.671	802	652
Bandırma'ya: 1649/1786, 452, 357, Mudanya'ya 642, 350, 295.									
1.450	Sulh	Selanik	6/3/40	İzmit	-	İzmit	1.483	17	90
1.000	Antalya	Selanik	7/3/40	İzmit	-	Konya	1.085	14	-
891 Kozanlı çiftçi, 180 çiftçi ve sanatkar									
-	Sütrat	Kavala	-	(Kudela)	-	İzmir	657	200	-
-	Mahmudiy e	Selanik	-	Tekfur-Dağı	-	Trakya	669	2	-
Yeniceli Bağcı									
-	Ankara	Selanik	11/3/40	Samsun	18/3/40	Samsun	1.733	-	-
Kayalarlı									
-	(---)	Selanik	-	İzmit-Samsun	-	-	2.773	-	-
İzmit'e 145 çocuk, 1984 Kozanlı, ve Samsun'a 275 çocuk 1369 Kayalarlı									
-	Sulh	Selanik	-	İzmit	-	Konya	1.665	-	-
Kozanlı									
-	Akdeniz	Kavala	-	İzmir	-	İzmir	3.513	655	976
22/3'te hareket									
-	Sütrat	Selanik	-	İzmit	29/3/40	Konya	1.352	-	-
-	Kocaeli	Kavala	-	Bandırma	-	Karesi	362	-	-
-	İnönü	Selanik	-	Samsun	29/3/40	Samsun	2.474	-	-
353 aile Samsun'a gelmiş									
-	Türkiye	Selanik	-	Kara-burun	-	İzmir	1.477	-	-
Atoslu bağcı ve memurlar									
-	Antalya	Selanik	20/3	Tekfur-dağı	29/3	Tekfurdağı-Bursa	1.005	-	-
Tekfurdağı 301, Mudanya. (tahminen geri kalan Mudanya'ya tarafına gönderilmiştir.)									
-	Teşvikiye	Ritmo-Hanya	-	Çanakkale	-	Çanakkale	1.177	-	-

۱۰: جدول کلیه اموال منقول و غیر منقول در اختیار دولت و ادارات دولتی و سایر اشخاص دولتی
 ۱۱: جدول کلیه اموال منقول و غیر منقول در اختیار اشخاص خصوصی

نوع اموال	در اختیار دولت و ادارات دولتی		در اختیار اشخاص خصوصی	
	مقدار	قیمت	مقدار	قیمت
زمین	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
ساختمان	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
وسیله نقلیه	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
اسناد و اوراق	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
سایر اموال منقول	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
اموال غیر منقول	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

B.C.A., T.I.G.M., 272. 1.1 / 23. 121. 10.

Mübadeleye Tabi' Emvalde İskân Olunabilecek Muhacirlerin

Mikdarını İrae Cedveldir

Vilâyet ve Livalar	Emval-i Metrukede İskân Olunabilecek	
	Nüfus	Hane
Edirne Vilâyeti	0	0
İstanbul "	----	----
İzmir "	100.000	30.019
Adana "	11.846	3.800
Ankara "	0	0
Erzurum "	18.000	4.600
Bursa "	10.000	3.500
Bitlis "	0	0
Diyarbakır "	10.000	300
Sivas "	12.732	1.399
Trabzon "	----	----
Konya "	0	0
Kastamomu "	6.740	1.500
Elaziz "	15.000	1.000
Van "	0	0
İzmit Livası	2.000	400
Aksaray "	2.000	400
Antalya "	0	0
Amasya "	600	120
Artvin "	0	0
Ardahan "	----	----
Ordu "	1.500	300
Erzincan "	7.550	1.200
Ertuğrul "	6.000	1.100
Eskişehir "	2.500	450
Isparta "	1.100	230
Urfa "	1.000	200
Aydın "	4.500	720
Bayezid "	---	---
Burdur "	1.500	250
Balıkesir "	74.460	14.693
Bolu "	75	15
Tokat "	19.944	3.840
Canik "	5.000	1.000
Çorum "	15.000	3.000
Çanakkale "	4.856	1.739
Denizli "	1.000	600
Zonguldak "	3.000	600
Siirt "	3.500	650
Silifke "	3590	600

Vilâyet ve Livalar	Emval-i Metrukede İskân Olunabilecek	
	Nüfus	Hane
Sinop Livası	4.350	876
Ayıntab “	1.500	300
Karahisar-ı sahip “	0	0
Karahisar-ı Şarki “	3.000	600
Kayseri “	2870	450
Kars livası	---	---
Kırşehir “	730	146
Kütahya “	5.500	1.050
Giresun “	1.000	200
Gümüşhane “	5.000	1.000
Kangırı “	300	60
Gömeç “	---	---
Lazistan “	0	0
Maraş “	---	---
Mardin “	---	---
Malatya “	750	150
Menteşe “	11.436	2.600
Muş “	---	---
Niğde “	28.000	5.600
Pozok “	10.250	2.050
Yekûn	409.014	82.057

**Mübadeleye Tabi Olarak Bu Kere Rumilinden Gelecek Müslümanların
Mikdarı**

Memleketleri	Tütüncü	Çiftçi	Bağcı ve Zeytinci	Yekun	İskân Olunacakları yerler
1 Bir kısım Drama ve ekser Kavala ahali	30.000	0	0	30.000	Samsun ve havalisinde iskân edileceklerdir.
2 Serez livası ahali	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana ve havalisinde iskan edileceklerdir.
3 Kozana, Girebene, Naslıç ve Kesriye havalisi	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya ve havalisinde iskân edileceklerdir.
4 Kayalar, Karaferye, Vodine, katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgilinin Yunanistana kalan köyleri, Karacaabat Yenice-i Vardar ve havalisi	3.500	25.000	15.000	43.000	Amasya, Tokat, Sivas ve havalisi
5 Zeytüncü, Drama ve Kavalılarla Selanik havalisi	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Mentеше, Denizli havalisi
6 Kesendire, Poliroz, sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve havalisi	20.000	55.000	10.000	90.000	Çatalca, Tekfurdağı livaları, ve havalisi Karaman, Niğde, ve havalisi
7 Preveze ve Yanya havalisi	15.000	40.000	—	55.000	Antalya, Silifke ve havalisi
8Midilli, Girit, ve sair adalar havalisi	0	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin ve havalisi
Yekun	95.000	200.000	100.000	395.000	

GİRİT HARİTASI

Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekâiyî**, Dersaadet Matbaası, 1326, s. 17.